

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

ANADOLU EYÂLETİ'NDE YAŞANAN ARAZİ
ANLAŞMAZLIKLARI IŞIĞINDA 1858 OSMANLI
ARAZİ KANUNNÂMESİ'NİN UYGULANMASI
(1858-1864)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Zeynep AKAN

BURSA – 2015

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

ANADOLU EYÂLETİ'NDE YAŞANAN ARAZİ
ANLAŞMAZLIKLARI IŞIĞINDA 1858 OSMANLI
ARAZİ KANUNNÂMESİ'NİN UYGULANMASI
(1858-1864)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Zeynep AKAN

Danışman Öğretim Üyesi:

Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ

BURSA – 2

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

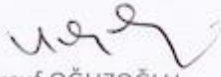
Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Bilim Dalı'nda 701342009 numaralı Zeynep AKAN'ın hazırladığı "Anadolu Eyâleti'nde Yaşanan Arazi Anlaşmazlıkları Işığında 1858 Osmanlı Arazi Kanunnâmesi'nin Uygulanması (1858-1864)" konulu Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı, 18/08/ 2015 günü 13:30 – 14:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin Başarılı (başarılı/başarısız) olduğuna Oybirliği (oybirliği/oyçokluğu) ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ
Uludağ Üniversitesi
Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)

Prof. Dr. Nurcan ABACI
Uludağ Üniversitesi
Üye

Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU
Düzce Üniversitesi
Üye

18.08.2015

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Zeynep AKAN
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : VIII+ 149
Mezuniyet Tarihi : / / 2015
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ

ANADOLU EYÂLETİ'NDE YAŞANAN ARAZİ ANLAŞMAZLIKLARI IŞIĞINDA 1858 OSMANLI ARAZİ KANUNNÂMESİ'NİN UYGULANMASI (1858-1864)

Bu çalışma, 1858 Osmanlı Arazi Kanunnâmesi'nin Anadolu Eyâleti'nde uygulanmasını konu edinmektedir. Çalışma, 1858-1864 yıllarını kapsayan 181 ve 182 no'lu Anadolu Ahkâm Defterleri'nde yer alan arazi anlaşmazlıklarının analizine dayanmaktadır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. 1858 Arazi Kanunnâmesi'nin ve Ahkâm Defterleri'nin kısaca ele alındığı birinci bölümde, öncelikle on dokuzuncu yüzyıl öncesi toprak sistemine değinilmiş, daha sonra kanunnâmenin hazırlık evresi olarak tanımlanan dönem (1840-1858) ele alınmıştır. Bölüm, kanunnâmenin hazırlanma amacı ve içeriği ile ilgili muhtasar bir değerlendirmeyi de içermektedir. Çalışmanın ana gövdesini oluşturan ikinci bölümde bahsi geçen defterlerde yer alan şikâyetler üzerinden ilgili coğrafyada ortaya çıkan *mîrî* arazi anlaşmazlıkları ve kanunnâmenin bu anlaşmazlıkların çözümündeki rolü tartışılmıştır. Üçüncü ve son bölüm ise köy ortak alanları ile ilgili anlaşmazlıkları konu edinmiştir. Defterlerde önemli bir yer işgal eden bu anlaşmazlıklar, kanunnâmenin ilgili coğrafyada etkin bir şekilde uygulandığını ve ortaya çıkan arazi ihtilaflarına çözüm üretme konusunda oldukça başarılı olduğunu gösterir. İncelenen defterlerde yer alan şikâyetler, Anadolu Eyâleti'nde yaygın olarak yaşanan arazi anlaşmazlıkları ve bunların çözüm süreçleri hakkında önemli veriler sunmasının yanı sıra bu coğrafyadaki toprak sahipliği örüntüsünün ve toprağın kullanım biçimlerinin anlaşılması açısından da oldukça değerlidir. Bahsi geçen şikâyetler, Anadolu'da hâkim olan tasarruf şeklinin bireysel tasarruf olduğuna işaret etmektedir. İkinci olarak bu şikâyetler, toprak sahipliği ve nüfus dinamikleri arasındaki ilişkiye ışık tutar. Tasarruf ettikleri arazileriyle ilgili şikâyette bulunanların dinî aidiyete göre dağılımı bölge nüfusuyla paralellik arz etmektedir. Son olarak şikâyetler, taşra halkının gerek bireysel olarak tasarruf ettikleri mîrî arazilerle ilgili olarak gerekse ahaliye tahsis edilmiş ortak alanlarla ilgili olarak hak ve yükümlülüklerinin farkında olduklarına işaret eder. Halkın şikâyetlerinde kullandıkları dil, toprak hukuku alanındaki mevzuata yabancı olmadıklarını gösterir.

Anahtar Sözcükler:Osmanlı, Anadolu Eyâleti, Arazi Kanunnâmesi, toprak sistemi, *mîrî* rejim, Ahkâm Defterleri.

ABSTRACT

Name and Surname : Zeynep AKAN
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : History
Branch : Modern History
Degree Awarded : Master
Page Number : VIII + 149
Degree Date : / / 2015
Supervisor : Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ

THE IMPLEMENTATION of the 1858 OTTOMAN LAND CODE in the LIGHT of LAND CONFLICTS in ANATOLIAN PROVINCE (1858-1864)

The object of this study is to examine the implementation of the Ottoman Land Code of 1858 in Anatolian province. The study mainly bases on the analysis of the Anatolian Ahkâm Registers that contain the years of 1858 to 1864. The study is composed of three chapter. The first chapter explores the pre-nineteenth century Ottoman land system and then touches on the period of preparation of the Code (1840-1858). This chapter, additionally, offers a short information about the aims and contents of the Code. The second chapter, which constitutes the corpus of the study, is engaged the *mîrî*land conflicts in the registers and the role of the Code on the resolution of these conflicts. Third chapter engages the common land conflicts and Code's approach to these lands. These evaluations reveal that the Code was efficiently implemented in the province and it provided satisfactory recipes to the land conflicts. The analysis of these conflicts is noteworthy not only it renders some key information about widespread land conflicts in the province and the resolution phases of them but also it provides valuable data to understand the landholding pattern and land possession types, too. These conflicts indicate that the individual ownership was the prevalent land possession pattern of the province. Secondly, these conflicts lights the way for the relation of landholding and population structure. The dissociation of the reclaimants according to their religious identity runs paralel to population structure of the province. Finally, these conflicts reveal that the local people was aware of their rights and liabilities on the land. Their statements in the complaints indicate their familiarity to the land legislation, both individually-owned lands and the common lands.

Keywords: Ottoman, Anatolian province, Land Code, landholding regime, *mîrî* regime, Ahkâm Registers.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
ÖNSÖZ	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1858 OSMANLI ARAZİ KANUNNÂMESİ VE AHKÂM DEFTERLERİ

1. TARİHSEL SÜREÇTE OSMANLI TOPRAK SİSTEMİ.....	5
1.1. KLASİK DÖNEM OSMANLI TOPRAK SİSTEMİNE KISA BİR BAKIŞ.....	5
1.2. OSMANLI DEVLETİ'NİN DÖNÜŞÜMÜ VE BU DÖNÜŞÜMÜN TOPRAK SİSTEMİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ.....	12
1.3. 1858 ARAZİ KANUNNÂMESİ: HAZIRLIK EVRESİ, AMACI VE MUHTEVASI.....	15
1.3.1. Hazırlık Evresi.....	15
1.3.2. Kanunnâmenin Amacı.....	18
1.3.3. Kanunnâmenin Muhtevası.....	19
1.4. AHKÂM DEFTERLERİ'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE KANUNNÂMENİN UYGULANMASINI ANLAMAK AÇISINDAN ÖNEMİ...27	

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU EYÂLETİ'NDE MÎRÎ ARAZİ ANLAŞMAZLIKLARI ve KANUNNÂMENİN UYGULANMASI (1858-1864)

1. ANADOLU EYÂLETİ'NDE MÎRÎ ARAZİ ANLAŞMAZLIKLARI	32
1.1. TASARRUF HAKKI ANLAŞMAZLIKLARI	44
1.2. FERÂĞ ANLAŞMAZLIKLARI ve KANUNNÂME.....	62
1.2.1. Bir Anne ve Asker Oğlunun Hikâyesi.....	67
1.2.2. Ferâğın Şartları Üzerine Kısa Bir Değerlendirme	72
1.2.3. Ferâğ Çeşitlerine Dâir Birkaç Örnek	79
1.3. İNTİKAL ANLAŞMAZLIKLARI.....	85

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÖY ORTAK ALANLARI İLE İLGİLİ ANLAŞMAZLIKLAR ve KANUNNÂME (1858-1864)

1. METRÛKE ve MEVÂD ARAZİLER	104
1.2. MERALAR.....	105
1.3. CİBÂL-İ MÛBÂHA.....	113
1.4. YAYLAKLAR	117
1.5. DİĞER ORTAK ALANLAR	119
KAYNAKÇA	125
EKLER	131
ÖZGEÇMİŞ	148

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın tarihi, lisans eğitimimin son senesinde Osmanlı Kurumları dersini aldığım, hitabetiyle beni adeta başımda bir kuş varmışçasına pür dikkat olmaya sevk eden değerli hocam Cengiz Kırılı'nın okuttuğu bir makaleye kadar uzanır. Derste, Huri İslamoğlu'nun 1858 Arazi Kanunnâmesi hakkındaki bir makalesi üzerinden Osmanlı Devleti'nin kapitalist dünya sistemine eklememesini ve çiftlik meselesini tartışıyorduk. Bu mesele bitirme tezi için ilgi çekici bir konu arayan bir lisans öğrencisi olarak beni oldukça cezbetmişti. Arazi Kanunnâmesi'nin büyük ölçekli tarımsal üretime konu olan çiftliklerin ortaya çıkış sürecine etkisini araştırmaya karar verdim. Ancak bitirme tezleriyle ilgili yöntem eğitimi veren bir başka derste bu konunun bir lisans öğrencisi için biraz fazla geleceğini fark ettim. Böylelikle Osmanlı toprak hukukunda on dokuzuncu yüzyılda atılan adımları değerlendirecek bir tez hazırlamamın daha uygun olacağını düşünerek fikrimi değiştirdim. Tez danışmanım Erdem Kabadayı, bu konuda gereken yardımı ve kolaylığı bana fazlasıyla sağladı. Sistemik ve konsantre bir şekilde araştırma yapmanın yollarını, sevgili hocamın disiplin ve sevecenliğin mutedil bir karışımıyla oluşturduğu kendine özgü yönteminden öğrendiğim için kendimi şanslı hissediyorum.

Bazı konular sahibini arayan rızık gibi bazı kimselerin peşini bırakmaz. Yüksek lisans tezimde 1858 Arazi Kanunnâmesi'ne geri dönüşüm bana bu hikâyeyi anımsatıyor. Bu kez daha kapsamlı bir araştırma çerçevesinde kanunnâmenin uygulanma sürecini ele almaya karar verdim. Kanunnâmenin taşradaki yansımalarını Ahkâm Defterleri üzerinden takip edecektim ve yürürlüğe girmesinden sonraki altı yıl bana uygun bir zaman dilimi olarak gözüktü. Sürecin takibi için öncelikli olarak baktığım yer Hüdâvendigar Sancağı oldu. Ancak bahsi geçen zaman dilimi umduğum malzemeyi bana sağlamayınca mekân ölçeğini genişletmem gerekti. Böylelikle 1858 Arazi Kanunnâmesi'nin Anadolu Eyâleti'nde uygulanmasını konu edinen bu tez ortaya çıkmış oldu. Taşradaki arazi hikâyelerini ve kanunnâmenin bu hikâyelerin üzerindeki belirleyici rolünü bireyler ve topluluklar üzerinden takip etmek oldukça renkli ve eğlenceli bir süreçti.

Bu sürece birçok insan ve kurum doğrudan ya da dolaylı olarak katkıda bulundu. Öncelikle yüksek lisans eğitimim boyunca beni destekleyen Tübitak/Bideb'e teşekkürü borç bilirim. Değerli tez danışmanım Prof. Dr. Cafer Çiftçi'ye bana sağlamış olduğu katkılardan dolayı teşekkürlerimi sunuyorum. Tezimin ilk bölümüyle

ilgili kıymetli geri dönüşlerde bulunan sevgili hocam Dr. Mehmet Genç'e ayrıca teşekkür ederim. Kendisinin meslekî yetkinlik ve ahlakı bu yoldaki en büyük motivasyon kaynaklarımdan biri olmuştur. Üzerimde emeği olan bütün diğer hocalarım bu tezin görünmez kahramanlarıdır ve her biri benim için ayrı ayrı kıymetlidir. Son olarak akademi yolunda devemi önce kaybettirip sonra tekrar bulduran babama ve anneme en içten teşekkürlerimi sunarım. Yüce gönülleri ve üzerimdeki haklarıyla onlar, bu çalışmanın en büyük mimarıdır. Bu zorlu yolda desteğini benden hiçbir zaman esirgemeyen sevgili Beyhan'a ise ayrıca müteşekkirim.

GİRİŞ

İdarî, malî ve hukukî alanda önemli reformlara imza atan Tanzimatçı politikanın toprak hukuku alanındaki yansımalarından biri olarak 1858 Arazi Kanunnâmesi, “uzun on dokuzuncu yüzyılın” kanunlaştırma hareketleri arasında önemli bir yer işgal eder. Şekil ve düzenlenme biçimi açısından Batılı tarzda hazırlanmış ilk Osmanlı kanunnâmesi olan Arazi Kanunnâmesi, toprak ve tarımsal gelirler üzerinde etkin ve kapsamlı kontrol mekanizmaları inşa etmeye çalışan on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı Devleti’nin modernleşme ve merkezileşme serencamının bir kesitini sunar. Tarımsal üretim ve vergilendirme siyasetlerinin değişen iç ve dış koşullara bağlı olarak dönüşüme uğradığı bu dönemde, toprak hukuku mevzuatının, devletin değişen ekonomi politikalarına uygun olarak yeniden düzenlenmesi kaçınılmazdır. Arazi Kanunnâmesi ve öncesinde yapılan bir dizi düzenleme, işte bu ihtiyacın ilk tezahürleridir. Toprağın tasarrufu, devri ve intikali konularında tüm imparatorluk topraklarını kapsayacak şekilde yapılan hukuksal düzenlemeler, eski mevzuatın Tanzimatçı politikanın eşitlikçi felsefesi çerçevesinde yeniden yorumlanması ve tadili şeklinde olmuştur.

H. 23 Şevval 1274 / M. 6 Haziran 1858 tarihinde yürürlüğe giren kanunnâme, daha önce Osmanlı fâkihlerinin yorumlarındaki çeşitliliğe bağlı olarak uygulamada bölgesel farklılıklar gösteren toprak hukuku mevzuatını tek bir çatı altında toplamıştır. Bu çalışmanın kapsadığı coğrafyada ise yaklaşık iki ay sonra yürürlüğe girmiştir. Kaza meclisleriyle mahkeme ve müftülere birer nüshası gönderilen kanunnâmenin uygulanması, yerel yetkililerin sorumluluk alanındadır.¹ Yerel yetkililer arazi anlaşmazlıklarının çözümünde yeni gelişmelere uygun olarak tanzim edilen arazi hukukuna göre amel edecek, “*kanunnâme-i münîf-i sultânî*” olarak nitelendirilen bu mevzuatı, idaresiyle sorumlu oldukları bölgelerde eksiksiz uygulayacaklardır.

Bu çalışma, geç dönem Osmanlı toprak sistemi ile ilgili yapılan araştırmalara katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Konuyla ilgilenen ilk araştırmacılar kanunnâmenin, imparatorluk toprakları ve gelirleri üzerinde on yedinci yüzyıldan itibaren kaybedilen denetimin yeniden sağlanması amacıyla yürürlüğe konduğunu

¹ 1275 tarihli B-370 no’lu Bursa İnegöl şer’iyye sicil kayıtları, kanunnâme metninin taşra mahkemelerine gönderildikten sonra sicillere doğrudan kaydedildiğine işaret eder. Bahsi geçen sicil defterindeki kanunnâme metni, bu çalışmanın dayandığı temel kaynaklardan biri olmuştur.

ifade ederler.² Yine bazı araştırmacılar kanunnâmeyi, Osmanlı toprak sisteminde yeni bir dönemin başlangıcının işareti olarak yorumlarken³, büyük çoğunluğu onu var olan toprak sistemini bazı küçük değişikliklerle kurumsallaştıran muhafazakâr bir çaba olarak değerlendirmiştir.⁴ Kanunnâmenin yerli ve muhafazakâr yönüne işaret eden bir diğer araştırmacıya göre ise kanunnâme, Osmanlı geleneğinden gelen hukuksal sözcük dağarcığını dönüştürerek rekabetçi bir dünya sistemine cevap vermeyi amaçlamaktadır.⁵ Kanunnâmenin, toprak sistemi üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmalar ise kanunnâmenin, uygulanma sahasındaki sosyo-ekonomik faktörlere bağlı olarak farklı sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Bu çalışmalar, hukukun inşa edici ve tek tipleştirici rolünün sınırlarına ve yerelin bir *tabula rasa* olmadığına işaret eder.⁶

Bu çalışma 1858 Arazi Kanunnâmesi'nin Anadolu Eyâleti'nde uygulanmasını konu edinmektedir. Çalışma, 1858-1864 yılları arasındaki dönemde ilgili coğrafyada ortaya çıkan ve 181-182 no'lu Anadolu Ahkâm Defterleri'ne kaydedilmiş olan arazi

²WARRINER Doreen, **Land and Poverty in th Middle East**, London and New York, Royal Institute of International Affairs, 1948, ss. 15-18; KARPAT Kemal, "The Land Regime, Social Structure and Modernization in the Ottoman Empire" **Beginnings of Modernization in the Middle East: The Nineteenth Century**, ed. William W. Polf ve R. Chambers, Chicago, The University of Chicago, ss. 69-90. BAER Gabriel, **The Development of Private Ownership on Land**, **Studies in the Social History of Modern Egypt**, Chicago, University of Chicago, 1969, s. 62-78; ; Peter Slugglet-M.F Slugglet, "The Application of the 1858 Land Code in Greater Syria: Some Preliminary Observations", **Land Tenure and Social Transformation in the Middle East**, ed. Tarif Khalidi, Beirut, American University of Beirut, 1984, s. 413.

³CİN Halil, **Miri Arazi ve Bu Arazinin Mülk Haline Dönüşümü**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1969, ss. 439-445; İSLAMOĞLU Huri, "Property as a Contested Domain: A Reevaluation of the Ottoman Land Code of 1858", **New Perspectives on Property and Land in the Middle East**, ed. Roger Owen, Cambridge, Harward University Press, 2001, ss. 3-61.

⁴BARKAN Ömer Lütfi, **Türkiye'de Toprak Meselesi**, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980, s. 372; İNALCIK Halil-Donald QUATAERT, **An Economic and Social History of the Ottoman Empire: 1300-1600**, Cambridge, New York, Cambridge University Press, Vol. 1, 1997, ss. 856-861; GERBER Haim, **The Social Origins of the Modern Middle East**, Boulder, CO and London, Lynee Reinner and Mansell, 1987, s. 69; KENANOĞLU Macit M., **1858 Osmanlı Arazi Kanunnâmesinin Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Yapısı Üzerindeki Etkileri (1858ö-1867)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s. 116.

⁵MUNDY Martha- R. Saumarez SMITH, **Modern Devlet'e Giden Yolda Mülk Siyaseti: Osmanlı Suriye'sinde Hukuk, Yönetim ve Üretim**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s. 69.

⁶GERBER Haim, **a.g.e.**, ss. 67-90; GÖZEL Oya, **The Implementation of Ottoman Land Code of 1858 in Eastern Anatolia**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2007. Gerber'in çalışması, kanunnâmenin farklı bölgelerde farklı sonuçlar doğurduğuna işaret eder. Buna göre kanunnâme, Anadolu ve Filistin'de mevcut toprak sahipliği örüntülerinde büyük bir değişikliğe neden olmamış, ancak Doğu Anadolu, Irak ve Suriye'de köylünün mülksüzleşmesine ve büyük toprak sahipliğinin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Gözel'in, Gerber'e göre daha ayrıntılı ve ampirik veriler açısından daha kapsamlı olan araştırması bu tezi Doğu Anadolu bölgesi için teyit eder. Bu bölgede kanunnâme, aşiret resilerinin ve şeyhlerin topraklarını genişletmesine yaramış, sürecin kaybedeni köylüler ve göçebe kabileler olmuştur.

anlaşmazlıklarının analizine dayanmaktadır. Defterlerde sayısal açıdan oldukça önemli bir yer işgal eden bu anlaşmazlıklar ve bunların çözüm süreçleri üzerinden, Anadolu Eyâleti'nde sıklıkla karşılaşılan arazi ihtilaflarının türü ve kanunnâmenin bu ihtilafların çözümündeki rolü araştırılacaktır. Bahsi geçen anlaşmazlıklar ayrıca, bölgede hâkim olan toprak sahipliği örüntüsüne dâir çıkarımlarda bulunmak üzere kullanılacaktır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. 1858 Arazi Kanunnâmesi'nin ve Ahkâm Defterleri'nin kısaca ele alındığı birinci bölümde, öncelikle on dokuzuncu yüzyıl öncesi toprak sistemine değinilecek, daha sonra kanunnâmenin hazırlık evresi olarak tanımlanan dönem (1840-1858) ele alınacaktır. Çalışmanın ana gövdesini oluşturan ikinci bölümde ise bahsi geçen defterlerde yer alan anlaşmazlıklar üzerinden ilgili coğrafyada *mîrî* topraklar üzerindeki mülkiyet ilişkileri, bu ilişkilerin devlet ve toplumsal aktörler tarafından nasıl inşa edildiği ve daha da önemlisi kanunnâmenin bu ilişkilerin inşasındaki rolü araştırılacaktır. Üçüncü bölüm ise meralar, yaylaklar ve ormanlar gibi köy ortak alanları ile ilgili anlaşmazlıklara odaklanacaktır.

Bu çalışma kanunnâmenin, toprak ve tarımsal gelirler üzerinde devlet kontrolünü pekiştirmek amacıyla yürürlüğe konduğu tezine dayanmaktadır. Bu teze göre kanunnâme, on dokuzuncu yüzyıl merkezî devlet politikasının araçlarından biri olarak işlev görmüş, tapu sahiplerine toprağın tasarrufu, devri ve intikali konusunda tanınan haklar bu politikalara uygun olarak düzenlenmiştir. Kanunnâme, Osmanlı toprak sistemi üzerinde önemli bir dizi değişikliğe kapı aralamakla beraber radikal bir dönüşümü hedeflememiştir. Reforma, özel mülkiyet ideolojisi gibi bir şey öncülük etmemiş; devlet, toprak üzerindeki hâkimiyetinden bazı küçük tavizler dışında ödün vermemiştir. Reformun başlıca amacı işlenebilen her bir toprak parçasını vergilendirmeye tabi kılmak üzere tapu sahipleri ile eşleştirmektir. Bu, aynı zamanda, devlet ve köylü arasındaki araçların bertaraf edilmesi ve böylelikle tarımsal artı ürün üzerinde mutlak bir denetimin kurulması anlamına gelmektedir. Toprak sisteminin belkemiği olan ve *mîrî rejim* olarak adlandırılan yapının korunmasına ilişkin önceki kısıtlamalar büyük ölçüde devam etmiştir. Kanunnâme, sırasıyla devletin toprak üzerindeki kontrolünü ve kamu yararını incelemektedir. Bunun yanı sıra sınırları kanunnâme çerçevesinde çizilen bireysel haklar da uygulamada titizlikle gözetilmiştir. Yine bu çalışma, kanunnâmenin kâğıt üzerinde kalmadığını, uygulamada geniş yer bulduğunu varsaymaktadır. Toprağın kullanımı, devri ve intikali konusunda yapılan

her Şikâyetin kanunnâmede bir karşılığı vardır ve karar mercileri, arazi anlaşmazlıklarını kanunnâmede çerçevesinde hükme bağlamıŐlardır. Son olarak bu çalışma, Anadolu Eyâleti'nde bireysel olarak tasarruf olunan küçük ölçekli tarımsal arazilerin yaygın olduğunu ve bu arazilerin bölge nüfusuyla doğru orantılı olarak Müslümanlar tarafından işlendiğini tezinde dayanmaktadır.

Birinci Bölüm

1858 OSMANLI ARAZİ KANUNNÂMESİ VE AHKÂM DEFTERLERİ

1. TARİHSEL SÜREÇTE OSMANLI TOPRAK SİSTEMİ

1.1. KLASİK DÖNEM OSMANLI TOPRAK SİSTEMİNE KISA BİR BAKIŞ

Askeri, mâli ve toplumsal örgütlenmesi büyük ölçüde tarımsal gelirlerine bağlı bir devlet olarak toprak, Osmanlı Devleti'nde sıkı bir kontrole tabiydi. Toprak sistemi üzerindeki kontrol politikalarının ve mekanizmalarının, çok geniş bir coğrafyada yüzyıllar boyunca hüküm süren bir devlette, hiçbir dönüşüme uğramadan sabit kaldığını söylemek elbette imkânsızdır. Ancak Osmanlı toprak sisteminin temel olarak “*mîrî* toprak rejimi” üzerine kurulu olduğunu söylemek mümkündür. *Mîrî* rejim en basit şekliyle devletin toprak üzerindeki sahipliği anlamına gelir ki, bu tür topraklar kuruluşundan çöküşüne kadar imparatorluk topraklarının neredeyse tamamını oluşturur. Sıkı bir devlet kontrolüne tabi olan ve üzerinde hububat üretiminin gerçekleştiği tüm topraklar *mîrî* arazi kategorisindedir. Bu tür toprakların dışında yer alan ve çoğunlukla yerleşim bölgelerinin etrafını sarmalayan meyve bahçeleri ve bağlar ise *mülk* toprak statüsündedir.

Devletin toprak üzerindeki sıkı kontrolü onun askeri örgütlenmesi ile yakından alakalıdır. Gazi bir devlet olarak doğmuş Osmanlı Devleti için her daim sefere hazır bir ordu bulunması hayati bir meseleydi, çünkü savaş daimi bir olguydu.⁷ Osmanlı askeri sistemi pahalıya mal olacak merkezi ve düzenli bir ordu yerine pratik nedenlerden dolayı hafif süvari birliklerinden oluşan bir orduya dayanmaktaydı.⁸ Osmanlı yönetimi askeri ihtiyaçlarını yerelde çözecek bir vergilendirme sistemi – tımar sistemi- geliştirmişti. Bu ihtiyaçları karşılamak üzere fethedilen toprakların gelirleri maaş olarak bir kısım askere dağıtılmaktaydı. Bu karşılıklı menfaat ilişkisinde tımar sahibinden beklenen şey politik sadakatine ek olarak savaş zamanında vilayet ordusuna tımar gelirleriyle orantılı sayıda atlı asker ve teçhizat

⁷İNALCIK Halil, **The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy**, London, Variorum Reprints, 1978, s. 221.

⁸MURPHEY Roads, **Ottoman Warfare 1500-1700**, London, UCL Press, 1999, s 36.

göndermesiydi. Klasik dönemde tımar yalnızca askeri sınıfa ya da sultanın kullarına tevcih edilirken on altıncı yüzyıldan itibaren bu kural bozulmaya başlamış, asker sınıfından olmayanlara da tımar verilmeye başlanmıştır.

Tımar sisteminin Osmanlılar tarafından yoktan var edilmediği, köklerinin Bizans *pronoia*'larına ya da Selçuklu *ikta* sistemine dayandığı bilinmektedir.⁹ Ancak Osmanlı yönetimi devletin mali ve sosyal gereksinimlerine istinaden sisteme kendi özel şeklini vermiştir. Osmanlı toprak sistemini oluşturan kanun ve düzenlemeler devletin adalet dağıtıcı doğasını vurgulamasının yanı sıra iâşeci ekonomi politikasıyla da yakından ilintilidir.¹⁰ Toprak ve tarımsal üretimi sıkı bir kontrol altında tutarak devlet, hem etkili bir vergilendirme sistemi geliştirmiş hem de büyük önem verdiği geçim ekonomisinin sürekliliğini garanti altına almış oluyordu.

Para dolaşımının oldukça sınırlı olduğu Ortaçağ ekonomisinde dev bir ordunun ikmalini sağlamak ihtiyacından neşet etmiş başarılı bir vergilendirme sistemi olarak tımar; devlet, sipahi ve köylünün iç içe geçmiş çoklu haklarını içermektedir. Sipahinin toprak üzerinde kanunlarca belirlenmiş birtakım hak ve yükümlülükleri vardı. Kanunlarca belirlenen vergiler dışında sipahi köylüden vergi alamaz, köylüyü kendi topraklarında çalışmaya zorlayamazdı.¹¹ Herhangi bir hak ihlalinde köylü kadiya başvurabilirdi. Fakat yöneticilerin devlete olan yükümlülükleri idare hukukunun bir parçasını teşkil ediyordu, *şer'î* mahkemelerin yargılama sahasına tâbi değildi.¹² Köylüye gelince, vergisini ödediği sürece toprağı işleme hakkına sahipti ve toprağı kullanım hakkını oğluna miras bırakabilmekteydi. Ancak köylünün tasarruf hakkı üzerinde birtakım sınırlamalar mevcuttu. Toprağın orijinal statüsünü değiştiremez, örneğin hububat üretiminin yapıldığı bir toprağı meyve bahçesine çeviremez ya da üzerine bina inşa edemezdi. Ayrıca köylü özürsüz olarak toprağını terk edemezdi. Böyle bir durumda *çiftbozan akçesi* denen özel bir para cezası ödemek zorundaydı. Devletin tarımsal üretimin kaynağı olan çiftçi hanelerinin çözülmesini ve

⁹Köprülü'ye göre sistemin kökenleri Selçuklu *ikta* sistemine uzanır. Köprülü, *ikta* sisteminin Selçuklu Devleti'nin varisi olan diğer Anadolu beyliklerinde de mevcut olmasının bu savı desteklediğini söyler. Ayrıntılı bilgi için bkz: KÖPRÜLÜ Fuat, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2002, s. 76-102.

¹⁰İSLAMOĞLU Huri, "Politics of Administering Property: Law and Statistics in the Nineteenth-Century Ottoman Empire", **Constituting Modernity: Private Property in the East and West**, ed. Huri İslamoğlu, London, I.B.Tauris, 2004, s. 283.

¹¹İNALCIK Halil, **The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society**, Bloomington, Indiana University, 1993. s. 143.

¹²Martha Mundy- R. Saumarez Smith, **a.g.e.**, s. 22.

buna bağılı olarak toplumsal kargaşa ile sonuçlanabilecek gıda kıtlıklarını önlemeye yönelik işeci politikası tarımsal üretimin kesintisiz devamını gerektirmekteydi.

Devlet için tarımsal ekonominin ve vergilendirmenin temel birimi olan bu çiftçi hanelerinin oluşturduğu sistem Halil İnalçık tarafından “*çift-hane sistemi*” olarak kavramsallaştırılmıştır.¹³ *Çift-hane* sisteminde toprak *çift* denilen ve bir çift öküzün sürebileceği büyüklükte belirli parçalara ayrılmıştır. *Çift*'in büyüklüğü coğrafi koşullara ve iklime göre değişiklik gösterse de sıradan bir köylü ailesinin geçimini ve vergi ödeme güçlerinin devamını sağlaması, *çiftin* büyüklüğünün belirlenmesindeki aslı unsurdur. *Raiyyet çiftliği* ya da kısaca *çiftlik* olarak da adlandırılan bu *çiftlerin* büyüklüğü toprağın verimliliğine göre 60 ila 150 dönüm arasında değişmekteydi.¹⁴ Bu üretim biriminin vergilendirilmesi çiftçi, toprak ve öküzün birleşimi üzerinden hesaplanmaktaydı.¹⁵ *Çift resmi* olarak adlandırılan bu vergi türü eski senyörler arasındaki bazı feodal hizmetlerin Osmanlı devrinde paraya çevrilmiş karşılıklarının toplamından ibaretti, ancak on altıncı yüzyıldan sonra onun bu gibi feodal hizmetlerle olan münasebeti unutulmuş, nakdi bir arazi vergisi olarak değerlendirilmeye başlanmıştı.¹⁶ Sistem büyük çiftliklerin oluşumunu ve *çiftlerin* bölünerek küçülmesini önlemek üzerine kurulmuş olup hedeflenen şey hem sipahinin gelirinin garanti altına alınması hem de toprak ağalığının ortaya çıkışının engellenmesiydi.¹⁷

Devlet prensipte hazineye ait olan ve *çift*'lere bölünmüş bu toprakları *tapu resmi* denen bir bedel karşılığında çiftçilere vermekteydi. *Tapu resmi* tasarruf hakkı mukabilinde ödenen, tarafsız bilirkişiler (*biğaraz müslimîn*) tarafından tespit olunan ve toprağın kıymetini temsil eden muayyen bir bedeldi.¹⁸ Bu bedelin karşılığında çiftçiye tasarruf hakkını gösteren bir belge verilirdi. *Tapu temessükü* ya da kısaca

¹³İNALCIK Halil, **a.g.e.**, 1993, s. 141-149. İnalçık'ın bu kavramsallaştırması, Rus agronomist Alexander Chayanov'un (1888-1937) sadece aile üyelerinin işgücüne dayanan ve sanayi devrimi öncesi başat üretim modellerinden biri olan “köylü ekonomisi” teorisine dayanmaktadır. CHAYANOV A. V., **The Theory of Peasant Economy**, Madison, Wisconsin, University of Wisconsin Press, 1986.

¹⁴İNALCIK Halil, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, (ed.) Çağlar Keyder- Faruk Tabak İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, s. 16.

¹⁵İNALCIK Halil, **a.g.e.**, 1993, s. 146.

¹⁶İNALCIK Halil, “Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu”, **Bellekten**, C. XXIII, S. 92, Ekim 1959, s. 583-84.

¹⁷İNALCIK Halil, “The Land Problem in Turkish History”, **The Muslim World**, Vol. 45, Issue 3. July 1995, s. 224.

¹⁸CİN Halil, “Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin TMK. Karşısındaki Durumu”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 22, S. 1, 1966, s. 752-53

tapu olarak adlandırılan bu belge on dokuzuncu yüzyıla kadar devletle çiftçi arasında arabulucu konumunda olan sipahi ya da mültezimler tarafından verilirdi.¹⁹

Devletle çiftçi arasındaki bu anlaşmada çiftçiye tevdi edilen şey toprağın çıplak mülkiyeti (*rakabe*) olmayıp sadece tasarruf hakkıydı.²⁰ Tapu kontratı çiftçinin toprak üzerindeki hakkını hem sınırlamakta hem de ona birtakım ayrıcalıklar sağlamaktaydı. Çiftçi tasarrufu altında olan toprağı satamaz, vakfa dönüştüremez, hibe edemez ya da toprağın orijinal statüsünü değiştiremezdi. Bununla beraber tasarruf hakkını bir başkasına devredebilir ya da oğluna miras bırakabilirdi. Mutasarrıf (toprak üzerindeki tasarruf sahibi) vefat ettiğinde karısının, kız çocuğunun ya da erkek kardeşinin bu toprağı öncelikli olarak alma hakkı vardır. Ancak erkek çocuk babasının toprağını bedelsiz miras alabilirken bahsi geçen diğer aile yakınları böyle bir durumda *tapu resmi* denen ve arazinin kıymetine göre belirlenen bir bedel ödemek zorundaydı.

Çiftçinin mülkiyetle ilişkisi ve çiftçinin haklarının hukuksal öğretilerdeki yeri oldukça sorunlu olmuştur. Bu sorunlu ilişkiyi ele almadan önce Osmanlı toprak sisteminin hukukî statüsü hakkında kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır. Literatürde sıklıkla vurgulandığı üzere Osmanlı hukuk sistemi iki temel üzerinde inşa olunmuştur: Kutsal kitabın hukukçular tarafından yorumlanması ile oluşan *şer'î* hukuk ve Osmanlı sultanlarının ve sivil bürokratların değişen siyasî ve toplumsal koşullar karşısında genellikle yerleşmiş geleneklere uygun olarak vermiş olduğu hükümlerden oluşan *örfi* hukuk. Osmanlı İmparatorluğu'na kendi özel rengini veren bu ikili hukuk sistemi toprak hukuku için de geçerli olmuş ve *mülk* topraklar *şer'î* kaidelere tabi olurken *mîrî* toprağın kullanımı, intikali ve vergilendirilmesi meseleleri

¹⁹MİNKOV Anton, "Ottoman Tapu Title Deeds in the Eighteenth and Nineteenth Centuries: Origin, Typology and Diplomats", **Islamic Law and Society**, 7/1, Feb. 200), s. 92.

²⁰Daha önce de belirtildiği gibi Osmanlı Devleti'nde tarımsal üretime konu olan topraklar devlete aitti ve bu tür topraklar *mîrî* olarak adlandırılmaktaydı. Ancak devletin bu topraklar üzerindeki sahipliği bugünkü anlamıyla bir sahipliğe tekabül etmemekte, daha çok bir vergilendirme mekanizması sayesinde gelir kaynaklarına ulaşabilme ve yeniden dağıtım yapabilme gücü anlamına gelmekteydi. ARICANLI Tosun, "19. Yüzyılda Anadolu'da Mülkiyet, Toprak ve Emek", **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, ed. Çağlar Keyder- Faruk Tabak, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, s. 139.

Toprak üzerindeki mülkiyet ilişkileri devletin, toprağın kullanımı, gelirleri ve sahipliği üzerinde dini kurumlar, yerel eşraf ve askeri elitten oluşan güç odakları ile yapmış olduğu politik ve ekonomik ittifaka göre şekil almaktaydı ve bu ilişkiler bahsi geçen ittifakın idamesini sağlamak üzere mütemâdiyen yeniden tanımlanmaktaydı. İSLAMOĞLU Huri, "An Agenda for Comparative History: Law and Property as Aspect of State Power", **METU Studies in Development**, 19 (4) 1992, s. 612. Üzerinde çeşitli aktörlerin karşılaştığı; müzakere, çatışma ya da işbirliği ile şekillenen bir güç alanı olarak toprak üzerinde çoklu mülkiyet hakları üzerine bkz: İSLAMOĞLU Huri, **a.g.e.**, 2001, ss. 3-61.

örfi kanunlar çerçevesinde şekillenmiştir. ²¹ *Mîrî* toprakların tasarrufu ve vergilendirilmesi meseleleri özellikle II. Bayezid devrinden itibaren her bir bölge için düzenlenmiş kanunnâmeler ile belirlenmiştir. ²² *Mîrî* toprak sistemi, büyük ölçüde gelir ve vergilendirme politikaları tarafından şekillendirilmiş, *örfi* hukuka dayanan bu mevzuat şartlara ve devletin ihtiyaçlarına göre bölgeden bölgeye değişiklik göstermiştir.

Osmanlı toprak hukuku mevzuatının sistematik hale getirilmesi on altıncı yüzyıldan itibaren özel bir önem kazanmış, mevzuat bu dönemden itibaren *şer'î* hukuk çerçevesinde ele alınmaya başlanmıştır. Bu dönüşümün Osmanlı Devleti'nin "gazi devlet"ten İslâmî bir halifelige dönüşmesiyle eşzamanlılığı dikkat çekicidir. ²³ Bu aynı zamanda tımar sisteminin yeni ekonomik, askerî ve teknolojik dönüşümler karşısında çözülmeye başladığı bir dönemdi. Osmanlı toprak sisteminin işte bu yeni koşullara göre yeniden yorumlanması ihtiyacına binaen Kanuni Sultan Süleyman, Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'yi görevlendirdi. Budin Kanunnâmesi'ne yazmış olduğu girişte Ebussuud Efendi, toprak üzerindeki devlet sahipliğini İslâmî mevzuata göre yeniden yorumlamaya girişti ve Mundy'nin deyişiyle o bunu "iki geleneğin, yani şeriat ve kanunun biçimlerinde birkaç değişiklik yaparak başardı". ²⁴

Klasik Hanefî öğretisine göre toprak sahipliği imamın fethedilen araziyi Müslümanlara tahsis etmesinden kaynaklanır. Ancak yine öğretiye göre yetersiz işletmecilerin toprağına el konulması ve toprağın sahibinin kaybolması/ölmesi gibi nedenlerden dolayı toprak üzerindeki bireysel sahiplik hakkı zamanla ortadan kaybolmuş ve bu araziler devlet hazinesine intikal etmiştir. Ebussuud bu klasik muhakemeyi terk ederek toprak üzerindeki devlet sahipliği için iki farklı açıklama getirir. Öncelikle Irak/Sevad bölgesinin fetih sırasında hazine malı haline geldiği görüşüne işaret eder. İkinci olarak maslahat ve zaruret temelinde bir yorum getirerek yerleşmiş öğretiyi terk eder. *Arazi-i memlekenin (mîrî arazi)* aslen fetihlerin sonrasında bireylere tahsis edilmiş arazi olduğunu ancak çiftçinin hissesinin bölünmeden intikali ihtiyacından dolayı arazinin sahipliğinin hazinece tutulduğunu ve [intifa hakkının] ödünç verme yoluyla köylülere verildiği görüşünü ileri sürer. ²⁵

²¹İNALCIK Halil-Donald QUATAERT, **a.g.e.**, s. 105.

²²BARKAN Ömer Lütfi, **a.g.e.**, s. 327.

²³İNALCIK Halil, **a.g.e.**, 1995, s. 222.

²⁴MUNDY Martha- R. S. SMITH, **a.g.e.**, s. 34.

²⁵MUNDY Martha- R. S. SMITH, **a.g.e.**, s. 24-27.

Böylelikle Ebussuud toprak üzerindeki devlet sahipliğini kanuna gönderme yapmadan fıkıh kuralları çerçevesinde meşrulaştırmaya çalışır.

Ebussuud toprak üzerindeki devlet kontrolünün özel mülkiyet hakkı lehine azalmasını düzenin bozulması olarak görür. *Mîrî* toprakların satışını “kadı tarafından belgelendirilmiş olsa bile geçersiz ve bâtil” addeder. Ona göre böyle bir satış hukuken mümkün değildir, çünkü toprak bir kez satıldığında bu tür bir satış şeriata göre tam bir mülkiyet hakkını tesis edeceğinden toprak bir daha eski statüsüne dönüştürülemez.²⁶ Çiftçinin devretme hakkına sahip olduğu “değer” toprağın mülkiyeti değil sadece “tasarruf hakkı”dır. Çiftçi bu hakkını *sâhib-i arzın* izni ile başkasına devredebilir ve bu devir işlemi *tapu* denen bir belge ile resmiyet kazanır. Sözleşmede bu işlem için kullanılan *bey*’ (satış) kelimesi devir işlemine konu edilenin ne olduğu konusunda karışıklığa yol açmaktadır. Bundan dolayı Ebussuud, devre konu olan değer in toprağın mülkiyetinin değil, tasarruf hakkı olduğunu açıkça beyan eden detaylı bir fetva ile desteklenmesini şart koşar.²⁷ *Mîrî* toprağın satışının engellenmesine yönelik bu kaygı, *çift* birimlerinin bütünlüğünün korunması politikasından kaynaklanmaktaydı. Yukarıda belirtildiği gibi fıkıh kurallarına göre arazi bir kez satışa konu olduğunda bireysel mülkiyet alanına girmiş oluyordu. Bu durumda ise sahibinin ölümünden sonra arazinin mirasçılar arasında paylaşılması gerekiyordu. Daha da kötüsü İslâm hukukuna göre kişi borçlu olarak öldüğünde borçlarının sahip olduğu mallardan ödenmesi gerekmekteydi. Böyle bir durumda alacaklı, ölen kişinin arazisi üzerinde mirasçıları aleyhine hak iddia edebilirdi. Bu gibi durumlar sıklaşmış olmalı ki 1601’de *mîrî* toprağın borca karşılık satışını her halükârda yasaklayan bir ferman yayınlandı.²⁸

Ebussuud çiftçinin haklarını ifade eden hukukî tabirleri de fıkıh çerçevesinde kavramsallaştırır. O, çiftçinin hazine ile ilişkisini fasit bir kira (*icâre-i fâside*) olarak tanımlar (fasittir, çünkü geçerli bir kiralamada kira sözleşmesinin süresi belirtilirken burada yoktur). Kullanım hakkı imtiyazı karşılığında çiftçinin ödediği *tapu resmini* ise bir çeşit giriş ücreti (hava parası) veya kiranın ön ödemesi olarak yorumlayarak önceki Hanefî öğretisini izler. Ancak daha sonraki bir değerlendirmesinde *icâre* tabirini kullanmaktan kaçınır. Bunun yerine o, çiftçinin hakkını “tasarrufa

²⁶İNALCIK Halil, “Islamization of Ottoman Laws on Land and Land Tax”, **Essaysin Ottoman History**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1998, s. 160.

²⁷İNALCIK Halil, **a.g.e**, 1998, s. 161

²⁸İNALCIK Halil-Donald QUATAERT, **a.g.e.**, 1997, s. 111.

yetkilendirilme” (*tefvîz*) veya “ödünç” (*âriyet*) yahut “bir eşyanın emanete verilmesi” (*vedîa*) olarak yorumlar ki, bunlar çiftçinin haklarının hiçbir kısmını kalıcı olarak devretmesine imkân tanımaz.²⁹

Ebussuud’un toprak üzerindeki devlet kontrolünü arttırmaya yönelik yorumları zaman zaman fıkıhçıların ağır eleştirilerinin hedefi olsa da sonraki yüzyıllarda Osmanlı toprak hukuku mevzuatına getirilen yorumların başlıca kaynağı oldu. Ancak hukuk kitaplarında yer alan hükümler tarihsel gerçekliği belirlemek konusunda hiçbir zaman mutlak belirleyici olmamıştır. İmparatorluğun yukarıda kısaca tanıtılmaya çalışılan geleneksel toprak sistemi on altıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir kriz dönemine girdi. Askeri harcamalardaki artış, savaş gelirlerindeki düşüş, Amerikan gümüşünün neden olduğu enflasyon dalgası gibi ekonomik gelişmeler devletin, yerel yöneticilerin ve sipahinin reyaya çok yüksek vergi bindirmesine yol açtı. Böylesine büyük bir borcu ödemek zorunda kalan birçok köylü, tasarrufundaki toprağı bırakıp kaçmak³⁰ ya da borcu karşılığında arazisini o bölgedeki âyâna ve sipahilere vermek zorunda kaldı.³¹

Değişen savaş teknolojisi sipahi ordularının ve buna bağlı olarak tımarın önemini azaltmıştı. Artık devir, ateşli silahlarla donanmış orduların devriydi. Böyle bir ordunun ikmâli de devlet gelirlerinin arttırılmasını ve merkeze aktarılmasını gerektirmekteydi. Bu nedenle devlet kendi gelirlerini mümkün olduğunca düzenli ve güvenli bir şekilde merkeze aktarmayı sağlayacak bir sistemi uygulamaya başladı: *İltizam sistemi*. Sistem vergi toplama hakkının periyodik olarak düzenlenen müzayedeler ile en yüksek teklifi veren bireylere tahsis edilmesi anlamına gelmekteydi. *İltizam sistemi* başlangıçta sınırlı sayıdaki gelirlere uygulandı, on yedinci yüzyılda öşür gelirlerini kapsayacak şekilde genişletildi.³² Müzayedede en yüksek teklifi veren mültezim mukataa denilen belirli bir vergi biriminin vergi toplama hakkını bir ilâ üç yıl arasında değişen bir süre için alıyordu. Sistem vergilendirmeyi ucuza mal ettiğinden ve nakit ihtiyacını karşıladığından dolayı oldukça avantajlıydı ancak reyayı neredeyse tümüyle mültezimin insafına terk etmesi gibi büyük bir dezavantajı vardı. Kendisine tayin edilen süre içerisinde vermiş olduğu

²⁹MUNDY Martha- R. S. SMITH, **a.g.e.**, s. 27.

³⁰VEINSTEIN Gilles, **a.g.e.**, s. 43.

³¹İNALCIK Halil, **a.g.e.**, 2012, s. 21.

³²İSLAMOĞLU Huri-Çağlar KEYDER, “Agenda for Ottoman History”, **The Ottoman Empire and World Economy**, ed. Huri İslamoğlu, Cambridge, Cambridge University Press, 1987, s. 57.

peşini (hazineye ödediği nakit) bir an önce çıkarmaya çalışan mültezimler reayanın vergi yükünü arttırmaktaydı ki, bu da üretimin azalması gibi bir çelişkiyle sonuçlanıyordu.³³ Bu kısır döngüyü kırmak üzere devlet on yedinci yüzyılın sonunda mukataaları “*kayd-ı hayat*” olarak vermeye başladı. *Malikâne sistemi* denen bu sistemin amacı kısa süreli mültezimler tarafından baskı altında tutulmaya açık olan vergi birimini tekrar ihyâ etmek üzere tek bir mültezime tahsis etmektir.³⁴ Devlet gelirlerinin bu gibi yerel araçlar ya da mültezimler tarafından toplanmasının on yedinci yüzyıldan itibaren yaygın bir uygulama haline gelmesiyle bu araçlar zaman içerisinde taşradaki gelir kaynaklarını, dolayısıyla da toprağın kullanımını ve tarımsal üretimi denetim altında tutan âyân haline geldiler. Âyân bu dönemde, *çift-hâne* sistemine bağlı *mîrî* arazinin büyük kısmını mukataa olarak tasarrufu altında aldı.³⁵

1.2. OSMANLI DEVLETİ’NİN DÖNÜŞÜMÜ VE BU DÖNÜŞÜMÜN TOPRAK SİSTEMİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Tarihsel olarak Osmanlı Devleti’nin dönüşümü on yedinci yüzyıldan itibaren Avrupa devletleri ile girişilen kıyasıya bir askeri ve ekonomik rekabet ortamında başladı.³⁶ Bu rekabete paralel olarak –ya da bu rekabetin bir sonucu olarak- devlet, tarımsal gelirlerin değişen askeri ve ekonomik şartlara uygun olarak toplanmasına yönelik politikalar uygulamaya başladı. Önceki bölümde ele alındığı üzere *iltizam* ve daha sonra *malikâne* sistemi devlet yöneticilerinin bu sorunlara vermiş olduğu cevaplardan biriydi. İlerleyen dönemlerin toprak kayıpları, mâlî ve askerî krizleri ile sarsılan devlet dinî kurumlar, yerel eşraf ve askerî elitten oluşan güç odakları ile paylaştığı gelirler üzerinde etkin bir kontrol sağlamaya yöneldi.³⁷ Bu güç odaklarının tasfiyesi yeni bir vergilendirme sistemi ve toprak üzerindeki mülkiyet ilişkilerinin yeniden düzenlenmesini gerektirmekteydi. Toprak ve tarımsal üretim üzerinde sistematik ve kapsamlı kontrol mekanizmaları Tanzimat döneminde kurumsallaştırıldı. Her türlü gelirin doğrudan doğruya merkezi hazine adına toplanması ve her türlü giderin yine buradan ödenmesi esası kabul edildi ve maliye

³³GENÇ Mehmet, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2005, s. 105.

³⁴GENÇ Mehmet, “Malikâne”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, T.D.V Yayınları, C. 27, 2003, s. 516.

³⁵İNALCIK Halil, **a.g.e.**, 2012, s. 23-24.

³⁶İSLAMOĞLU Huri, **a.g.e.**, 2004, s. 286.

³⁷İSLAMOĞLU Huri, **a.g.e.**, 2001, s. 19.

teşkilatı bu prensibe göre yeni baştan düzenlendi.³⁸ 1839 yılında devlet *iltizam* sistemini kaldırarak merkezleşme yolunda önemli bir adım attı. Aracıların tasfiyesi için ertesi yıl vergi toplama işi *muhassıl* denen ve merkezden gönderilen devlet memurlarına bırakıldı. Ancak sistem çok kısa sürdü. 1842 yılında devlet gelir kaybına neden olduğu gerekçesiyle *muhassıllık* sistemini kaldırdı. *İltizam* sistemini kaldırmaya yönelik tekrarlanan çabalara rağmen mültezimler imparatorluğun yıkılışına kadar tarımsal vergileri toplamaya devam etti. Vergilerin toplanması konusunda her ne kadar yerel güçlere bağımlı olsa da devlet reformlara devam etti. Bu dönemde tarımsal gelişme programını yürütecek bürokratik bir mekanizma oluşturuldu. Tarımsal üretimin ve ticaretin geliştirilmesi amacıyla *Ziraat Meclisi* kuruldu (1843) ve çiftçiye kredi sağlamak amacıyla *Nâfia Hazinesi* oluşturuldu.³⁹ “Tarımsal üretimin büyümesi için verilen teşvikler, yeni ürünlerin ekilmeye başlanması, ekili arazilerin genişletilmesi, bütün bunlar, başkentle eyaletlerdeki rakip güçler arasında herhangi bir iktidar mücadelesi olmadan gerçekleşti.”⁴⁰

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı tarımı hızla ticarileşmekteydi. İç ve dış pazarın artan ihtiyacını karşılamak üzere tarımsal üretim önemli ölçüde arttı ve uluslararası ekonomide önemli bir yer kazandı. Tarımsal zenginliğin etkin bir şekilde yönetilmesi bu kaynağın unsurlarının tam ve doğru bir şekilde kayıt altına alınmasını gerektirmekteydi. Bu amaçla devlet 1830’lardan itibaren nüfus sayımları, gelir ölçümleri ve kadastro çalışmaları gibi bir dizi kayıt tutma uygulaması başlattı. Bu amaçla hazırlanan *temettuat defterleri*, emlak ve nüfus sayımları devletin vergi kaynakları üzerindeki tek ve mutlak hâkimiyet iddiasını temsil etmekteydi. On dokuzuncu yüzyılın modern, merkeziyetçi devleti sahip olduğu tüm gelir kaynaklarını ayrıntılarıyla bilmek istiyordu. Bu amaçla vilayetlere her bir bölgenin ekonomik kaynakları hakkında bilgi toplamak üzere komisyonlar gönderildi. Köylü tarafından üretilen ürünlerin türü, pazarlanabilir ürünlerin listesi, her bölgenin toprak ve nüfus yapısı, ekime ve yerleşime açılacak toprakların belirlenmesi bu komisyonlar tarafından tek tek araştırılacaktı.⁴¹

³⁸İNALCIK Halil, “Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler,” **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 175.

³⁹GÜRAN Tevfik, **a.g.e.**, 2012, s. 778-780.

⁴⁰ARICANLI Tosun, **a.g.e.**, s. 136.

⁴¹GÜRAN Tevfik, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı**, İstanbul, Eren Yayınları, 1998, s. 49.

Devletin tarımsal gelirlerin kayıt altına alınmasına ve arttırılmasına yönelik hassasiyeti imparatorluğun dünya sistemi ile bütünleşme süreci açısından ayrıca değerlendirilmelidir. Nitekim on dokuzuncu yüzyılın ilk üç-çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu ile kapitalist dünya ekonomisi arasındaki ilişkiler giderek artmış, imparatorluk giderek sistemin uç bölgesi haline gelmiştir.⁴² Özellikle yüzyılın ortalarından itibaren ihracata yönelik tarımsal üretim görülmemiş hızlarda genişlemiş, imparatorluğun dış ticaretinin genişlemesine ve kapitalist dünya sistemi ile bütünleşmesine katkıda bulunmuştur.⁴³ Bu “çevreleşme” süreci sonucunda imparatorluğun iç bütünlüğü ve bu bütünlüğü sağlayan korumacı, îâşeci siyasetler yok olmuş ve onların yerini imparatorluk ekonomisini ve toplumsal düzeni giderek dış piyasalarda oluşan arz-talep ilişkisine bağımlı kılan siyasetler ve onların öngördüğü kurumlar almıştır.⁴⁴ Özetlemek gerekirse, Osmanlı tarımsal ürünlerine karşı oluşan büyük dış talep Tanzimat dönemi toprak ve vergilendirme politikalarının şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Büyük ölçüde Fransız fizyokratlarından esinlenen bu bakış açısı ülkenin zenginleşmesini öncelikli olarak tarımsal gelişmeye bağlamıştır.

Tarımsal üretim ve vergilendirme siyasetlerinin değişen iç ve uluslar arası koşullara göre yeniden düzenlenmesi tabiidir ki imparatorluğun toprak sistemi ile yakından alakalıydı. Bu zorunlu alaka devleti toprak üzerindeki mülkiyet ilişkilerini değişen ekonomi politikalarına uygun olarak yeniden düzenlemeye sevk etti. 1858 Arazi Kanunnâmesi ve öncesinde yapılan bir dizi düzenleme bu ihtiyacın kapsamlı tezahürleri idi.

⁴²KASABA Reşat, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi**, İstanbul, Belge Yayınları, 1993, ss. 44-46.

⁴³PAMUK Şevket, “Osmanlı Tarımında Üretim İlişkileri, 1840-1913”, **Toplum ve Bilim**, S. 17, 1982, s. 3.

⁴⁴İSLAMOĞLU Huri, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Köylü**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 57. İâşeci politikanın uygulamadaki yansımalarına bir örnek olarak bkz. ÇİFTÇİ Cafer, “Osmanlı Döneminde İstanbul’un İâşesinde Bursa’nın Rolü”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi**, Ankara, 2004, ss. 151-171.

1.3. 1858 ARAZİ KANUNNÂMESİ: HAZIRLIK EVRESİ, AMACI VE MUHTEVASI

1.3.1. Hazırlık Evresi

İdâri, ekonomik ve hukukî alanda önemli reformları hedefleyen Tanzimatçı politikanın toprak hukuku mevzuatını kapsamaması düşünülemezdi. Modernleşme ve merkezileşme çabalarının toprak hukuku alanındaki yansımaları iki türlü oldu: Eski toprak kanunlarının tadili ya da ilgası ve yeni bir toprak kanunu tedvini yönünde atılan adımlar.⁴⁵ Bu yöndeki düzenlemelerin ilki 15 Safer 1256 (M. 18 Nisan 1840) tarihinde yapıldı. Daha önceleri toprağın verimliliğine bağlı olarak çeşitli oranlarda değişiklik gösteren öşür vergisi bütün imparatorluk toprakları için geçerli olmak üzere onda bir oranında sabitlendi. Barkan'a göre bu düzenleme adil ve eşitlikçi bir vergi sistemini hedefleyen Tanzimatçı politikaların yansımasıydı. Ne var ki bu eşitlikçi politika düşünüldüğü gibi sonuçlanmadı ve toprakların verimliliği dikkate alınmadan eşit oranda vergiye tabi tutulması hazine için gelir kaybına neden oldu.⁴⁶

İmparatorluk toprakları ile ilgili bir diğer düzenleme 7 Cemâziyelûlâ 1263 (M. 23 Nisan 1847) tarihli nizamnâme ile yapıldı. Nizamnâmenin en önemli maddesi tapu belgelerinin bundan böyle *Defterhâne*'den verilmesi hükmüdür.⁴⁷ Bu zamana kadar tapu belgeleri yerel araçlar tarafından verildiği için önemli metinsel farklılıklar arz etmekteydi. Bu yeni uygulama ile devletin araçlar vasıtasıyla köylüyle kurmuş olduğu dolaylı ilişki yerini böylece doğrudan kurulan bir ilişkiye bırakmış oluyordu. Düzenleme, merkeziyetçi idarî politikalara uygun olarak tapu belgelerinde önemli yapısal ve biçimsel değişiklikler getirdi.⁴⁸ Nizamnâmenin getirmiş olduğu ikinci önemli değişiklik *mîrî* arazi üzerindeki intikal haklarının genişletilmesi idi. Osmanlı Devleti'nde *mîrî* toprakların veraset yoluyla intikali *mülk* toprakların intikalinden bütünüyle farklıydı. İkinci guruba dâhil olan toprakların veraseti *şer'î* hükümlere tabi iken *mîrî* toprakların veraseti *örfî* kanunlar çerçevesinde düzenlenmekteydi. *Şer'î* kanunlar tüm varisler için mutlak bir veraset hakkını kabul ederken *mîrî* topraklar üzerindeki veraset hakkı oldukça sınırlıydı. Bu tür topraklar sadece babadan oğula intikal etmekteydi. Bu farklılık daha önce de ifade edildiği üzere tarım topraklarının veraset yoluyla bölünmesi endişesinden kaynaklanıyordu. Ancak Tanzimat döneminin

⁴⁵CİN Halil, a.g.e., 1969, s. 14.

⁴⁶BARKAN Ömer Lütfi, a.g.e., s. 319-20.

⁴⁷CİN Halil, a.g.e., 1969, s. 15.

⁴⁸MINKOV Anton, a.g.e., 2000, s. 69.

özgürlükçü ve eşitlikçi rüzgarı bu kısıtlamalar ile bağdaşmıyordu. Nizamnâme, kız çocuklarının miras hakları konusunda önemli bir yenilik getirdi. Daha önce babalarının arazisini erkek kardeşlerinin aksine ancak tapu resmi ödeyerek alabilen kız çocukları, bu arazileri artık erkek kardeşleri ile birlikte, erkek kardeşin olmadığı durumlarda ise arazinin tamamını bedelsiz alabileceklerdi. *Mîrî* toprağın intikalinde asırlardır devam eden bir uygulamanın böylece sona ermesi Tanzimatçı politikanın sloganı olan “eşitlik ve adalet” kavramlarının yanı sıra tarımsal üretimin devamının bu şekilde de mümkün olabileceği tezi ile meşrulaştırılmaya çalışıldı.⁴⁹ Veraset hakkını genişleten ikinci adım bir hafta gibi kısa bir süre sonra geldi. Kadınların tasarrufu altında olan arazilerin veraseti erkek mutasarrıflarınkindede olduğu gibi erkek ve kız çocuklarına bedelsiz intikal edebilecekti. Bu düzenlemeden önce erkek çocukları dahi annelerinin arazilerini ancak tapu resmi ödeyerek alabiliyorlardı.⁵⁰ Cemâziyelâhir 1263 tarihinde (M. 21 Mayıs 1847) devlet Tapu Nizamnâmesi ile toprak hukuku alanındaki düzenlemelerine devam etti. Nizamnâme tapu belgelerinin mahiyeti ile ilgili düzenlemeleri ve kısa bir süre önce bahşedilen veraset haklarını teyit ettikten sonra tarımsal üretimin artırılması amacıyla bir dizi teşvik getirdi. Buna göre mahlûl kalan arazileri haber verenler bu arazilerin satışından pay alacak, sahipsiz araziler ise tarım yapmak isteyenlere ücretsiz verilecekti.⁵¹

Arazilerin aile fertleri arasında el değiştirmesine imkân veren yeni bir toprak sahipliği oluşturma politikaları sonraki yıllarda da devam etti.⁵² 23 Rebiulevvel 1265 (M. 16 Şubat 1849) tarihinde devlet, kadınların tasarruf ettiği *mîrî* arazilerin diğer akrabalara *-tapu harcı*nın ödenmesi şartıyla- erkeklerin arazilerinde olduğu şekliye intikal edeceğini duyurdu.⁵³ Evâhir-i Cemâziyelûlâ 1274 (M. 6-16 Ocak 1858) tarihinde ise ebeveynlerin, çocuklarının arazilerine mirasçı olabilmeleri ile *mîrî* arazi üzerindeki veraset sırası *şer'î* veraset çizgisine oldukça yaklaşmış oldu. Nizamnâme ayrıca *hakk-ı tapu* sahiplerinin (araziyi öncelikle alma hakkına sahip olanlar) sayısını

⁴⁹“Eğerçi tâife-i nisâ bi'l-fiil erbâb-ı zirâ'atden değil iseler de zirâ'at familyası teşkil edebilecekleri ve o cihetle kendilerine müntakil olacak arâziyi imâr eyleyecekleri bedîhî olmak.” *Mîrî* arazideki haklar dairesinin genişlemesi sultanın adâlet, alâka ve merhametinin ve bir eşitlik çağı için çalışan şahane varlığının haşmetli etkisinin delili olarak görülüyordu. *Takvim-i Vekâyi*, no: 331, s.1; MUNDY Martha-R. S. SMITH, **a.g.e.**, 2013, s. 77.

⁵⁰CİN Halil, **a.g.e.**, 1969, s. 15.

⁵¹BARKAN Ömer Lütfi, **a.g.e.**, s. 324-25.

⁵²QUATAERT Donald, **Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım, 1876-1908**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 58.

⁵³CİN Halil, **a.g.e.**, 1969, s. 16.

9'a çıkardı. "Mûcib-i hayır ve menfa'at" olacağı ifade edilen bu hükümler derhal yürürlüğe konuldu ve daha sonra Arazi Kanunnâmesi'ne eklendi.⁵⁴

Bu dönemde yapılan bir diğer önemli düzenleme *mîrî* arazinin borca mukabil "vefâen ferağ" usulüyle devredilmesi ile ilgiliydi. *Vefâen ferağ*, *mîrî* arazide ipotek imkânının olmayışı, rehin ve *vefâen bey*'in caiz görülmeysi sonucu ortaya çıkan, alacaklı için taşınmaza bağlı bir teminat vermeyi amaçlayan hukuki bir işlem türüdür.⁵⁵ Bu işleme göre köylü *mîrî* arazi üzerindeki tasarruf hakkını borcuna karşılık, borcu ödediğinde arazisini geri almak şartıyla bir başkasına devredebilirdi. Borç ödenmedikçe alacaklının hapis hakkı devam ederdi. Yine de bu durum borç veren için önemli bir risk taşımaktaydı. Borçlu varis bırakmadan ölürse arazi *hakk-ı tapu* sahiplerine teklif edilir, böyle bir hak sahibinin olmadığı durumda ise arazi müzayede yoluyla taliplisine ferâğ edilirdi. Elde edilen gelir ise hazineye kaldığı için borç veren kişi mağdur duruma düşerdi. 9 Ramazan 1274 (M. 13 Mayıs 1858) tarihli nizamnâme bu gibi durumlar için bir çözüm getirmekteydi. Buna göre borçlu varis bırakmadan ölürse devlet *hakk-ı tapu* sahiplerini tanımayacak ve araziyi müzayede ile satışa çıkaracaktı. Borç veren kişi ise parasını bu satış bedelinden alacaktı.⁵⁶

1858 Arazi Kanunnâmesi'ne kadar Osmanlı toprak mevzuatı tüm imparatorluk topraklarını kapsayacak şekilde standartlaştırılmamıştı. Uygulamada bölgesel farklılıklar oluşabilmekteydi. Devlet on dokuzuncu yüzyılda bu uygulama farklarını ortadan kaldırarak aynı kuralları tüm imparatorluk topraklarına teşmil etmek istedi. Reformcu ve merkezîyetçi politikaları ile Tanzimat dönemi bu çabaların yeşermesi için uygun bir ortamdı. Bahsi geçen bütün bu düzenlemeler yeni ve kapsayıcı bir düzenlemenin habercisi idi. Atılacak son bir adım kalmıştı: Bütün bu düzenlemeleri tek bir çatı altında toplamak.

Toprak üzerindeki tasarruf, devir ve intikal haklarını düzenleyecek genel bir kanunnâme hazırlama işi daha 1840'ların sonunda devlet erkânının gündemindeydi. Yeni esaslara göre bir kanunun kaleme alınması ihtiyacı üzerine Şeyhülislam Arif Hikmet Bey eski arazi ahkâmını ve o tarihe kadar yapılan düzenlemeleri özetleyen bir kanunnâme hazırladı. 23 Rebiulevvel 1265'te (M. 16 Şubat 1849) yürürlüğe giren ve

⁵⁴BARKAN Ömer Lütfi, **a.g.e.**, s. 328-29.

⁵⁵BARDAKOĞLU Ali, "Ferâğ", **T.D.V İslâm Ansiklopedisi**, C. 12, İstanbul, T.D.V Yayınları, 1995, s. 354. *Mîrî* arazinin rehin verilmesi hukuken mümkün değildir, çünkü fıkıh kurallarına göre rehin verilen mal satılmaya elverişli olmalıdır. Mutasarrıflar, *mîrî* arazinin *rakabesine* (çıplak mülkiyet) sahip olmadıklarından ellerindeki *mîrî* araziye rehin edemezlerdi. CİN Halil, **a.g.e.**, 1966, s. 777.

⁵⁶CİN Halil, 1969, **a.g.e.**, s. 16.

Âhkâm-ı Mer'îye olarak bilinen bu risalenin çoğu hükümleri genişletilerek Arazi Kanunnâmesi'ne alındı.⁵⁷

1.3.2. Kanunnâmenin Amacı

Devletin kanunnâmeyi hazırlamaktaki amacı üzerine literatürde farklı görüşler geliştirilmiş, bazı araştırmacılar kanunnâmenin politik yönüne vurgu yaparken bazıları malî yönünü öne çıkarmıştır. Yine bazı araştırmacılar kanunnâmeyi Osmanlı toprak sisteminde yeni bir dönemin başlangıcının işareti olarak yorumlarken⁵⁸ büyük çoğunluğu onu var olan toprak sistemini bazı küçük değişikliklerle kurumsallaştıran muhafazakâr bir çaba olarak değerlendirmiştir.⁵⁹ Birinci görüşün mensuplarından İslamoğlu, kanunnâmeyi Batıdan gelen liberal düşüncelerin ve değişen dünya ekonomik sisteminin perspektifinden yorumlamış, kanunnâmenin değişen politik-ekonomik sistemin Osmanlı topraklarındaki yansımalarından biri olarak değerlendirmiştir. Bu görüşe göre kanunnâme, tarımsal ekonominin başlıca artı-ürün kaynağı olan toprağın ve toprak üzerindeki mülkiyet ilişkilerinin modern ve merkeziyetçi bir devlet inşası için kullanılacak biçimde yeniden organize edilmesinin hikâyesidir.⁶⁰

Kanunnâmenin politik yönüne vurgu yapmadan malî yönünü öne çıkaran Warriner'e göre kanunnâme devletin köylü üzerindeki malî denetiminin bir aracıdır. Warriner, kanunnâmenin başlıca amacının işlenebilen her bir toprak parçasını vergilendirmeye tabi kılmak olduğunu ve bunu gerçekleştirmek üzere toprağın vergi mükellefleri ile eşleştirildiğini söyler. Bu uygulama ile devlet aynı zamanda köylü ile devlet arasındaki aracıları bertaraf ederek tarımsal artı ürün üzerinde mutlak bir denetim kurmayı amaçlamıştır.⁶¹

Eugene Rogan kanunnâmenin malî yönüne vurgu yapan bir diğer araştırmacıdır. İmparatorluğun sınır bölgelerinden biri olan bugünkü Ürdün toprakları üzerine yaptığı

⁵⁷BARKAN Ömer Lütfi, **a.g.e.**, s. 328.

⁵⁸CİN Halil, **a.g.e.**, 1969, ss. 439-445; İSLAMOĞLU Huri, **a.g.e.** 2001, ss. 3-61. Bu iki tarihçi kanunnâmenin Osmanlı toprak hukukunda bir dönüşüme neden olduğu konusunda birleşse de aralarında önemli bir fark vardır. Cin, devletin toprak üzerindeki mülkiyet ilişkilerini hukuki düzenlemelerle dönüştürmek gibi bir niyeti olmasa da kanunnâmenin buna yol açtığını söyler. İslamoğlu'na göre ise kanunnâme bu dönüşümü gerçekleştirmek üzere girişilmiş bilinçli bir çabanın ürünüdür.

⁵⁹BARKAN Ömer Lütfi, **a.g.e.** s. 372; İNALCIK Halil-Donald QUATAERT, **a.g.e.**, s. 856-861; GERBER Haim, **a.g.e.**, s. 69; KENANOĞLU Macit M., **a.g.e.**, s. 116.

⁶⁰İSLAMOĞLU Huri İslamoğlu, **a.g.e.**, 2001, ss. 3-61 ve 2004, ss. 276-319.

⁶¹WARRINER Doreen, **a.g.e.**, s. 17.

araştırmada imparatorluğun içinde bulunduğu malî krizin toprak sisteminin rasyonalizasyonunu gerektirdiğini ve kanunnâmenin bu amaçla hazırlandığını söyler. Rogan'a göre kanunnâmenin amacı tarımsal toprakların etkin bir şekilde vergilendirilmesini temin etmektir.⁶² Kanunnâmenin imparatorluk toprakları ve gelirleri üzerinde etkin bir denetim sağlamak üzere hazırlandığı görüşünü paylaşan diğer araştırmacılar Gabriel Baer ve Peter-M. F. Sluglett'tir. Bu görüşe göre kanunnâme devletin toprak üzerinde *iltizam* ve *mâlikâne* uygulamaları nedeniyle kaybettiği otoritesini yeniden tesis etmeyi amaçlamaktadır.⁶³

Kanunnâmenin yerli ve muhafazakâr yönüne işaret eden Mundy'e göre ise kanunnâme, Osmanlı geleneğinden gelen hukuksal sözcük dağarcığını dönüştürerek rekabetçi bir dünya sistemine cevap vermeyi amaçlayan Tanzimatçı düzenlemelerden biridir. Osmanlı toprak hukukundaki kavramsal dönüşümleri yetkin bir şekilde ele aldığı çalışmasında kanunnâmenin toprak üzerindeki mülkiyet ilişkilerini dönüştürmeyi açıkça hedeflemese de buna neden olduğunu belirtir. Mundy, kanunnâmenin *mîrî* toprağı kullanma hakkının *mülke* dönüşümü sürecini tamamladığını söyler.⁶⁴

1.3.3. Kanunnâmenin Muhtevası

Önceki bölümlerde görüldüğü üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak hukuku ile ilgili düzenlemeler farklı bölgeler ve durumlar için hazırlanmış çeşitli kanunnâmeler ve nizamnâmeler ile yapılmıştı. 1858 Arazi Kanunnâmesi ile devlet bu farklı düzenleme ve uygulamaları tek bir çatı altında topladı ve yeni toprak hukuku mevzuatını tüm imparatorluk için geçerli olacak şekilde yürürlüğe koydu. Kanunnâme imparatorluk toprakları için net bir tasnif sistemi getirmekte ve birbirini takip eden ayrı ayrı maddelerden oluşmaktaydı. Bu açıdan kanunnâme şekil ve düzenlenme biçimi bakımından Batılı tarzda hazırlanmış ilk Osmanlı kanunnâmesi olarak görülmüştür.⁶⁵

Kanunnâme bir giriş, üç bölüm ve bir hâtimedden oluşmakta, toplamda yüz otuz üç madde içermektedir. Giriş bölümünde imparatorluktaki arazi çeşitleri ve bunların

⁶²ROGAN Eugene, *Frontiers of the State in the Late Ottoman Empire: Transjordan, 1850-1921*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, ss. 82-83.

⁶³BAER Gabriel, *a.g.e.*, s. 62-78;SLUGGLET Peter-M.F SLUGGLET,*a.g.e.*, s. 413.

⁶⁴MUNDY Martha- R. S. SMITH, *a.g.e.*, s. 69 ve 83.

⁶⁵VELİDEDEOĞLU Hıfzı Veldet, *Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat*, İstanbul, Maarif Mabaası, 1940, s. 180-181.

hukuki durumu açıklanmakta, imparatorluk arazisi beş kategoriye ayrılmaktadır: Bireysel mülkiyet hakkının tüm unsurlarını içeren *mülk* topraklar, devlete ait olan *mîrî* topraklar, dini kurumlar için tahsis edilmiş *vakıf* toprakları, kamusal ihtiyaçlar için halka terk edilen *metrûke* topraklar ve son olarak üzerinde üretimin gerçekleşmediği *mevâd* topraklar. Birinci bölüm *mîrî* topraklar üzerindeki tasarruf hakkını, bu tür toprakların devir ve intikali meselelerini ve son olarak sahipsiz kalması durumu dört alt başlıkta ele alır. İkinci bölüm *metrûke* ve *mevâd* arazi ile ilgili düzenlemeleri içerir. Üçüncü bölüm ise “*müteferrikât*”a ayrılmıştır. *Hâtime* bölümünde kanunnâmenin eski toprak kanunlarını ilga ettiği ve bu nedenle bütün imparatorluk topraklarında bu yeni kanunnâmenin uygulanması gerektiği vurgulanır (*İşbu Kanunnâme-i Hümayun ilânı tarihinden itibaren ... bu kanunnâme-i münîf-i sultânî düstûru’l amel olacaktır*).⁶⁶

Barkan’ın da işaret ettiği üzere her ne kadar kanunnâmenin ilk maddesi imparatorluk topraklarını beş gruba ayırmış olsa da bu toprakları *mülk* ve *mîrî* topraklar olmak üzere iki başat kategoriye ayırmak mümkündür.⁶⁷ Ancak bu iki kategori kanunnâme açısından eşit derecede önemli değildir. Kanunnâme büyük bir titizlikle *mîrî* topraklar ile ilgilenir. Kanunnâme *mülk* toprakları kapsamamaktadır. Bu Osmanlı hukuk sistemindeki ikili geleneğin bir tezahürüdür. Osmanlı İmparatorluğu’nda bu tür toprakların hukukî düzenlemesi fıkıh alanına bırakılmış ve bu külliyat on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında yeniden yorumlanarak *Mecelle* ile standartlaştırılmıştır.

Literatürde sıklıkla vurgulandığı üzere kanunnâme, devletin toprak üzerindeki kontrolünü pekiştirmeyi amaçlamaktadır. Kanunnâme bireylerin *mîrî* toprak üzerindeki kullanım hakkını ve bu hakların devredilmesini kısıtlayan birçok eski uygulamayı devam ettirmiştir. Kanunnâmenin dokuzuncu maddesi mutasarrıfın arazisini dilediği gibi ekebileceğini, ya da kira ile ektirebileceğini ifade eder, ancak geçerli bir özrü olmadığı sürece ekip biçmeye ara veremeyeceğini de önemle belirtir. Tasarruf hakkı üzerindeki bir diğer kısıtlama *mîrî* arazi toprağının tuğla ve kiremit

⁶⁶ÇEKER Orhan, **Arazi Kanunnâmesi**, İstanbul, Ebru Yayınları, 1985, s. 73.

⁶⁷Barkan vakıf topraklarını *rakabesi* devlete ait olup olmadığına bağlı olarak iki gruptan birine dâhil eder. Bu toprakların çıplak mülkiyeti devlete aitse bu arazi *mîrî* addedilir, vakfın kendisine ait ise *mülk* addedilir. Aynı muhakeme ile mera ve otlaklar gibi kamu istifadesine bırakılan *metrûke* topraklar ve hiç kimsenin silki mülkünde olmayan *cibâl-i mübâha* gibi *mevâd* topraklar bunların çıplak mülkiyeti de devlete ait olduğundan *mîrî* kategorisine dâhil edilebilir. BARKAN Ömer Lütfi, **a.g.e.**, s. 335.

gibi şeyler yapılmak üzere kullanılmayacağını, mutasarrıfın yetkili makamlardan izin almadan böyle bir girişimde bulunması durumunda araziye devlet tarafından el konulacağını ifade eden on ikinci maddedir. Arazinin verimliliğini düşürecek böyle bir uygulamaya devlet sıcak bakmamış, *mîrî* arazileri tarımsal üretime hasreden geleneksel siyasetini devam ettirmiştir. Benzer şekilde yirmi beşinci madde ile *mîrî* arazilerin bağ ve bahçeye dönüştürülemeyeceği ve izinsiz dikilen ağaçların yetkililer tarafından söküleceği şeklindeki eski uygulamaya sadık kalınmıştır. Ancak dikimi üzerinden üç yıl geçen meyve ağaçları ve üzüm bağları bu uygulamadan muaf tutulmuştur. Kanunnâme “*intifa olunmak derecesine gelmiş*” meyve ağaçlarının ve üzüm bağlarının “*alâ hâline terk olunması*”na izin vererek hem çiftçiyi hem de hazineyi gelir kaybına uğramaktan korumayı amaçlamıştır. Çünkü bunların ortadan kaldırılması arazinin kanunlara aykırı kullanılmasından daha büyük bir düzensizliğe ve maddî kayba yol açacaktır.⁶⁸ *Mîrî* arazi üzerine bina inşa etmek yine kanunnâmenin kesinlikle cevaz vermediği faaliyetlerden biridir (madde 31). *Mîrî* arazi üzerinde toprağın kullanımını engelleyecek/azaltacak türden faaliyetlerde bulunmanın yasaklanması tarımsal üretimin azalmasına yönelik bir endişeden kaynaklanmakla beraber esas kaygı, arazinin, üzerindeki mülk cinsinden ağaçlar ve müştemilâta tabi olarak şer’ikaidelere göre intikal etmesi meselesiyle alakalıdır.⁶⁹

Devletin toprak üzerindeki sıkı kontrol siyasetini vurgulayan kısıtlayıcı hükümler kanunnâmede madde madde tekrar edilmiştir. Kanunnâme, *mîrî* toprak üzerindeki bazı faaliyetleri doğrudan padişahın iznine bağlayarak toprağın kullanımını devletin en üst kademesi ile irtibatlandırmıştır. Madde otuz iki, *mîrî* arazi üzerinde köy veya mahalle kurulmasını, madde yüz yirmi bir ise *mîrî* arazinin vakfedilmesini padişah tarafından verilecek *irâde-i seniyye* ve *temliknâme*’ye tâbi kılmıştır. Barkan, *mîrî* arazi üzerinde köy ve mahalle kurulmasının padişah iznine bağlanmasını dönemin nüfus hareketleri ile ilişkilendirir. İmparatorluk topraklarının büyük bir göç dalgası ile karşı karşıya olduğu bir dönemde düzenli bir yerleşim politikası takip etmenin devlet için hayatî bir mesele olduğuna işaret eder.⁷⁰

Kanunnâme, hazine gelirlerinin arttırılmasına yönelik geleneksel devlet politikalarının yansımalarını da taşır. Madde altmış sekiz, bu açıdan iyi bir örnektir. Bu maddeye göre mutasarrıfının özürsüz ve aralıksız olarak üç sene ekmediği

⁶⁸QUATAERT Donald, a.g.e, 2008, s. 59.

⁶⁹CİN Halil, a.g.e., 1969, s. 299.

⁷⁰BARKAN Ömer Lütfi, a.g.e., s. 343.

topraklar *mahlûl* (boş, tapuyla müzayede edilmeye elverişli arazi) addedilerek müzâyede ile satışa çıkarılır. Tarımsal üretimin devamının sağlanmasına yönelik bu geleneksel uygulamada dikkate değer yenilik bu tür araziler üzerindeki intikal haklarının kırılmasıdır. Bu şekilde boş bırakılan toprakların mutasarrıfları vefat ettiğinde arazi mirasçılara ancak *tapu resmi* ödediklerinde intikal eder. Eğer geride mirasçı yoksa *hakk-ı tapu* sahiplerinin var olup olmadığına bakılmaksızın arazi müzayede ile satışa çıkarılır. Bu düzenleme ile devlet tarımsal üretimin fasılaya uğramasından dolayı hazinenin uğradığı zararı tazmin etmeye çalışmıştır.

Kanunnâme *mîrî* arazinin devredilmesi ve intikali konularında da kısıtlayıcı düzenlemeler içermektedir. Kanunnâme *mîrî* arazi mutasarrıflarının tasarruf haklarını bir başkasına devretme (*ferâğ*) hakkını kabul etmekle beraber bu işlemin yalnızca *sâhib-i arz* denilen yetkili memurların izniyle geçerlilik kazanacağını belirtir (madde 36). Aynı madde mutasarrıfın bu hakkını dilediği kimseye devredebileceğini söyler, ancak bu “dilediği” kısmı pek de öyle değildir. *Mîrî* arazide *şüf’a hakkı*⁷¹ prensip olarak tanınmamakla birlikte bir kişi arazisini devretmek istediğinde veya mutasarrıfı vefat ettiğinde araziye öncelikli olarak devralma hakkı olanlar vardı. Arazi Kanunnâmesi’nin şârihlerinden Atıf Bey eski hukuka göre eğer erkek varisi olmayan biri ölürse ve tapu ödemesini devralma hakkı için başvurabilecek akrabalar bu haklarını kullanmazlarsa, arazi için hak iddia etmede sırasıyla onları izleyecek kişilerin şunlar olabileceğini söylemektedir: (1) *Mîrî* arazide mülk ağaçları veya binaları olanlar, (2) *Halîl*⁷² ve *şerîk*, (3) Aynı köyden olup araziye ihtiyacı olanlar.⁷³ Kanunnâme, araziye öncelikli olarak devralma hakkı bulunan bu kimselerin haklarını aynen kabul eder (madde 41, 44 ve 45) ve her bir gruba kendileri için belirlenmiş farklı süreler içinde arazinin başkasına geçmesini engelleme hakkı tanır.⁷⁴

Kanunnâmenin muhafazakâr yapısına işaret eden bir diğer madde, ahalisi mevcut olan bir köyün çiftlik olarak tek bir kişiye ihale olunamayacağını belirten yüz otuzuncu maddedir. Bahsi geçen madde köylerin çiftliğe dönüştürülmesine ancak

⁷¹Ön alım hakkı. Sözlükte “ilâve etme ve birleştirme anlamlarına gelen şüf’a fıkıh terimi olarak, satım veya bu hükümdeki bir akilde alınmış taşınmaz veya taşınmaz hükmündeki özel mülkiyete konu bir malı müşteriye mâl olduğu bedelle cebren alıp mülkiyetini elde etme hakkını ifade eder. İbrahim Kâfi Dönmez, “Şüf’a”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, C. 39, İstanbul, T.D.V. Yayınları, 2010, s. 248.

⁷²Arazi üzerinde geçiş ve su alma gibi haklara sahip olan kimse. CİN Halil, 1966, **a.g.e.**, s. 778.

⁷³MUNDY Martha-R. S. SMITH, **a.g.e.**, s. 10.

⁷⁴Kanunnâme, arazinin kendilerine teklif edilmeden üçüncü bir şahsa devredilmesi durumunda birinci gruba on yıllık talep ve dava hakkı tanırken ikinci grup için bu süre beş yıl, üçüncü grup içinse bir yıl olarak belirlenmiştir.

ahalinin dağıldığı ve tekrar iskânlarının mümkün olmadığı durumlarda cevaz verir. Daha önceki bölümlerde ifade edildiği üzere Osmanlı Devleti kuruluşundan bu yana tarımsal üretimin örgütlenmesinde küçük toprak sahipliğini esas almış, köylüyü toprak üzerinde kiracı ya da serf durumuna düşürebilecek büyük toprak sahipliğine sıcak bakmamıştır.⁷⁵ İlgili madde devletin küçük toprak sahipliği ile ilgili geleneksel politikasında dâim olduğunu göstermekle beraber köylünün aleyhine olmadığı sürece hazineye gelir getirecek teşebbüsleri de destekleyebileceğine işaret eder. Köylüyü ve devlet gelirlerini tehdit etmediği sürece tarımsal üretimin devamının sağlanması son sözün söylenmesinde yine etkili olmuştur.

Mîrî arazi mutasarrıflarının toprak üzerindeki kiracı statüsüne vurgu yapan bir diğer kısıtlayıcı madde *mîrî* arazinin rehin edilemeyeceğine dair mevcut uygulamayı tekrarlayan yüz on altıncı maddedir. Daha önce de ifade edildiği gibi İslâm hukukuna göre rehin edilen şeyin satılabilir cinsten olması gerekmektedir. Bu durumda mutasarrıfının *mîrî* araziye borcuna karşılık rehin olarak vermesi ne *şer'î* kurallara ne de *örfe* göre mümkündür, çünkü kendisine tevcih edilen arazinin kendisi değil sadece tasarruf hakkıydı. Kanunnâmenin ilgili maddesi bu durumu teyit etmekteydi.

Kanunnâmenin üzerinde titizlikle durduğu konulardan biri de, temel üretim ve vergi birimi olan küçük toprak sahipleri aleyhine gelişebilecek bir toprak ağalığı sisteminin ortaya çıkmasını engellemektir. Ancak toprağın devredilebilmesini ve elden çıkarılabilmesini kolaylaştıran maddeler on dokuzuncu yüzyılın ticarî atmosferinin değişimlerine karşı kırılğan hale gelen köylünün topraklarını kaybetmesini mümkün kılmaktaydı.⁷⁶ Gelişen ticarî tarım ekonomisi kötü bir hasatla ya da herhangi başka bir sebeple işleri bozulan çiftçileri yerel eşraftan ya da tefecilerden yüksek faizle borç almaya zorlamış, köylünün borcunu ödeyemediği durumlarda alacaklılar ya borçlunun toprağına doğrudan el koymuşlar yahut çok düşük bedelle bu toprakları satın almışlardır.⁷⁷ Kanunnâme köylünün toprağına borcuna karşılık el konulmasına her ne kadar cevaz vermemişse de arazinin borca karşılık alacaklı tarafa koşullu devrini onaylamıştı. Ancak bu uygulama karşılaşılan sorunları çözmekte yetersiz kaldığından *mîrî* arazinin borca karşılık haczedilemeyeceğine dair ilgili madde birbirini

⁷⁵Literatürde *çiftlik* olarak geçen bu tür büyük toprak sahipliği Osmanlı İmparatorluğu'nda çoğunlukla *mevâd* arazi üzerinde ortaya çıkmış, imparatorluğun genel toprak yapısını, tarımsal üretimi ve emeği dönüştürecek ölçüde yaygınlaşmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: İNALCIK Halil, **a.g.e.**, 2012, ss. 15-34; VEINSTEIN Gilles, **a.g.e.**, 2012, ss. 35-56.

⁷⁶Huri İslamoğlu, **a.g.e.**, 2000, s. 31.

⁷⁷Donald Quataert, **a.g.e.**, 2008, s. 62; CİN Halil, **a.g.e.**, 1969, s. 328-29.

müteakiben çıkartılan kanunlarla tadil ve feshedilmiştir. Bahsi geçen korumacı uygulama önce 24 Cemâziyelâhir 1277 (M. 7 Ocak 1861) ve 24 Rebiulevvel 1278 (M. 29 Eylül 1861) tarihli irâde-i seniyyelerle devlete ait borçlara mahsus olmak üzere ve 27 Şaban 1286 (M. 2 Aralık 1869) tarihli nizamnâme ile adi borçlara da şamil olmak üzere kaldırılmıştır.⁷⁸

Mîrî arazinin tasarrufu, devri ve intikali ile ilgili geleneksel kısıtlamaları büyük ölçüde kabul etmekle birlikte kanunnâme, bireylerin toprak üzerindeki haklarını genişleten hükümler de içermekteydi. Kanunnâme her şeyden önce toprak üzerinde bireysel tasarrufu esas almaktaydı. Sekizinci madde bunu açık bir şekilde ifade etmektedir: “... her şahsa başka başka arazi ihâle olunarak keyfiyet-i tasarruflarını mübeyyin yedlerine tapu senedi i'tâ olunur”. İlgili madde tapu sahiplerini toprak ile eşleştirerek toprağın tasarruf hakkı ve gelirleri üzerindeki önceki hak sahiplerini aradan çıkarmış oluyordu.⁷⁹ Tapu senetlerinin doğrudan üreticiye verilmesi konusundaki ısrar, vergi mükelleflerinin saptanarak devlet ve üretici arasındaki aracılardan ortadan kaldırılmasına yönelikti.

Kanunnâme *mîrî* topraklar üzerinde müşterek tasarrufu kabul etmekle birlikte (madde on beş) burada da bireysel tasarruf hakkının etkin bir şekilde kullanılmasına öncelik vermekteydi. İlgili madde “*ıştirâken tasarruf olunan*” toprakların hissedarlar arasında bölünmesine her bir hissedenden ayrı ayrı yararlanmanın mümkün olduğu durumlarda izin vermekteydi. Devletin toprağın parçalanması ve bireysel tasarruf hakkı seçenekleri arasında geleneksel uygulamanın aleyhine ikincisinden yana tavır koyması, toprak mevzuatı alanındaki büyük dönüşümün başlangıcına işaret etmektedir. Toprağın parçalanmasını engellemeye yönelik yüz yıllardır uygulanan kısıtlayıcı politika Tanzimat döneminin liberal rüzgarından nasibini almıştır.

Kanunnâmenin *mîrî* topraklar üzerinde tam bir bireysel mülkiyet hakkı kurmayı amaçladığını söylemek mümkün olmasa da literatürde kanunnâme bu dönüşümü başlatan ilk adım olarak görülür. Toprak sahipliği üzerinde büyük dönüşümler gerçekleştirmeyi hedeflemeyen muhafazakâr bir içeriğe sahip olmakla birlikte kanunnâme bazı maddeleri ile *mîrî* toprağın kullanımını bireysel mülkiyet hakkına oldukça yaklaştırmıştır. Kanunnâme, çiftçinin arazisini dilediği şekilde ekebileceğini

⁷⁸BARKAN Ömer Lütfi, a.g.e., s. 386; KARAKOÇ Sarkis, **Külliyât-ı Kavânîn**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C., ed. M. Akif Aydın ve diğerleri, 2006, ss. 322,338,473.

⁷⁹İSLAMOĞLU Huri, a.g.e., 2000, s. 27.

(buğday, arpa, prinç, bûyâ ve hubûbât-ı sâire) ya da bu hakkını başkasına kiralayabileceğini (madde dokuz), arazisi üzerinde kendiliğinden biten (*Hudâyî nâbit*) ağaç ve otlardan öşrünü hazineye ödediği sürece dilediği gibi yararlanmakla birlikte başkalarını bunların istifadesinden men edebileceğini (madde on bir, yirmi yedi ve yirmi sekiz), “kadimden mürûr hakkı olanlar hariç” arazisi üzerinden insanların ve hayvanların geçmesini engelleyebileceğini (madde on bir ve on üç) ve izni olmaksızın arazisi üzerine dikilen ağaçları ve inşa olunan binaları söküp yıkabileceğini ifade ederek (madde otuz beş) mutasarrıfın *mîrî* arazi üzerindeki hakkını bireysel mülkiyet hakkına yaklaştırmıştır.

Toprak üzerinde üçüncü şahısların keyfi müdahalesini engelleyecek biçimde masun ve dokunulmaz bir kullanım hakkının kurumsallaşmasına yönelik düzenlemeler intikal haklarını da kapsamış, kanunnâme bu alanda yapılan yakın tarihli değişiklikleri *mîrî* arazinin intikaline ayrılan bölümünde teyit etmiştir. Arazinin aile fertleri arasında el değiştirmesine imkân veren yeni bir toprak sahipliğine işaret eden bu düzenlemeler⁸⁰ sonraki değişikliklerle birlikte *mîrî* arazi üzerindeki intikal haklarını *mülk* topraklardaki *şer’î* veraset çizgisine yaklaştırmış, miras hukuku alanında iki gelenek arasındaki boşluk ikincisi lehine oldukça daralmıştır.⁸¹ Batıdan gelen liberal telakkilerin tesiri ile toprağın tasarruf ve intikal şekilleri üzerinde durma

⁸⁰QUATAERT Donald, **a.g.e.**, 2008, s. 58.

⁸¹Başta kanunnâmeyi hazırlayan komisyonun başındaki Ahmed Cevdet Paşa olmak üzere Arazi Kanunnâmesi’ne getirilen tenkitlerden biri de kız çocukların, babalarının tasarrufunda olan *mîrî* arazilere mirasçı olabilmeleri üzerinedir. Ahmet Paşa’nın konuyla ilgili görüşü şöyledir. “Erkân-ı eyâlet meclisinde mevzû’-ı bahs ü müzâkere olan mevâddan biri dahi arâzî-i mîrîyenin evlâd-ı zükûr ve inâsa ikili birli olarak intikâlî husûsu olup bu mütâla’a ve istid’âlarında haklı idiler. Çünkü fi’l-asl arâzî-i mîrîyye yalnız evlâd-ı zükûra intikâl edib evlâd-ı zükûr olmadığı takdîrde kızlar hakk-ı tapu ashâbından ma’dûd idiler. Muahharan evlâd-ı inâsın dahi mahrûm edilmemesi Bâbîâlî’ce münâsib görülüb ancak bu bâbda li’z-zekeri mislü hazzi’l-ünseyeyn kâide-i şer’iyyesine tevki’ olunmak lâzım gelirken Fransa’da cârî olan usûl-i mirâsa taklîden ve İstanbul’da icâreteynli evkâf hakkında bir müddetten beri müte’âmil olan icâre-i fâside usûlüne tevfi’kan arâzî-i mîrîye evlâd-ı zükûr ve inâsa siyân üzere intikâl etmek üzere kanun ittihâz olundu. Arâzî-i mîrîyye ise İstanbul’un vakıfhâne ve dükkânlarına makûs olamaz. Çünkü bir çiftliğin arâzîsi evlâd-ı zükûr ve inâs beyninde ale’s-seviyye ve eşcâr-ı ebniyesi kâide-i şer’iyye üzere ikili birli olarak taksîm olunmak lâzım gelip bundan dahi bundan dahi pek çok karışıklıklar zuhûr etmekde bulunmuştur ve arâzînin böyle siyân olarak taksîmi sûretinin kanun ittihâzı hatâ olduğu anlaşılmiş ise de Bâbîâlî bu hatasını tashîh edememiştir. Bu kere erkân-ı eyâlet meclisinde arâzînin emlak ve eşyâ gibi zükûr ve inâs beyninde ikili birli olarak taksîmini tensîb ile der-i devletten istid’â olunmasına karar verdiler. Taraf-ı dâ’iyânemden dahi Bâbîâlî’ye inhâ olundu ise de bu madde Bosna eyâletine mahsûs olmayıp kanûnun bi’l-cümle ‘iyâlâta âm olmak üzere tashîhi lâzım idi ve diğerk ba’z-ı iyâlâtdan dahi bu yolda istid’âlar vukû’ buldu. Lâkin bu mes’ele meclislerde sürüncemede kalıp hall ü tesviye olunamamıştır.” Ahmet Cevdet Paşa’nın bu tenkit ve şikâyetinden komisyon başkan ve üyelerinin dahi kanunun içeriğine müdahalesinin sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. YAZICI Abdurrahman, “Arazi Kanunnâmesi (1274/1858) ve İntikal Kanunlarıyla İslam Miras Hukukunun Mukayesesi”, **EKEV Akademi Dergisi**, Yıl: 18, Sayı: 60, Yaz 2014, s. 463.

mecburiyeti hissedilmiş, bu alan, devlet adamlarının zihinlerindeki yeni prensip ve adalet anlayışlarına göre yeniden düzenlenmiştir.⁸² İlk olarak 17 Muharrem 1284 (M. 21 Mayıs 1867) tarihli kanun ile intikal hakkı sahipleri öz ve üvey kardeşleri ve eşleri kapsayacak şekilde üçten sekize çıkarılmıştır. R. 21 Şubat 1328'de (M. 6 Mart 1913) “*intikalât kanunu muvakkati*” ile torunlar da intikal hakkı sahipleri arasına dâhil edilmiş ve böylece *mîrî* topraklar rejimi intikal konusunda bütün hususiyetini kaybetmiştir.⁸³

Mîrî topraklar üzerindeki bireysel tasarruf hakkının genişletilmesine yönelik düzenlemeler görüldüğü üzere kanunnâmenin yürürlüğe konmasından sonra da devam etmiş, kanunnâmenin bazı maddeleri değişen koşullara göre tadil edilmiştir. Bunun en iyi örneklerinden biri kanunnâmenin, *mîrî* ve vakıf toprakların “*ölünceye dek görüp gözetmek ve hoş geçinmek*” şartıyla mutasarrıfı tarafından bir başkasına ferâğını geçersiz sayan yüz on dördüncü maddesidir. Kanunnâme böyle bir şartla devredilen arazinin, bu arazi üçüncü bir şahsın eline geçmiş ya da devralan kişinin mirasçılarında intikal etmiş olsa bile araziye devredene ve ölümü halinde mirasçılarında araziye geri alma hakkı tanır. İslam hukukunda bu şartla yapılan ferâğ, satım (*bey'*) akdine kıyasla fasit kabul edilmekteydi. Ancak bu yöndeki ihtiyaç ve taleplerin tesiriyle bu tür bir ferâğın *bey'*den çok *hibe* akdine (çünkü bu, arazinin bahsi geçen şartla hibe edilmesi fikhen cevaz veriliyordu) kıyas edilmesi fikri ağır basmış ve 1878 tarihinde *icâreteynli* vakıflar için arazinin bu şartla devrine izin verilmişti.⁸⁴ Bu düzenlemeden on yıl sonra 18 Safer 1306'da (R. 24 Ekim 1888) devlet, arazisini ekip biçmekte acze düşen kimseleri sefaletten kurtaracağı gerekçesiyle *mîrî* arazilerin ölünceye dek görüp gözetmek şartıyla ferâğının hukuken geçerli sayılacağını duyurdu.⁸⁵ Nizamnâmede ferâğın muteber addedilmesi için “şartın” tapu senedine kaydedilmesi gerektiği, olası bir anlaşmazlık durumunda senede kaydedilmeyen ferâğ işlemlerinin mahkemelerce dikkate alınmayacağı ifade edilmekteydi.

⁸²BARKAN Ömer Lütfi, **a.g.e.**, ss.358-59.

⁸³BARKAN Ömer Lütfi, **a.g.e.**, s. 359.

⁸⁴BARDAKOĞLU Ali, **a.g.e.**, 1995, s.354.

⁸⁵“... ziraatden vesâir sûretle istihsâl-i esbâb-ı ma'îşetden 'âciz ve 'âcize bulunanların uhdesinde bulunan emlak ve arâziyi ölünceye kadar kendilerini beslemek üzere akrabâ ve ahbâbına ferâğ ederek kayd-ı sefâletden halâs olmalarına hizmet edeceği cihetle dâirece dahî tensîb kılınmış ...”. **BOA.I.MMS, 102/4294, 18 Safer 1306**. Bahsi geçen belgede ilgili maddenin tadilinin hukuki açıdan gerekliliğine de işaret edilmiştir: “... bir şartın birinin [vakıf arazilerinin] ferâğında sahîh diğgerinin ferâğında [mîrî arazinin] müfsid i'tibâr edilmesi câiz olamayacağından madde-i mezkûrenin ol vecihle ta'dîli ...”.

1.4. AHKÂM DEFTERLERİ'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE KANUNNÂMENİN UYGULANMASINI ANLAMAK AÇISINDAN ÖNEMİ

Osmanlı Devleti'nden günümüze ulaşan milyonlarca arşiv vesikası devletin daha ilk devirlerden itibaren kayıt tutma ve bu kayıtları muhafaza etme konusunda bilinçli bir siyaset izlediğini gösterir.⁸⁶ Devletin ilk dönemlerden itibaren izlediği kayıt tutma geleneği ilerleyen dönemlerde devlet kurumlarının ve bürokrasinin olgunlaşmasıyla daha da güçlenmiş ve bu alanda uzmanlaşmayı beraberinde getirmiştir. İmparatorluğun hüküm sürdüğü coğrafyanın idarî, askerî, ekonomik ve sosyal tarihi hakkında yüzyıllar içinde biriken ve mühim bilgiler içeren bu kayıtlar Osmanlı dünyasını tanıtan çok önemli kaynaklardır. Bu belgeler araştırmacılara Osmanlı kurumlarının yapı ve işleyişi, sistemin işleyen ve aksayan yönleri ve daha da önemlisi Osmanlı dünyasını oluşturan tarihi aktörlerin düşünme ve hareket etme biçimlerini okuma imkânı verir.

Tarihsel süreç boyunca Osmanlı arşivlerinin oluşmasına çeşitli kurumlar farklı ölçülerde katkıda bulunmuştur. Bu kurumlar içinde idarî, askerî ve iktisâdi meselelerin görüşülerek karara bağlandığı, her türlü dava ve şikâyetin incelenerek çözüme ulaştırıldığı/ulaştırılmaya çalışıldığı *Divân-ı Hümâyûn* önemli bir yere sahiptir.⁸⁷ Çok önemli meseleler dışında, padişahın kendi adına hüküm vermek ve yayınlamakla yetkilendirdiği bu kurum Osmanlı Devleti'nin en yüksek karar organıdır. Burada görüşülen meseleler temize çekildikten ve yayınlandıktan sonra bunların özel kayıtları tarih sırasına göre düzenlenmiş defterler halinde muhafaza edilir, *Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri* adı verilen bu defterler içerdikleri konulara göre sınıflandırılırdı.⁸⁸

Dîvânda müzakere edilip karara bağlanan meselelerin kaydedildiği *mühimme defterleri* bu siciller içerisindeki başlıca defterlerden biridir. Geniş bir coğrafyada hüküm süren Osmanlı devletinin merkez ve taşra teşkilatının idarî yapısı ve çalışma usûlü, devlet ve tebaa arasındaki münasebetler, toprak anlaşmazlıkları, imar, iskân, iç ve dış siyaset, isyanlar ve bastırılma şekilleri, yabancı devletlerle olan münasebetler

⁸⁶UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, Ankara, TTK Basımevi, 1988, s. 76-78.

⁸⁷GÜNAY Ramazan, "Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 17, Yıl 2013/1, s. 11.

⁸⁸UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı**, Ankara, TTK Yayınları, 1998, s. 280.

gibi çeşitli meselelerin kaydedildiği bu defterler⁸⁹, “zamanla faaliyet, ilişki ve ihtilafların hacmindeki büyüme sonucu bir nevi uzmanlaşma ile daha ziyade devleti doğrudan ilgilendiren konulara inhisar ettirilmiş, fertlerin birbirleriyle veya devlet görevlileriyle olan ihtilaflarına ait karar ve hükümler *şikâyet defteri* adlı ayrı bir seriye devredilmiştir. 1650 ve 1737 yılları arasındaki dönemi kapsayan ve 213 ciltten oluşan şikâyet defterleri de, bu tür ihtilaf ve sorunların hacmi çok büyüdüğü için, 1740’lardan itibaren her eyâlet için ayrı birer seri halinde gruplandırılarak *ahkâm defterleri* adını almıştır”.⁹⁰ *Dîvân-ı Hümayun* kalemlerinden olan *Beylikçi* veya *Dîvân Kalemi* tarafından yazılan bu defterlerde yer alan hükümler⁹¹ padişah adına hazırlandığı için hükümleri bizzat padişahın kendisi vermiş gibi ifadeler kullanılmıştır.

Dîvân’dan çıkan ve halkın şikâyetlerini içeren hükümlerin özenli bir şekilde kaydedildiği ahkâm defterlerinin muhafazası konusuna da dikkat edilmiş, defterler *Hazîne-i Âmire* ve *Defterhâne-i Âmire*’de muhafaza edilmiştir.⁹² Önceki zamanlara ait bir muamele veya bir uygulama söz konusu olduğunda buradaki defterlere müracaat ediliyor ve mesele eski kaydın tetkikiyle çözülmeye çalışılıyordu.⁹³ Hükümler tarih sırasına göre kaydedilmekte, iş yükü fazla olan eyâletler için her sene ayrı ayrı kayıt tutulmaktaydı. Bir defteri dolduracak kadar iş yükü olmayan eyâletlerde ise birkaç senenin kaydı defter dolana kadar aynı deftere kaydedilmekteydi.⁹⁴ On yedi bölge esas alınarak oluşturulan defterin toplam sayısı beş yüz kırk dört olup; Adana, Anadolu, Bosna, Cezayir ve Rakka, Diyarbekir, Erzurum, Halep, İstanbul, Maraş, Mora, Özi ve Silistre, Rumeli, Sivas, Şam ve Trabzon vilâyetlerine aitti.⁹⁵

⁸⁹KÜTÜKOĞLU Mübahat, “Mühimme Defteri”, *T.D.V İslam Ansiklopedisi*, C. 31, İstanbul, T.D.V. Yayınları, 2006, s. 520-521.

⁹⁰GENÇ Mehmet, “İktisat Tarihi Bakımından Osmanlı Arşivinde Kısa Bir Gezinti”, **Sosyoloji Yıllığı, Kitap 11, Baykan Sezer’e Armağan: Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi**, ed. Ertan Eğribel- Ufuk Özcan, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 2004, s. 290.

⁹¹HALAÇOĞLU Yusuf, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 20.

⁹²Devletin muhtelif bölgelerini hâvî toprak işleri, reâyâ ile ilgili meseleler, tımarlı asker teşkilâtı ve toprak hizmet erbâbı ile ilgili verilerin kaydedildiği defterhâne; icmal, mufassal ve rûzname olarak üç kalemden meydana gelirdi. İcmal Kalemi, vilâyetlerin sınır taksimâtını, toprağın cinsini (mîrî, has, zeâmet ve tımar) ve hâsılatını gösteren defterleri, Mufassal Kalemi, arazi tahrîrine ait defterleri tutardı. Mufassal defterlerde her sancak ve kazadaki vergiler ve mükellefleri mahalle mahalle, köy köy kaydedilirdi. Rûzname Kalemi ise her gün tevcih edilen has, zeâmet ve tımarların berat kayıtlarını ve intikal muamelelerini tutardı. HALAÇOĞLU Yusuf, **a.g.e.**, s. 27.

⁹³GÜNAY Ramazan, **a.g.e.**, s. 17.

⁹⁴GÜNAY Ramazan, **a.g.e.**, s. 18.

⁹⁵Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi**, İstanbul, 2010, s. 22-41.

Kırma dîvânî ile yazılan defterlerdeki hükümler *şer'î* ve *örfî* görevlilere hitaben kaleme alınmakta, tarihlemeye ayın ilk, orta ve son on gününün dikkate alındığı onlu sistem kullanılmaktaydı. Hükümlerde öncelikle hükme konu olan şikâyete yer verilmekte, şikâyette bulunan kişi/kişilerin talebine değinildikten sonra şikâyetin çözülmesi ile ilgili Dîvân'dan çıkan karar belirtilmekteydi. Son olarak yerel yetkililere, meselenin verilen karar doğrultusunda halli emrediliyordu. Dîvân'dan çıkan kararlar (şikâyetçi tarafın, haklılığını, resmi belgelerle kanıtladığı durumlar dışında) sorunun çözümünüyle ilgili son sözü söylemiyordu, çünkü şikâyetlerin gerçekleri yansıtıp yansıtmadığı meselesinin önce “mahallinde” araştırılması gerekiyordu. Bu nedenle konu, şikâyetçi tarafın yaşadığı yerdeki yerel mahkemeye havale ediliyor, davacı ve davalı tarafın/ tarafların mahkemeye çıkarılarak meselenin burada etraflıca görüşülmesi ve Dîvân'dan çıkan kararın mahkeme sonucuna bağlı olarak uygulanarak sonucun merkeze bildirilmesi isteniyordu (*mahallinde şer'le rü'yet ve ihkâk-ı hak olunması*). Meselenin “mahallinde hallolunamaması” durumunda tarafların “*der-sa'âdete ihzârî*” emrediliyordu.

Dîvân-ı Hümâyûn'a gelen şikâyetler ya yerel mahkemelerde hallolunamamış davalardan ya da yerel mahkemelere çeşitli sebeplerle hiç yansımada doğrudan buraya yapılan şikâyetlerden oluşuyordu. Her iki durumda da şikâyetler genellikle arzihal göndermek suretiyle yapılıyordu (*bâ-arzuhâl*). Bazı durumlarda ise şikâyette bulunan kişinin İstanbul'a giderek *Dîvân'a* bizzat başvurduğu oluyordu (*âsitâne-i 'aliyyâneme / der-sa'âdetime gelip*). Merkeze doğrudan yapılan şikâyetlerin sayısındaki artışa paralel olarak davaların *Dîvân-ı Hümâyûn'da* görüşülme süresi uzadığında şikâyet için İstanbul'a gelen halk uzun süre davasının hükme bağlanmasını beklemek zorunda kalıyordu.⁹⁶ Ulaşım imkânlarının kısıtlılığı ve imparatorluk coğrafyasının genişliği göz önüne alındığında halkın birinci usûle daha çok başvurması şaşırtıcı değildir.

Ahkâm defterlerinin içeriği imparatorluk coğrafyasının kendisi kadar geniş ve renklidir. Haksızlığa uğrayanların ya da uğradığını düşünenlerin dinî, etnik, sınıfsal, cinsel, vb. hiçbir ayırımı tabi tutulmaksızın şikâyet hakkının olduğu bu sistemde Ahkâm Defterleri gündelik hayatın sıradan ve sıra dışı bütün yönlerini içerir. Arazi anlaşmazlıkları, alacak-verecek davaları, su mecralarının ve ormanların kullanımı,

⁹⁶EMECEN Feridun, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 3, S. 5, 2005, s. 131.

vergi şikâyetleri, miras anlaşmazlıkları, yaylak-kışlaklarla ilgili meseleler, esnaf arasındaki anlaşmazlıklar, adi suçlar, eşkıyalık gibi konuların yanısıra insana ve kırsal/kentsel topluma has sorunların algılanma ve çözülme biçimleri bu defterlerde sorunun ve çözümün faileri tarafından resmedilir. Bu küçük resimlerin, onları ortaya çıkaran zamanın ve mekânın bağlamına oturtularak analiz edilmesi Osmanlı dünyasının anlaşılması için elzemdir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır: Bu defterlerdeki vakalar doğrudan veya dolaylı, fiilî veya potansiyel olarak ihtilaflarla alakalıdır. Potansiyel veya fiilî ihtilaflar, normal olarak sistemin aksayan yanlarını vurgulamaya, onları öne çıkarmaya eğilimlidir. Bu nedenle yalnız Ahkâm Defterleri gibi serilere dayanarak Osmanlı sisteminin dengeli ve ihatalı bir şekilde kavranması çok zordur. Dolayısıyla Osmanlı bürokrasisinin objektif durumları tespit etmek üzere hazırladığı belgeler de analize dâhil edilmelidir.⁹⁷

Ahkâm defterlerinin böyle bir metodoloji ile değerlendirilmesinin Osmanlı sosyal ve iktisadî tarihi açısından önemi kuşkusuz ortadadır. İmparatorluğun en ücre köşelerine dahi nüfuz eden bu tür kayıt tutma süreçleri sayesinde toplumsal aktörlerin birbiriyle ve devletle olan münasebetleri hakkında, bu alanda yapılan çalışmaların artmasına paralel olarak, daha çok şey bilmek mümkün hale geldi. Kişilerin ve nesnelerin kayıt altına alınmasını sağlayan bu tür toplumsal ihtilaflar mercek altına alındığında, anlaşmazlıklara konu olan olaylar, nesnelere ve durumlar, araştırma konusuna bağlı olarak önem kaybeder veya kazanır. Ahkâm defterlerinin zengin muhtevası ve zaman-mekân açısından kapsamı düşünüldüğünde bu durum daha da kaçınılmaz olur. Bu nedenle Ahkâm Defterleri üzerine yapılan sınırlı sayıda araştırmalar belirli bir bölgeye ait defterin/defterlerin ya tamamen ya da seçili bir araştırma sorusu etrafında değerlendirilmesinden oluşur.⁹⁸

⁹⁷GENÇ Mehmet, **a.g.e.**, 2004, s. 290.

⁹⁸Ahkâm defterleri üzerine daha önce yapılmış çalışmalar şunlardır: KUŞ Canan, **1780-1784 Tarihli ve 4 Numaralı Halep Ahkâm Defteri: Transkripsiyon ve Değerlendirme**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2008; ÖZTÜRK Said, "Kayseri ve Çevresinin Sosyo-Ekonomik Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Karaman Ahkâm Defterleri", **III Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri**, ed. A. AKTAN, R. TOSUN ve A. ÖZTÜRK, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2000, ss. 401-414; ŞAHİN İlhan-Feridun EMECEN, **II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1994; ŞİMŞİR Nahide, "103 No'lu Ahkâm Defteri'ndeki İzmir ile İlgili Hükümler", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Sayı X, İzmir, 1995, ss. 329-341; ŞİMŞİR Nahide, "Ahkâm Defterleri'nin Tarihi Kıymeti ve 107 No'lu Anadolu Ahkâm Defteri'ndeki İzmir ile İlgili Hükümler", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Sayı IX, İzmir, 1994, ss. 361-395.

Bu çalışmada da benzer bir yöntem kullanılacaktır. 181 ve 182 (1858-1864) no'lu Anadolu Ahkâm Defterleri'nde yer alan arazi anlaşmazlıkları incelenerek 1858 Arazi Kanunnâmesi'nin bu anlaşmazlıkların çözüm şekilleri ve süreçleri üzerindeki rolü ve etkisi araştırılacaktır. Araştırma, kanunnâme maddelerine konu *mîrî, mevâd* ve *metrûke* araziler üzerindeki ihtilaflarla ilgilenecektir. *Mülk* ve *vakıf* araziler, kanunnâme birinci tür toprak mevzuatını kapsamadığı, ikinci tür araziler ise araştırmada kullanılacak defterlerde görünmediği için, kapsam dışı bırakılmıştır. Araştırmanın kapsadığı zaman ve mekân araştırma hipotezlerinin sınanmasına cevap verebilecek düzeyde tutulmuş, seçili zaman, mekânsal ölçeğin çapıyla ters orantılı olarak daraltılmıştır.

İlgili defterlerin içeriği Anadolu eyâletinde ortaya çıkan arazi anlaşmazlıklarının analizi için oldukça elverişlidir. Daha önce de belirtildiği üzere defterler gündelik hayatın anlaşmazlıklara konu olan tüm veçhelerini kapsar. Nüfusunun büyük bölümünün gündelik hayatını tarımsal faaliyete göre düzenlediği Anadolu toplumu söz konusu olduğunda, arazi anlaşmazlıklarının bu defterlerde sıklıkla görülmesi şaşırtıcı değildir. Tarımsal üretimin en önemli kaynağı olan toprağın böylesi bir toplumdaki değeri ve önemi, aynı zamanda, onu, kolaylıkla anlaşmazlıkların nesnesi haline getirmiş, bu değerli meta üzerindeki ihtilaflar bireysel ve toplumsal hayatın her dâim parçası olmuştur. Nitekim bu araştırmaya konu olan 181 ve 182 no'lu defterlerdeki şikâyetlerin önemli bir bölümü arazi anlaşmazlıkları üzerinedir. Defterlere kaydedilen 897 şikâyetin 233'ü (% 25,97) bireysel ve müştereken tasarruf olunan tarlalar, meralar, yaylak-kışlak ve ormanların tasarrufu, devri ve intikali ile ilgilidir. Bu şikâyetlerin neredeyse tamamının Arazi Kanunnâmesi'nin ilgili maddelerine referansla çözülmesi/çözülmesinin istenmesi, kanunnâmenin uygulanmasını anlamamız açısından Ahkâm Defterlerinin önemini vurgular. Bu çalışma bahsi geçen arazi türleri üzerinde ortaya çıkan bireysel, ailevi ve toplumsal ihtilaflar ve bu ihtilafların kanunnâmeye referansla çözülmesi üzerinden Anadolu Eyâleti'nde toprak üzerindeki mülkiyet ilişkilerine ışık tutmaya çalışacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU EYÂLETİ'NDE MİRÎ ARAZİ ANLAŞMAZLIKLARI ve KANUNNÂMENİN UYGULANMASI (1858-1864)

1. ANADOLU EYÂLETİ'NDE MİRÎARAZİ ANLAŞMAZLIKLARI

Kuruluşundan çöküşüne kadar bir tarım devleti olarak kalan Osmanlı İmparatorluğu'nda toprağın ekonomik hayattaki başat rolü, devleti bu rolün çapına uygun idarî ve ekonomik kontrol politikaları üretmeye zorlamış, bu politikalar Osmanlı toprak sistemine kendine özgü şeklini vermiştir. *Şer'i* ve *örfi* mevzuatın yanı sıra fethedilen bölgelerdeki mevcut toprak sahipliği örüntülerinden de beslenen bu nevi şahsına münhasır sistem, devletin zaman içerisinde değişen siyasi ve ekonomik ihtiyaçlarına bağlı olarak “çeşitli tarihlerde verilmiş hüküm ve ferman suretlerinin bir araya getirilmesi ile oluşturulan”⁹⁹ bölgesel kanunnâmelerle revize edilmiştir. 1858 Arazi Kanunnâmesi, uygulamada bölgesel farklılıklara izin veren bu mevzuatı önemli bazı değişikliklerle birlikte tek bir çatı altında toplayarak tüm imparatorluk topraklarına teşmil etmiştir. Sistem, temel olarak devletin toprak üzerindeki mutlak hâkimiyetine dayanmış olup bu temel on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar ayakta kalmıştır. *Mirî* toprak rejimi olarak adlandırılan Osmanlı toprak sisteminin çağdaş özel mülkiyet ideolojisinin önünde diz çökmesi ise ancak bu yüzyılın sonundan itibaren mümkün olmuştur.¹⁰⁰

Bu çalışmada şimdiye kadar verilen bilgiler toprağa, onu yöneten, kontrol eden ve kişilere tahsis eden yöneticilerin penceresinden bakmıştır. Bu, aslında, toprağı işleyenleri tümüyle gözardı eden bir bakış değildir, zira Osmanlı Devleti'nde toprağın yönetimi ve tahsisine dâir oluşturulan politikalar yönetilenlerin ihtiyaç ve beklentilerini bir dereceye kadar gözetmiştir. Ancak yine de hukukun kurucu gücü büyük ölçüde yöneticilerin elindedir. Bu nedenle, Osmanlı toprak sistemini etkin bir şekilde anlamak için projeksiyonu aynı zamanda toprağı işleyenlerin küçük dünyalarına çevirmek gerekir. Toprak, sadece onu yönetenlerin değil, ekip biçenlerin küçük dünyaları için de hayatî önemi hâizdir. Barınma, gıda üretimi ve diğer hayatî ekonomik ve sosyal aktivitelerin kaynağı olmasının yanı sıra toprak, kutsal ve

⁹⁹BARKAN Ömer Lütfi, **a.g.e.**, s. 334.

¹⁰⁰MUNDY Martha-Richard S. SMITH, **a.g.e.**, s. 69.

geleneksel değerleri de bünyesinde barındıran bir emtiadır. Özellikle sanayi öncesi Müslüman toplumlarda toprak, çoklu kültürel anlam ve imalara sahiptir. Toprak, toplumda bir statü sembolüdür, ailevî, kabilevî ve dinî kimliğin inşasında kurucu role sahiptir. Birçok Müslüman toplumda insanlar, isimlerini doğdukları topraktan alırlar.¹⁰¹ Geleneksel toplumlarda, özellikle kırsal alanda toprağın gündelik hayattaki önemli yeri, bu değerli emtia üzerindeki hak mücadelelerini bahsi geçen gündelik hayatın bir parçası haline getirir.

1858-1864 tarihleri arasında Anadolu Eyâleti'nde ortaya çıkan arazi anlaşmazlıkları üzerinden toprak sahiplerinin küçük dünyalarına odaklanan bu çalışma, ilgili coğrafyada toprak üzerindeki mülkiyet ilişkilerinin bir resmini çekmek ve daha da önemlisi 1858 Arazi Kanunnâmesi'nin bu ilişkilerin inşasındaki rolünü ortaya koymak üzere hazırlanmıştır. Çalışmanın mekânsal ölçeğini oluşturan Anadolu Eyâleti'nin tarihi neredeyse imparatorluğun tarihi kadar eskidir. 1393 yılında kurulan eyâlet, her birinin başında devlet tarafından tayin edilmiş birer idarecinin bulunduğu sancak veya liva adı verilen idare bölgelerine ayrılmıştır. 16. yüzyıl başlarında yapılan tahrirlere göre on yedi sancaklı Anadolu Eyâleti'nde 154 şehir ve kasaba, 160 kaza, 12.527 köy ve 1887 yörük cemaati bulunmaktadır. Ayrıca bu tarihlerde eyâlet üç milyona yaklaşan bir nüfusa sahiptir. Eyâlet, 1825 yılına kadar idarî taksimatını korumuştur.¹⁰² Bu çalışmanın kapsadığı dönemde ise eyâlet on beş sancağa ayrılmıştır (Bkz. Harita 1.).¹⁰³ Kütahya, Hudâvendigar, Karahisar-ı Sâhib, Sultanönü, Ankara, Kengiri, Bolu, Kastamonu, Aydın, Saruhan, Menteşe, Hamid, Teke, Karesi ve Viranşehir sancaklarından oluşan eyâletin 1831 yılı verilerine göre nüfusu 1.173.435'dir.¹⁰⁴

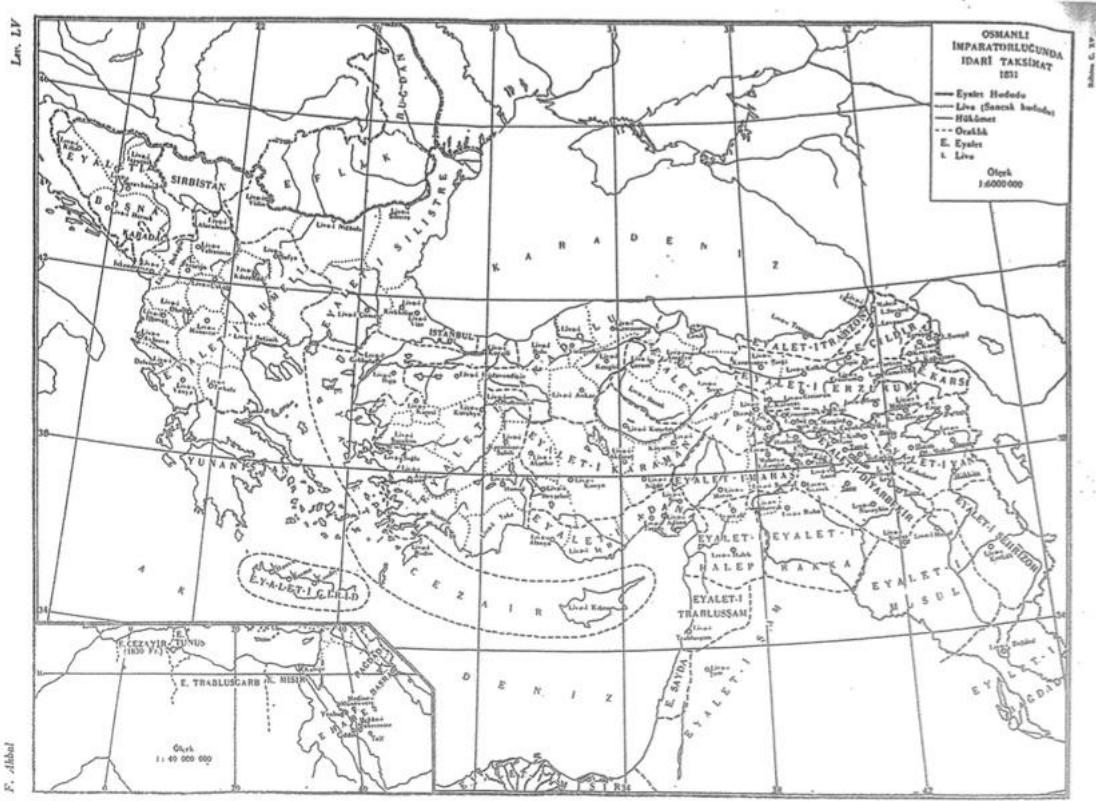
¹⁰¹SAİT Siraj-Hilary LIM, **Land, Law and Islam: Property and Human Rights in the Muslim World**, London, Zed Books, 2006, s. 17.

¹⁰²VARLIK M. Çetin, "Anadolu Eyâleti", **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, C. 3, İstanbul, T.D.V Yayınları, ss. 143-144.

¹⁰³AKBAL Fazıla, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Taksimat ve Nüfus", **Bellekten** 15, no. 60, 1961, s. 619-620.

¹⁰⁴KARPAT Kemal, **Osmanlı Nüfusu, 1830-1914**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 54, 237. Yeni bir idari örgütlenme, 1864 Vilayet Nizamnâmesi'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte yavaş yavaş oluşmaya başladı. Eyâlet, merkezi yönetimin atadığı vali tarafından yönetilen vilâyet olarak değiştirildi. Reform, ağır işleyen bir süreçti ve 1871 yılına gelindiğinde kısmen tamamlanmıştı. Bu tarihte imparatorluk sancak, kaza ve nahiyelere ayrılan 23 vilâyetten oluşuyordu. KARPAT Kemal, **a.g.e.**, s. 40-41.

Harita 1. Osmanlı İmparatorluğu'nda İdarî Taksimât (1831)

Daha önce de bahsedildiği gibi incelenen iki defterde yer alan H. 1274-1281 / M. 1858-1864 tarihli toplam 897 şikâyetin dörtte biri (% 25,9) bireysel ya da ortaklaşa tasarruf olunan arazilerle ilgilidir. Şikâyetlerin neredeyse tamamının¹⁰⁵ 1858 Arazi Kanunnâmesi'ndeki ilgili maddelere atıfla çözülmesi ya da çözülmesinin

¹⁰⁵181 ve 182 no'lu defterlerde yer alan H. Cemâziyelevvel-Zilhicce 1274/M. Aralık 1857-Ağustos 1858 tarihli toplam 24 hükümde Arazi Kanunnâmesi'ne herhangi bir atıf yapılmamıştır. H. 23 Şevval 1274/M. 6 Haziran 1858 tarihinde yürürlüğe giren kanunnâme, defterlerde H. Evâil-i Muharrem 1275/M. 11-21 Ağustos 1858 tarihinden itibaren görünür. Bu durum 23 Şevval 1274 tarihli irâde-i seniyye ile "icrâ-yı icâbâtı emir ve irâde olunan" (Bkz. BARKAN Ömer Lütfi, a.g.e., s. 332) kanunnâmenin, Anadolu Eyâleti'nde yaklaşık iki ay sonra yürürlüğe girmiş olduğunu gösterir. İncelenen defterlerde H. 1275 sonrasına tarihlenen 24 hükümde ise, bu tarihlerde çoktan yürürlüğe girmiş olmasına rağmen kanunnâme maddelerine doğrudan bir atıf yapılmamıştır. Ancak bu, bahsi geçen hükümlerin gönderilmesine neden olan anlaşmazlıkların kanunnâme mevzuatı dışında çözüldüğü anlamına gelmez. Bilakis, bu anlaşmazlıkların çözümünde de kanunnâme hükümleri belirleyici olmuştur. Dîvân-ı Hümâyûn bu hükümlerde, doğrudan kanunnâme maddelerine atıfta bulunmak yerine nedeni belirtilmeyen bazı gerekçelerden ötürü toprak hukuku alanındaki genel prensiplere işaret etmeyi tercih etmiştir. Aynı anlaşmazlık üzerine kaleme alınan iki hüküm ise bahsi geçen anlaşmazlığın, kanunnâmeden bir ay öncesine tarihlenen bir iradeye atıf yapılarak çözülmesini buyurur. Son olarak tapu hakkı anlaşmazlığına dâir yazılan bir diğer hüküm ise anlaşmazlığın, kanunnâme tarafından da kabul edilen bir "kânûn-ı 'atîk" çerçevesinde sonuca ulaştırılmasına karar verir.

istenmesi kanunnâmenin, arazi anlaşmazlıklarının sonuçlandırılmasında etkili olduğunu gösterir. Dîvân-ı Hümâyûn'un bu şikâyetlere cevaben yerel yetkililere göndermiş olduğu hükümlerde kanunnâmenin bazı maddelerinin öne çıkması, Anadolu eyaletlerinde yaygın olarak yaşanan arazi ihtilaflarının türüne dâir bilgi verir (Tablo 1.1.).

Gelen şikâyetlerle ilgili hukukî mevzuatı tespit etmekle görevli olan Dîvân-ı Hümâyûn kalemi, şikâyetlerin yüzde 30,4'ü, kanunnâmenin altmış sekizinci maddesi çerçevesinde değerlendirmiştir. Bu şikâyetlerin ortak özelliği tapu senediyle tasarruf ettiği arazisine “*fuzûlî müdâhele*” edildiği ya da arazisinin “*fuzûlî zabt*”a maruz kaldığını iddia eden kişilerce yapılmış olmasıdır. Bahsi geçen hükümlerde altmış sekizinci madde, kesin bir sona işaret etmekten ziyade bu anlaşmazlıkların çözümünde yerel yetkililerin eline verilen bir anahtar mahiyetindedir. Altmış sekizinci madde, şikâyetçi tarafın arazisini üç sene mazeretsiz olarak boş bırakması durumunda işletilecek olan maddedir. Şayet böyle bir ihmal söz konusu değilse arazi üzerindeki tasarruf hakkının dokunulmazlığına hanel getirilmeyecektir. Konuyla ilgili yerel yetkililere gönderilen hükümler, anlaşmazlığa taraf olan kişilerin “*mahallinde terâfî*” edilmesini ve ilgili madde çerçevesinde “*ihkâk-ı hakk*” olunmasını buyurur. Mahallinde çözülemeyen anlaşmazlıklar ise idari merkeze yani, “*der-sa'âdet*”e havale edilecektir.

Dîvân-ı Hümâyûn, bahsi geçen şikâyetlerin sonuçlandırılmasında, anlaşmazlığa konu olan arazinin künyesinin tahkik edildiği bir şikâyet müstesna olmak üzere¹⁰⁶, yerel yetkililerin eline kanunnâme dışında bir anahtar vermez. Tapu senetlerinin işlendiği Defterhâne-i Âmire kayıtlarının, bu anlaşmazlıkların sonuçlandırılmasındaki belirleyici rolüne başvurulmaması dikkat çekicidir. Merkezden gönderilecek bu tür bir bilginin sonuca giden yolda çok daha etkili olacağı aşikârdır. Bahsi geçen anlaşmazlıklarla ilgili hükümler, Dîvân-ı Hümâyûn'un, Defterhâne kayıtlarına neden başvurmadığı konusunda sessizdir. Üstelik bu sessizlik, “*kuyûda mürâca'at*”ın

¹⁰⁶Soma Kazası sakinlerinden Necip ve Beyza kardeşler, babalarından kendilerine intikal eden arazilerine aynı köyden Hacı Osman ve Lokman adlı şahısların müdahale etmeleri üzerine Dîvân-ı Hümâyûn'a şikâyette bulunurlar. Dîvân-ı Hümâyûn, bu şikâyet sonrasında yerel yetkililere altmış sekizinci madde ile beraber bir anahtar daha gönderir: Anlaşmazlığa konu olan arazinin künyesi. Defterhâne-i Âmire kayıtlarına göre bahsi geçen 150 dönüm arazi “*babaları fevtinden*” 7 Recep 1269 tarihinde Necip ve Beyza'nın uhdelere kaydedilmiş olup kendilerine tapu senedi verilmiştir. Hükmün yazıldığı tarih Evâsıt-ı Zilkade 1280'dir. Kayıtlar şikâyetçi kardeşlerden yanadır ve bu durumun mahallinde görülecek davanın sonucunu etkileyeceği aşikârdır. **Anadolu Ahkâm Defteri**, nr. 181, sayfa no/belge no: 114/427.

yapıldığı birkaç örneğin varlığıyla karmaşık bir hal alır. Şikâyetin içeriğine bağlı olarak kanunnâmenin farklı maddelerine atıfla ya da kanunnâmenin herhangi bir maddesi zikredilmeksizin çözülmesi istenen on anlaşmazlıkta arazinin kimin üzerine kayıtlı olduğunun tespiti amacıyla Defterhâne kayıtlarına başvurulması, Dîvân-ı Hümâyûn'un zaman zaman bu yolu izlediğine işaret eder. Ancak çözüme giden yolda izlenen bu tutum farklılığının nedeni hakkında belgelerde en ufak bir iz bulunmaz.¹⁰⁷

İncelenen şikâyetlerle ilgili olarak en çok atıf yapılan ikinci kanunnâme maddesi, intikal haklarını düzenleyen elli dördüncü maddedir. Defterlerde yer alan şikâyetlerin dörtte biri, ya doğrudan ya da dolaylı olarak intikal haklarıyla ilintilidir. Ancak intikale ilişkin şikâyetlerin yaklaşık yarısı, bünyesinde barındırdığı aslı diğer anlaşmazlıklardan dolayı Dîvân-ı Hümâyûn kalemi tarafından kanunnâmenin diğer maddeleriyle ilişkilendirilmiştir. Bu nedenle elli dördüncü maddeye referansla çözülen/çözülmesi istenen anlaşmazlıkların toplam şikâyetlere oranı % 9,87'dir. Daha önce yalnızca erkek çocuklara bedelsiz olarak intikal eden *mîrî* arazilerin bundan böyle erkek ve kız evlatlara eşit olarak intikal edeceğini müjdeleyen H. 1263/M. 1847 tarihli nizamnâme hükmünü aynen kabul eden ilgili madde, Tanzimat döneminin eşitlikçi politikasının toprak hukuku alanındaki bir yansımasıdır. İncelenen anlaşmazlıklar idari merkezin, yüzyıllardır geçerli olan bir uygulamayı bir anda kökünden değiştiren bu kuralın yerelde uygulanmasını titizlikle takip ettiğini gösterir.

İdari merkezin üzerinde hassasiyetle durduğu bir diğer konu görevleri nedeniyle memleketlerinden ayrılmak zorunda kalan askerlerin arazilerdir. İncelenen şikâyetlerin yaklaşık yüzde dokuzunda (% 8,5), asker arazilerinin dokunulmazlığını vurgulayan yetmiş üçüncü maddeye atıf yapılmıştır. Bahsi geçen şikâyetlerin tamamı, arazisi askerdeyken zapt ya da bir başkasına ferâğ edilen kişilerce yapılmıştır. Görevleri esnasında arazilerini boş bırakma hakkına sahip olan bu sınıfın (ki bu hak başka bir sınıfa asla verilmemiştir) dava ettiği kişiler ise ya aile fertleri ve köy/kaza

¹⁰⁷Anlaşmazlıkların büyük bir bölümünün çözümünde Defterhâne kayıtlarına başvurulmaması bazı şikâyetler söz konusu olduğunda özellikle daha ilginçtir. Şikâyetçilerden bazıları, anlaşmazlığa konu olan arazinin tarafına ne şekilde ve hangi tarihte geçtiğini, "Defterhâne"den kendisine verilen tapu senedinin gün, ay ve yıl olarak tarihini bilhassa belirtir. Bu durumda, Dîvân-ı Hümâyûn'dan şikâyetçinin vermiş olduğu bu bilgileri Defterhâne kayıtlarıyla karşılaştırması beklenir. Ancak Dîvân-ı Hümâyûn, ayrıntılı bilgi veren bu şikâyetler söz konusu olduğunda da bir örnek davranmaz. Kayıtlara müracaat, bu şikâyetlerde bazen görünür, bazen görünmez. BOA, **Anadolu Ahkâm** Defteri, nr. 181, sayfa no/belge no: 96/366, BOA, **Anadolu Ahkâm** Defteri, nr. 181, sayfa no/belge no: 105/400, **Anadolu Ahkâm** Defteri, nr. 182, sayfa no/belge no: 49/99, **Anadolu Ahkâm** Defteri, nr. 181, sayfa no/belge no: 08/39, **Anadolu Ahkâm** Defteri, nr. 181, sayfa no/belge no: 55/207.

ahalileri gibi tanıdık kimselerdir, ya da şikâyetçiyle aralarında herhangi bir yakınlık bulunmayan yabancılardan oluşmaktadır. Dîvân-ı Hümâyûn'un asker arazilerinin söz konusu olduğu bu anlaşmazlıklardaki tutumu ise diğer sınıflara ait arazi anlaşmazlıklarında olduğundan farklı değildir. Kanunnâme, her bir kesime hakkını ayrı ayrı vermiştir ve herhangi bir anlaşmazlık durumunda yerel yetkililer, taraflar arasında ayırım yapmaksızın kanunnâme mevzuatı gereğince “*ihkâk-ı hakka mübâderet*” edecektir.

İncelenen defterlerde yer alan şikâyetler, Anadolu Eyâleti'nde yaygın olarak yaşanan arazi anlaşmazlıkları ve bunların çözüm süreçleri hakkında önemli veriler sunmasının yanı sıra bu coğrafyadaki toprak sahipliği örüntüsünün ve toprağın kullanım biçimlerinin anlaşılması açısından da oldukça değerlidir. Bahsi geçen şikâyetler, eyâlette hâkim olan tasarruf şeklinin bireysel tasarruf olduğuna işaret etmektedir. Şikâyetlerin % 78'i, tek bir kişi tarafından tasarruf olunan arazilerle ilgilidir. İki veya daha çok kişi tarafından müştereken tasarruf edilen arazilerle ilgili şikâyetlerin toplam şikâyet sayısına oranı ise % 22'dir. Bahsi geçen hisseli arazilerin, “mutasarrıf(a)larının yedine” çoğunlukla miras yoluyla geçmiş olması, *mîrî* arazilerin erkek ve kız çocuklara “*seviyyen*” (eşit olarak) intikal etmesinin sonuçlarından biridir. *Mîrî* toprakların aile fertleri arasında, önceki uygulamaya nazaran çok daha kolay bir şekilde el değiştirmesine imkân veren bu yeni toprak sahipliği sistemi, toprağın aynı zamanda aile fertleri arasında bölünmesine de yol açmış görünmektedir.

Arazi şikâyetlerinin ışık tuttuğu bir diğer alan Osmanlı toprak sahipliği örüntüleri konusunda önemli tartışmaları da beraberinde getiren çiftlik meselesidir. Tek bir kişinin sahip olup yönettiği bir üretim birimi olarak düzenlenmiş, genellikle pazara yönelik üretim yapan büyük tarımsal işletmeler¹⁰⁸ şeklinde tanımlanan çiftliklerin doğuşu, literatürde, tımar sistemine bağlı klasik Osmanlı kurumlarının yozlaşmasının bir sonucu olarak görülür. Hem dönemleriyle ilgili gözlemlerde bulunan Osmanlılar'ın, hem de günümüz tarihçilerinin ortak kanısı, çiftliklerin on altıncı yüzyılın sonu ile on yedinci yüzyılın başlarından itibaren, yani görece geç bir dönemde, köylülerin mülksüzleşmesiyle kurulduğudur.¹⁰⁹ On dokuzuncu yüzyılda dış pazarın genişlemesi ve ulaşım imkânlarının artmasına bağlı olarak hızla büyüyen ticari tarımın, bu işletmelerin yaygınlaşmasına zemin hazırladığı varsayılır. “Ne var ki,

¹⁰⁸İNALCIK Halil, a.g.e., 2012, s. 18.

¹⁰⁹VEINSTEIN Gilles, a.g.e., s. 40.

yakın zamanda yapılan tarihsel araştırmalar, köylü hanelerinin sadece vergi/kirayı ödemekle yükümlü olduğu, küçük mülkiyete dayalı tarımdan, köylülük üzerine gittikçe artan yükümlülüklerin bindirildiği büyük ölçekli işletmelere böylesi bir geçişin, Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalist pazarla bütünleşmesinin önemli bir unsuru olmadığını göstermektedir.”¹¹⁰ Pazara yönelik üretim, büyük ölçüde, serbest köylülerin işlediği küçük tarlalarda yapılmaya devam etmiş, bu örüntü, Osmanlı tarımının Avrupa'dan gelen yüksek taleple yüz yüze kalmasından hem önceki hem de sonraki ticari büyüme dönemlerinde geçerli olmuştur.¹¹¹

Osmanlı çiftliklerinin, genelde varsayıldıkları gibi büyük işletmeler olmadıkları, genel olarak ne reyanın çift-hane sisteminde ifadesini bulan geleneksel statüsünde kökten bir değişime, ne emeğin yeniden düzenlenmesine, ne de üretimde bir yoğunlaşmaya yol açmadığı çeşitli araştırmacılar tarafından ortaya konulmuştur.¹¹² İncelenen defterlerde çiftlik arazileriyle ilgili yapılan şikâyetler bu araştırmaları destekler mahiyettedir. Defterlerde çiftlik anlaşmazlıklarıyla ilgili on sekiz şikâyet (ki bu *mîrî* arazilerle ilgili yapılan şikâyetlerin sadece % 6,5'unu oluşturur) çiftliklerin, Anadolu Eyâleti'nde yaygın bir toprak sahipliği türü olmadığını gösterir (Tablo 1.2.). Şikâyetlerde, anlaşmazlığa konu olan çiftlik arazisinin büyüklüğüne dâir verilen bilgiler çok sınırlıdır.¹¹³ Bununla birlikte, çiftlikleri tanımlarken kullanılan ifadeler,

¹¹⁰KEYDER Çağlar, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var Mıydı?”, **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, ed. Çağlar Keyder-Faruk Tabak, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, s. 4-5.

¹¹¹İSLAMOĞLU Huri, “16. Yüzyıl Anadolu'sunda Köylüler, Ticarileşme ve Devlet İktidarının Meşrulaştırılması, **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım** ed. Çağlar Keyder-Faruk Tabak, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, s. 57.

¹¹²VEINSTEIN Gilles, **a.g.e.**, s. 48-52.

¹¹³Çiftliklerle ilgili şikâyetlerin yalnızca bir tanesinde arazinin büyüklüğüne dâir net bir bilgi verilmiştir. Aydın Sancağı'na bağlı Karahayıt Kazası'nda bulunan bir çiftlik arazisi 3.750 dönümdür. Bahsi geçen çiftliğin üç çeyrek hissesi, mirasçılar tarafından 30.000 kuruşta ferâğ edilmiştir. Hisseleri tefevvüz eden şahıs, diğer bir çeyrek hisseyi ise, bahsi geçen hisse mahlûl kaldığından cânib-i mîrîden 10.000 kuruşta tefevvüz etmiştir. Arazinin toplam değeri böylece 40.000 kuruşta tekabül etmektedir. Burdur Kazası'nda bulunan bir diğer çiftlik ise üzerindeki emlak ile beraber 1 yük 60.000 kuruşta ferâğ edilmiştir. Şikâyetlerden bir diğeri ise, arazinin büyüklüğüne değil ama “*bedel-i misline*” dâir veriler içerir. İzmir'e bağlı Söke Kazası'ndaki bir çiftlik arazisi 1273 yılında, 17.981 kuruşta tefevvüz edilmiştir. Batı Anadolu bölgesinde yer alan bu çiftlikler görece büyük çiftliklerdir. Ancak bu, bahsi geçen çiftlik arazilerinin mutlaka yoğun bir tarımsal faaliyete konu olduğunu göstermez. Yine İzmir'e bağlı Menemen Kazası'nda, 20.000 ve 22.500 kuruşta tefevvüz edilen 46 ve 140 dönümlük “tarla”lardan bahseden iki anlaşmazlık, yüksek bedeller karşılığında ferâğ edilen bu çiftliklerin tarımsal faaliyet yoğunlukları hakkında, çiftlik ve tarlaların dönüm birim fiyatı üzerinde temellenen bazı varsayımlarda bulunmayı mümkün kılar.

Dönüm birim fiyatı, arazinin tarımsal faaliyete konu olmasından bağımsız değildir. Bu nedenle dönüm birim fiyatı üzerinden bahsi geçen çiftlik ve tarlaların tarımsal faaliyet yoğunluğu hakkında bazı ipuçları yakalanabilir. Karahayıt Kazası'nda bulunan bahsi geçen çiftliğin dönüm birim fiyatı sadece 10,6 kuruşta tekabül ederken Menemen Kazası'nda bulunan 46 dönüm tarlanın

bunların, plantasyon benzeri büyük işletmeler olmadığına işaret eder. Örneğin Hazîne-i Evrak Müdürü Nuri Bey, Yalakâbâd Kazası'na bağlı Akkebir Köyü'nde bulunan çiftlik arazisini köy ahalisinden bazı kimselere kiralamış, köylüler araziyi “*müste'ciren*” ekip biçmişlerdir.¹¹⁴ Şikâyete konu olan üç çiftlik ise tapu sahibi tarafından işlenmektedir.¹¹⁵ İzmir Kazası'nda bulunan ve üzerinde “*bir bâb mülk konak, yirmi bâb oda,*” olan bir başka çiftlik arazisinin ise ne şekilde işlendiğine dâir ilgili hükümde herhangi bir bilgi yoktur.¹¹⁶ Bahsi geçen çiftlik anlaşmazlıklarında, çiftliklerin tarımsal faaliyet yoğunlukları ile ilgili de kayda değer veriler bulunmaz.

Bu çalışmada incelenen *mîrî* arazi anlaşmazlıkları, Anadolu Eyâleti'nde hâkim olan toprak sahipliği örüntüsünün anlaşılmasına bir açıdan daha katkıda bulunur. Bahsi geçen anlaşmazlıklar, arazi sahipliğinin dinî ve cinsiyet açısından dağılımının ortaya çıkarılmasına olanak verir. Defterlerde yer alan şikâyetlerin ve dolaylı olarak toprak sahipliğinin dinî aidiyetlere göre dağılımı, bölgenin nüfus yapısıyla neredeyse paralellik arz eder. 1831 nüfus sayımına göre Anadolu Eyâleti'nin toplam nüfusu 1.173.435 olup nüfusun % 92,5'ünü Müslümanlar, % 7,5'ünü ise gayrimüslimler oluşturur.¹¹⁷ Bireysel ya da ortaklaşa olarak tasarruf ettikleri arazilerle ilgili şikâyette bulunanların % 95,3'ünün, nüfusun çok büyük bir bölümünü oluşturan Müslümanlar, % 4,7'sinin ise Gayrimüslimler tarafından yapılmış olması, toprak sahipliğinin nüfus dinamikleriyle ilişkisini göstermesi bakımından dikkat çekicidir (Tablo 1.3.). Toprak sahipliğinin cinsiyete göre dağılımına gelince, bu alandaki dağılım bahsi geçen bölgenin ekonomik ve toplumsal dinamiklerinin bir yansıması olarak görülebilir. Dîvân-ı Hümâyûn'a yapılan *mîrî* arazi şikâyetlerinin % 85,5'i toprağa erişim konusunda hukukî¹¹⁸, ekonomik ve kültürel olarak kadınlara nazaran çok daha

dönüm birim fiyatı 437,5 kuruş, 146 dönüm tarlanın dönüm birim fiyatı ise 178,5 kuruştur. Bu veriler, bahsi geçen tarlaların, söz konusu çiftlikten daha yoğun bir tarımsal faaliyete konu olduğu şeklinde yorumlanabilir. BOA, **Anadolu Ahkâm Defteri**, nr. 182, sayfa no/belge no: 115/438, BOA, **Anadolu Ahkâm Defteri**, nr. 182, sayfa no/belge no: 50/202, BOA, **Anadolu Ahkâm Defteri**, nr. 182, sayfa no/belge no: 41/169, BOA, **Anadolu Ahkâm Defteri**, nr. 181, sayfa no/belge no: 110/414, BOA, **Anadolu Ahkâm Defteri**, nr. 181, sayfa no/belge no: 96/366.

¹¹⁴**Anadolu Ahkâm Defteri**, nr. 181, sayfa no/belge no: 5/20.

¹¹⁵**Anadolu Ahkâm Defteri**, nr. 181, sayfa no/belge no: 56/210, **Anadolu Ahkâm Defteri**, nr. 181, sayfa no/belge no: 67/245, **Anadolu Ahkâm Defteri**, nr. 182, sayfa no/belge no: 35/147.

¹¹⁶**Anadolu Ahkâm Defteri**, nr. 182, sayfa no/belge no: 99/390.

¹¹⁷Bölgenin idâri yapısı ve nüfusun dinî aidiyete göre dağılımı hakkında en uygun veriler bu tarihe ait olduğundan hesaplamada 1831 tarihli veriler kullanılmıştır. KARPAT Kemal, **a.g.e.**, ss. 229-237.

¹¹⁸*Mîrî* arazilerin intikali konusunda Tanzimat döneminde ve sonrasında yapılan hukukî düzenlemeler, kadınların bu dezavantajlı durumunu büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. İntikal kanunlarındaki değişimin *mîrî* arazi sahipliği üzerindeki etkilerinin daha iyi anlaşılması, Ahkâm defterlerinde yer alan şikâyetlerin daha uzun zaman dilimlerini kapsayan çözümlemeleriyle

avantajlı bir durumda olan erkekler tarafından yapılmıştır. Kadınların üzerinde hak iddia ettiği *mîrî* arazi şikâyetlerinin oranı % 10,5'tir. Kadın-erkek mutasarrıf(a)lar tarafından yapılan şikâyetlerin oranı ise % 4 olup şikâyete konu olan arazilerin neredeyse tamamı intikal yoluyla elde edilmiştir (Tablo 1.4.). Bu durum çiçeği burnunda intikal kanunlarının, toprak sahipliği örüntüleri üzerindeki etkilerini göstermesi bakımından kayda değerdir.

Bu çalışmada ele alınan şikâyetler son olarak Osmanlı hukuk sisteminin merkez ve taşradaki işleyişine ışık tutması bakımından değerlidir. Tanzimat döneminin merkeziyetçi politikaları ile yeniden biçimlendirilmeye çalışılan adliye teşkilâtının taşradaki yansımaları, 1840'da muhassıllık meclisleri, 1842'de memleket meclisleri ve 1849'dan itibaren de eyâlet ve sancak/kaza meclisleri denilen taşra meclislerinin oluşturulmasıdır. Eyâlet merkezlerinde vali, sancak merkezlerinde ise kaymakam riyasetinde toplanan ve defterdar, kadı, müftü, halk arasından seçilmiş dört kişi, gayrimüslimlerin ruhâni liderleri ile belediye temsilcilerinden oluşan bu taşra meclislerinin mahkeme vasfı 1850'lere doğru daha da bariz hale gelmiştir. Daha çok idâri ve cezaî kararlar veren taşra meclisleri, kendi adli mahallerinde işlenen suçları muhakeme etmekle görevlendirilmiştir.¹¹⁹ 1858 Arazi Kanunnâmesi ile beşli bir tasnife tâbi tutulan imparatorluk topraklarının tasarrufu, devri ve intikali konusunda yaşanan anlaşmazlıklar bu meclislerin görev sahasına girmektedir.

İncelemeye konu olan defterlerde, Dîvân-ı Hümâyûn'u muhatap alan arazi şikâyetlerinin bahsi geçen mahkemelerce görülme süreleri, Osmanlı hukuk sisteminin taşradaki etkinliği konusunda parlak bir tablo çizilmesine imkân vermemektedir. Toplam 233 şikâyetin oldukça külliyetli bir bölümü (217'si) merkezden gönderilen hükümlere (*emr-i şerîf/emr-i 'âlî*) rağmen henüz kaza mahkemesine intikal etmemiştir. Üstelik gönderilen hükümlerin on sekiz tanesi, şikâyetçinin, anlaşmazlığın "*terâfî olunması*" konusunda "*te'kîdi hâvî emr-i şerîf/'âlî sudûru*" talep etmesi üzerine ikinci kez gönderilen hükümlerden oluşmaktadır. İncelenen defterlerdeki 7 hüküm ise, ilki ya da ikincisi daha önceki defterlerde "*mukayyed ve mastûr*" olduğu belirtilen, aynı anlaşmazlık üzerine gönderilmiş yine tekit mahiyetindeki hükümlerden oluşur. Dîvân-ı Hümâyûn'un ifade ettiği şekliyle, "*emr-i 'âlî/evâmir-i 'aliyye*

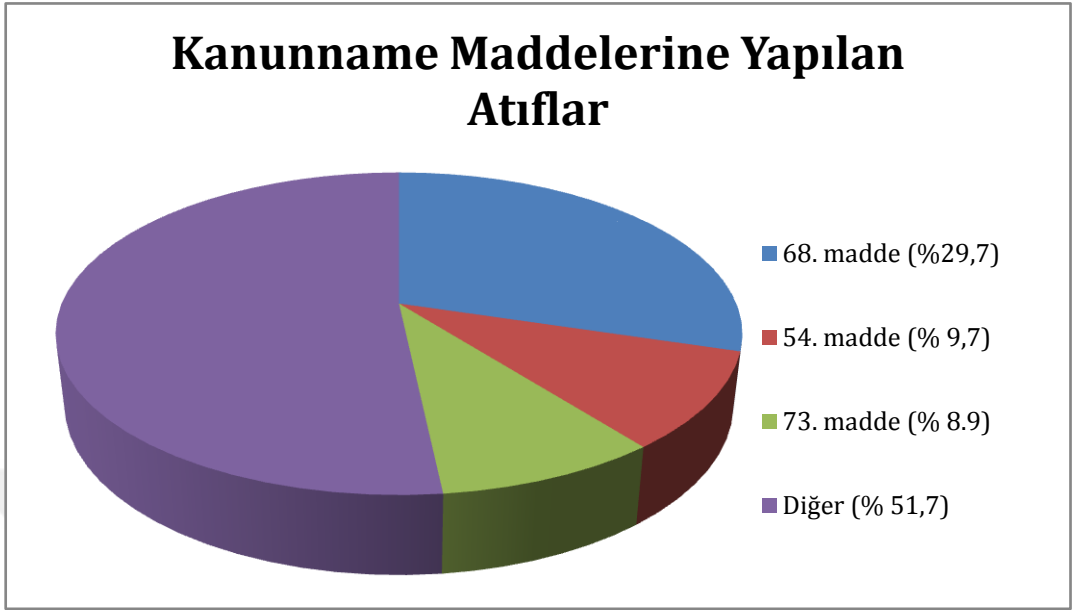
mümkün olabilir. Bahsi geçen hukukî düzenlemelerin öncesi ve sonrasındaki toprak sahipliği örüntülerine odaklanacak böyle bir çalışma, titiz ve hevesli araştırmacılarını beklemektedir.

¹¹⁹BUĞRA Ekrem, **Osmanlı Mahkemeleri: Tanzimat ve Sonrası**, İstanbul, Arı Sanat Yayınları, 2004, s. 69-72.

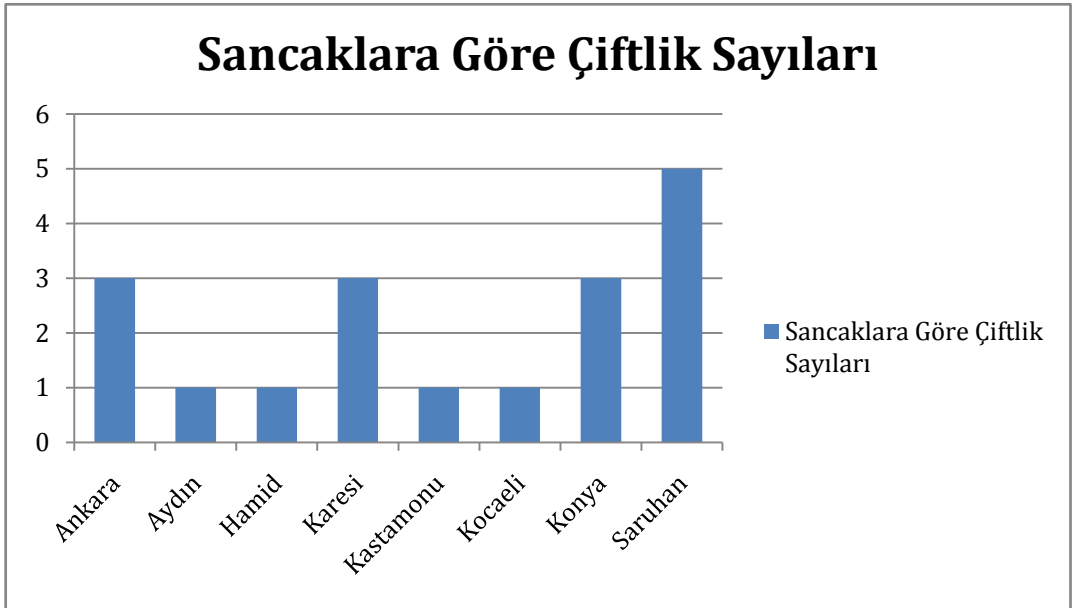
mûcebince 'amel ve hareket olunmak gerekirken' yerel yetkililerce işleme konmayan bu anlaşmazlıklar, bahsi geçen taşra meclislerinin işlevselliklerinin, en azından arazi meselelerinin çözümü konusunda yeterince gelişmiş olmadığına işaret eder. Dört yıl içerisinde aynı anlaşmazlıkla ilgili dört ayrı hüküm gönderilmesine rağmen tarafların hala muvacehe edilmediğine ya da dokuz ay içerisinde gönderilen üç hükme rağmen "*ihkâk-ı hakk olunamadığı*"na işaret eden hükümlerin varlığı, taşra meclislerinin merkezden gelen emirleri uygulamak konusunda bir hayli ağır davrandığını gösterir. Bu durum, bazı şikâyetçileri işlerini sağlama almaya, "*mahallinde terâfî olunamadığı takdirde* [davalının] *der-sa'âdet'e ihzâr*"ını talep etmeye yöneltmiştir.

Defterlerde yer alan şikâyetlerin sadece on altı tanesinin yerel mahkemelerce görülmüş olması, taşra meclislerinin adlî vazifelerini yeterince etkin bir şekilde ifa edemediklerine ayrıca işaret eder. Üstelik bu anlaşmazlıkların on tanesi Dîvân-ı Hümâyûn'a intikal etmeden önce doğrudan yerel mahkemede görülmüştür. Anlaşmazlığın daha sonradan Dîvân-ı Hümâyûn'a intikal etme sebebi ya davayı kaybeden tarafın mahkeme kararı hilafına hareket etmesi nedeniyle, ya da davayı kazanan taraf yerel mahkeme kararının merkez tarafından teyidini talep etmektedir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda merkezden gönderilen *emr-i şerîf* üzerine yerelde görülen dava sayısı sadece altı olur ki, bu toplamda yapılan şikâyet sayısı ile karşılaştırıldığında oldukça cüzî bir orana tekabül eder (% 2,5). Son olarak, gerek doğrudan yerel mahkemeye görülmüş olsun gerekse Dîvân-ı Hümâyûn'dan çıkan hüküm sonrasında yerel mahkemeye intikal etmiş olsun, görülen davaların on iki tanesinde davacı taraf duruşmayı kazanırken dört tanesinde davacı/davacılar haksız bulunmuştur. Bu durum büyük resmi yorumlamak konusunda bir kıstas olarak ele alındığı takdirde, yapılan şikâyetlerinin büyük bir bölümünün gerçek durumu yansıttığı şeklinde okunabilir.

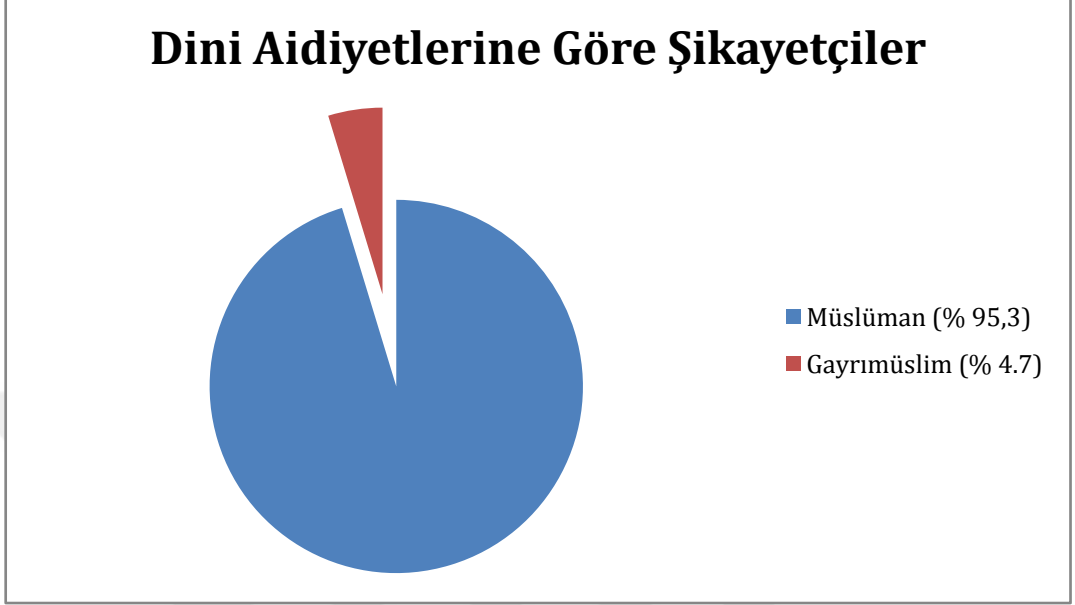
Tablo 1.1. Kanunnâme Maddelerine Yapılan Atıflar

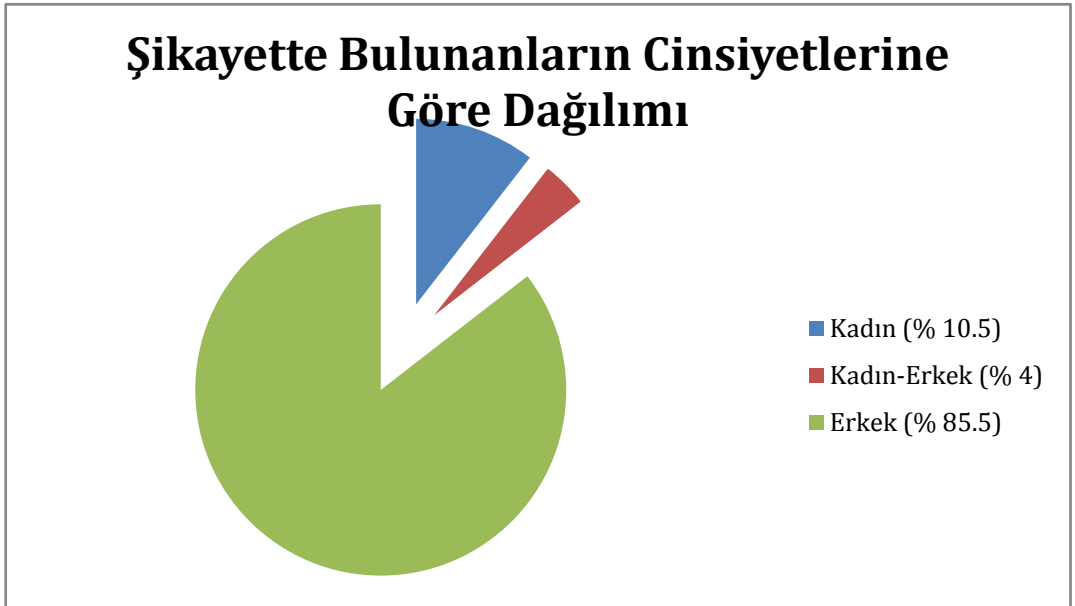
Tablo 1.2. Sancaklara Göre Çiftlik Sayıları

Tablo 1.3. Dinî Aidiyetlerine Göre Şikâyetçiler

Tablo 1.4. Şikâyette Bulunanların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

1.1. TASARRUF HAKKI ANLAŞMAZLIKLARI

Arapça “sarf” kelimesinden türetilmiş olup “bir şeye sahip olma”¹²⁰ anlamına gelen “tasarruf” kelimesi *mîrî* topraklar söz konusu olduğunda biraz daha dar bir anlama tekabül etmektedir. *Mîrî* toprakları “tasarruf eden” kişinin bu toprakların çıplak mülkiyetine sahip olmayıp toprağın bir nevi kiracısı konumunda olduğundan daha önce bahsedilmişti. Bununla birlikte gerek klasik dönemde gerekse sonraki yüzyıllarda mutasarrıf (toprağı tasarruf eden kişi) pratikte toprağın gerçek sahibi gibi muamele görürdü. Mutasarrıf bir kiracıdan farklı olarak toprağını miras bırakabilir, kanunlarca belirtilmiş bazı kısıtlamalar dışında toprağını dilediği kişiye ferâğ edebilir ve üçüncü şahısları müdahaleden men edebilirdi. Toprağın aralıksız olarak üç yıl boş bırakılmaması zorunluluğu, intikal hakkı sahiplerinin kısıtlılığı ve toprağı öncelikli olarak tefevvüz etme hakkına sahip olanların varlığı ise mutasarrıfın toprak üzerindeki haklarını tam bir mülkiyet hakkından ayıran önemli kısıtlamalardı. Kuruluşundan çöküşüne dek en önemli üretim araçlarından biri olan toprak ve işgücü üzerindeki bu sıkı denetim tarımsal ürün gelirlerini güvence altına almak isteyen merkezi devletin askeri ve mâli gereksinimlerini karşılamak amacıyla kurulmuştu.¹²¹

1858 Arazi Kanunnâmesi devletin toprak üzerindeki kontrolünü pekiştirmeyi amaçlayan eski uygulamaların çoğunu kabul etmesinin yanı sıra tasarruf hakkının devredilmesi ve intikali ile ilgili önemli düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemeler *mîrî* arazileri tarımsal üretime hasreden geleneksel siyasetin devamına işaret etmektedir. Kanunnâme, devletin toprak üzerindeki hakkını titizlikle teyit etmekle beraber mutasarrıfın haklarını da güvence altına alır. Kanunnâme toprak üzerinde tam ve bireysel bir tasarrufu kabul ederek (madde 8) müstakil küçük çiftçi işletmesinin korunmasını amaçlar (madde 8, 130 ve 131).¹²² Toprağın miras yoluyla parçalanarak küçülmesi ya da tek bir kişinin elinde toplanması istenen bir durum değildir. Kanunnâmede mutasarrıf için belirlenen hak ve yükümlülükler bu genel prensipler doğrultusunda şekillenmiştir.

Defterlerde yer alan ve *mîrî* arazilerle ilgili olarak yaşanan anlaşmazlıklar, mutasarrıfın bu hak ve yükümlülüklerinin niteliğine ve bunların hangi boyutlarda

¹²⁰DEVELİOĞLU Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, Aydın Kitabevi, 2010, s. 1230.

¹²¹BOZTEMUR Recep, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet-Toplum İlişkileri: Araştırma Yöntemlerinde ve Kuramsal Yaklaşımlarda Tek Yanlılık”, **OTAM**, S. 9, 1998, s. 91-92.

¹²²BARKAN Ömer Lütfi, **a.g.e.**, s. 339.

uygulandığına dair önemli veriler ihtiva eder. Gerek aile gibi küçük birimler gerekse köy ve kaza gibi daha geniş birimleri oluşturan bireyler arasında yaşanan bu anlaşmazlıklar mutasarrıfın hak ve yükümlülüklerinin uygulamada ne derecede dikkate alındığını gösterir. Mutasarrıfın toprağını kiralamak şeklindeki kısıtsız yetkisi, arazisini üçüncü şahısların keyfi uygulamalarından koruma hakkı, müşterek tasarrufta hisseleri ayırma talebi gibi hakların uygulamada titizlikle güvence altına alındığı görülür. Defterlerde yer alan tasarruf haklarıyla ilgili şikâyetler mutasarrıf(a)ların bu konuda kendilerine tanınan hakların oldukça bilincinde olduğuna işaret eder.

Bu çalışmada ele alınan ilk anlaşmazlık mutasarrıfın toprağını kiralamak şeklindeki kısıtsız yetkisine ve üçüncü şahısların haksız müdahalelerini engelleme hakkına güzel bir örnek teşkil eder. Kastamonu Daday Kazası'na bağlı Sofiler Köyü sakinlerinden Mehmed Çavuş ve Kara Hüseyin bahsi geçen köyde babalarından kendilerine intikal eden tarlalara “*tapu senedi ile iştirâken mutasarrıflar iken*” aynı köy ahalisinden Esad adlı bir şahıs, tarlaları “*fuzûlî ve bigayr-ı hakk zabt*” eder. Kardeşler durumu H. 1269 (M. 1852-3) ve 1272 (M. 1855-6) yıllarında olmak üzere iki kez Dîvân'a şikâyet etmiştir. “*Kanun üzere amel olunmak bâbında*” anlaşmazlık mahalline bahsi geçen tarihlerde iki hüküm gönderilir, ancak ilk şikâyet tarihinden itibaren dört yıl geçmesine rağmen mesele akîm kalmıştır. Nihayet H. 7 Safer 1273 (M. 7 Ekim 1858) tarihinde, vilayet meclisinde dava görülür. Kastamonu valisi İsmail Paşa ve arazi memuru Mustafa Sırrı huzurunda Mehmet Çavuş ve Kara Hüseyin adlı kardeşler, araziye “*vaz'-ı yedleri mütehakkık olan*” (araziyi elinde bulunduranlar/zilyet) Köseoğlu Esad ve Hasan ile “*muvâcehe*” edilir.

Mahkemede ilk sözü davacı taraf adına Mehmed Çavuş alır. Anlatısına göre bahsi geçen köyde “*zirâ'ate ve hirâsete kâbil balta ve çapa ile açılıb sapangîr olan tahmînen iki kil tohum isti'âb eder tarla ve diğer on beş kıta tarlalar*” babaları Osman'dan kendilerine intikal etmiştir. Mehmed 1269 senesinde askerlik hizmetine dâhil olduğundan tarlalardaki yarı hissesini kardeşi Kara Hüseyin'e “*sipariş eder*”. Kardeşi kendi hissesiyle beraber Mehmed Çavuş'un hissesini de böylelikle ziraat edip öşrünü memuruna öderken Köseoğlu Esad tarlaları “*tağallüben*” zapt eder. Mehmet Çavuş miras hakkı olan tarlaların kendisine ve kardeşine verilmesini talep ederek sözlerine son verir.

Mehmet Çavuş'un iddiaları Köseoğlu Esad'a sorulduğunda kendisi bir ferağ silsilesi hikâyesi ile davacı tarafın iddialarını savuşturmaya çalışır. Buna göre davacı

kardeşlerin babaları Osman, H. 1250 (M. 1834-5) senesinde bahsi geçen tarlaları, “*kemâl-i akl tahtında*”, rızası ve *sâhib-i arz* memurunun izni ile davacıların amcaları olup dava esnasında mecliste hâzır bulunan Celeb Mehmed ile Celeb Mehmed’in kardeşi Ömer’e ferâğ etmiştir. Davacıların babaları Osman’dan bir süre sonra vefat eden Ömer ise, tarlalardaki yarı hissesini kardeşi ve ortağı olan Celeb Mehmed’e ölmeden önce ferâğ eder. Bu şekilde tarlaların “*müstakillen*” mutasarrıfı olan Celeb Mehmed ise tarlalar üzerindeki tasarruf hakkını, “*hüsni rızası*” ve yetkililerin onayıyla kendisine ferâğ etmiştir. Köseoğlu Esad tarlaları böylelikle “*bihakkın zapt ve tasarruf etmekte*” olduğunu söyleyerek iddialarını sonlandırır. Köseoğlu Esad tarlalar üzerindeki hak iddiasını bahsi geçen ferâğ silsilesi ile meşrulaştırmaya çalışsa da iddialarını ispat edemez (“...*müdde’âsını isbâtdan izhâr-ı acz ile*...”). Kendisi “*tahlîfe*¹²³ *dahî tâlib*” olmayınca mahkeme heyeti tarlalar üzerindeki hak iddiasının geçersiz olduğuna hükmeder. Köseoğlu Esad, bahsi geçen tarlalardan el çekecek ve tarlaları Mehmed Çavuş ve kardeşine iade edecektir. Ancak Köseoğlu Esad, mahkeme kararını uygulayacak kadar çok yaşamaz, haksız yere el koyduğu araziye teslim edemeden ruhunu teslim etmiştir. Bunun üzerine Mehmed Çavuş ve kardeşi, tarlalarını geri almak üzere Köseoğlu Esad’ın oğlu Şakir’in kapısını çalarlar. Çiçeği burnunda varisince “*baba yedinde buldum*” buldum dediği tarlaları, taraf olmadığı bir anlaşmazlığa kurban etmeye niyeti yoktur. Mehmed Çavuş ve kardeşi ellerindeki mahkeme kararına rağmen Şakir’i ikna edemezler. Kardeşler, bunun üzerine tarlaların kendilerine teslim edilmesi konusunda yeni bir *emr-i şerîf* talep ederler. Anlaşmazlığı lehlerine sonuçlandıracak mahkeme ilâmını da arzuhallerine eklemeyi unutmazlar. Evâsıt-ı Muharrem 1275 (M. 21-30 Ağustos) tarihli hükümde, yetkilerden iki tarafı Kastamonu memleket meclisine ihzâr etmeleri istenir. Mesele “*inhâ ve i’lâm olunduğu üzere*” ise tarlalar Şakir’den alınıp Mehmed Çavuş ve kardeşine geri verilecektir.¹²⁴

Defterlerde Mehmed Çavuş ve kardeşinin, yeni muhatapları Şakir ile muvacehe edildiğine dair bir bilgi yoktur ancak kardeşlerin ellerinde bulunan ilâmın bir sonraki duruşmada davayı lehlerine sonuçlandıracağı tahmin edilebilir. Mehmed Çavuş, babasından kendisine intikal eden hisseyi askerlik hizmetinde bulunması dolayısıyla abisine “sipariş” ederek hissesinin aralıksız işlenmesini garanti altına almıştır. Abisi

¹²³Yemin etme, yemin verme, ant içme. Mahkemede iddiaları ispat için kullanılan bir yöntem. DEVELİOĞLU Ferit, a.g.e., s. 1506.

¹²⁴BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr: 181, sayfa no/belge no: 15/65.

de bu konuda üzerine düşeni yapmış, arazinin tamamını işleyerek yükümlü olduğu öşrü ödemiştir. Arazinin, kardeşlerden alınmasını gerektirecek hiçbir sebep olmadığı gibi Esad'ın araziye el koymasının geçerli bir nedeni olmadığı da açığa çıkmıştır. Bu nedenle mahkeme, arazinin kardeşlere geri verilmesine karar vermiştir. Kararda, henüz yürürlüğe girmemiş olduğu için kanunnâmeye herhangi bir atıf yapılmamıştır. Ancak mutasarrıfın arazisini kiraya verme hakkı kanunnâme öncesinde de sonrasında da bâkidir. Tapu sahibinin toprağı kiralamak şeklinde kısıtsız yetkisi H. 25 Rebiulevvel 1265/M. 18 Şubat 1849 yılında yürürlüğe giren *Ahkâm-ı Mer'iyye* ile teyit, 1858 Arazi Kanunnâmesi ile de tekit edilmiştir. Bu nedenle kiralanan arazilerle ilgili anlaşmazlıklarda kanunnâme öncesi ve sonrası arasında bu hakkın tanınması açısından bir farklılık bulunmaz.

Evâil-i Ramazan 1276 (M. 23 Mart- 2 Nisan 1860) tarihli bir hüküm tapu sahibinin arazisini kiralama hakkının kanunnâme tarafından da tanındığını gösterir. Anlaşmazlığa konu olan arazi bir önceki davada olduğu gibi yine bir askerın tasarrufundadır. Askerlik hizmeti nedeniyle memleketlerinden ayrılmak zorunda kalanların arazilerini işler vaziyette tutmak üzere kiraya vermeleri defterlerde sıklıkla karşılaşılan bir uygulamadır. Yirmi yaşından itibaren dört yıl muvazzaf, iki yıl da ihtiyat olmak üzere toplam altı yıl boyunca askerlik hizmetinde bulunan¹²⁵ ve bu nedenle arazilerinin başında duramayan kişilerin bu yola tevessül etmelerinin ardındaki sâik arazilerini kaybetme korkusundan ziyade para kazanma arzusu gibi görünmektedir. Zira askerlerin arazileri, sıradan halkın aksine aralıksız işlenme zorunluluğundan bir süredir muafıdır. H. 10 Cemâziyelâhire 1261/ M. 16 Haziran 1845 tarihli kanun, “üç sene yoz ve hâli kalan arazinin müstehakk-ı tapu olması hakkındaki” eski kanunun bundan böyle asker arazilerini kapsamayacağını duyurmuştur.¹²⁶ Arazi Kanunnâmesi de yetmiş üçüncü maddesiyle askerlik hizmetinde bulunanlara tanınan bu ayrıcalığı onaylamış, “*'alâ hâline terk ve ta'tîl*” olursa dahi bu tür arazilerin mutasarrıfı hayatta olduğu sürece *mahlûl* addedilemeyeceğini kabul etmiştir.

Askerlik gibi zorunlu ve uzun yıllara mal olan bir hizmet nedeniyle arazilerini işleyemeyen kişilerin hem işler vaziyette tutarak gelir sağlamak hem de haksız müdahalelerden korumak üzere arazilerini kiralama yoluna başvurmaları bu nedenle

¹²⁵KARPAT Karpat, a.g.e., s. 36.

¹²⁶KARAKOÇ Serkez, a.g.e., s. 208.

yaygın bir uygulamaydı. Ancak kiralanan arazinin tapu sahibinin başına iş açmayacağına garantisiz pratikte yoktu. Bazı durumlarda bizzat kiracının kendisi emanete ihanet ederdi. Sıradaki Dîvân-ı Hümâyûn hükmü, kiralama yönteminin araziye mutlak bir güvence altına almış olmadığının iyi bir örneğidir. İzmir'e bağlı Menemen Kazası'nda geçen olay kiraya verdiği arazisinin peşine düşen cevval bir askerin hikâyesidir. Menemen Kazası sakinlerinden Mustafa bin Hacı Hüseyin, askere gitmeden önce kiraya verdiği yüz dönüm tarlasını, kiracısı müteveffâ Mahmud bin Abdullah'ın varislerinin haksız yere zapt etmiş oldukları gerekçesiyle Dîvân'a şikâyetle bulunur. Mustafa'nın arzuhaline göre durum oldukça karışıktır. Çözümüne ulaşması uzun yıllar süren bu anlaşmazlık yerel mahkemede Mustafa lehine sonuçlansa da davalılar mahkeme kararına uymamakta ve tarladan el çekmemektedirler. Belgede ayrıntılarıyla tasvir edilen hikâyeye göre Mustafa, bahsi geçen kazadaki yüz dönüm tarlaya 1252 (M. 1836-7) tarihli ve kaza müftüsünün mührünü taşıyan tapu temessükü ile mutasarrıfken 1257 (M. 1841-2) tarihinde askerlik hizmeti için İstanbul'a gitmesi gerekir. Memleketinden ayrılmadan önce tarlasını kaza nüfus mukayyidi olan Mahmud'a yıllık 350 kuruş mukabilinde kiralar. Bir senelik kirayı da peşin alır. Mustafa üç sene sonra izinle memleketine döndüğünde kiracısından iki senelik kira bedeli olan meblağla birlikte tarlasını da geri ister. Ancak Mahmud, makamının kendisine sağladığı avantaj ve iktidarı kullanarak (*kazâ nüfus mukayyidi ve meriyyü'l-hatır olmak mülâbesesiyle*) anlaşmanın mahiyeti üzerinde önemli bir değişiklik yapmıştır. Arazi sahibinin yokluğundan ve kendi konumundan faydalanan bu gözü açık nüfus mukayyidi, bahsi geçen tarlanın -aslında kira bedeli olan- 350 kuruş karşılığında kendisine ferâğ edildiğini gösteren 25 Muharrem 1257 (M. 19 Mart 1841) tarihli bir tapu temessükü düzenlemiştir. Elindeki temessüğe güvenen Mahmud, tarlaların kendisine ait olduğunu iddia etmekte ve araziye teslimi yanaşmamaktadır.

Askerlik gibi zahmetli bir görev ve bu görev nedeniyle memleketinden uzağa düşmüş olmak Mustafa'yı, gasp edilen hakkının peşine düşmekten uzun bir süre alıkoymuş olmalı ki devam eden beş yıl boyunca Mustafa herhangi bir teşebbüste bulunmaz. Nihayet uzun bir aradan sonra 1265 (M. 1848-9) senesinde Mahmud'u kaza meclisine "*terâfî olunmak için ber-takrîr ihzâr*" ettirir. Davaları "*huzûr-ı şer'de zabt olunur*", ancak makamının kendisine sağladığı iktidara güvenen Mahmud bir daha meclise gelmez. Mustafa da sıradan bir tebaa olarak bu "*meriyyül hatır*"

muhatapını meclise tekrar getirtmeye ve “*terâfî’ e muktedir olamaz*”. Mahmud’un statüsü, onu adalet çemberi içine girmekten bir süreliğine kurtarmış olabilir, ancak iktidarı, doğa kanunları karşısında hükümsüzdür. Mahmud, hile ile el koyduğu tarlayı dört yıl daha tasarruf ettikten sonra 1269 (M. 1852-3) senesi sonlarında vefat eder. Bu nüfuz sahibi “gâsıb”ın sahneden çekilmiş olmasının Mustafa için bir iyi bir de kötü tarafı vardır. İşin kötü tarafı, tarlanın Mahmud’un çocuklarına intikal etmiş olmasıdır (ki bu, tarla üzerinde hak iddia edenlerin sayısının artmasına ve anlaşmazlığın daha da karmaşık bir hal almasına neden olacaktır), olumlu yönü ise taraflar arasındaki mevcut statü farkının ortadan kalkmasıdır.

Mustafa’nın yeni muhatapları ve tarlanın yeni sahipleri olarak Ebu Bekir, Mehmed, Ahmed ve Hatice adlı kardeşler her ne kadar “*meclise ihzârdan*” kaçabilmek için gerekli sosyo-ekonomik teçhizden yoksun olsalar da duruşma beklenildiği kadar kısa bir süre içinde gerçekleşmez. Mustafa, davanın görülmesi için iki buçuk yıl daha beklemek zorunda kalır. Bu süre zarfında tarla, Hatice, Ebu Bekir ve Mehmed’in vekilleri Süleyman (ki kendisi aynı zamanda Hatice’nin eşidir) ile Ahmed’in annesi ve vasîsi Ayşe tarafından tasarruf olunmaya devam etmiştir. Nihayet taraflar 1 Muharrem 1272 (M. 13 Eylül 1855) tarihli ilâm gereğince vilâyet meclisinde yüzleştirilir. Duruşmada Mustafa’nın karşısında damat Süleyman ile vasî Ayşe vardır. Mustafa sonunda davayı mahkeme taşımayı başarmıştır, ancak talih yine ondan yana değildir. Duruşma, belgede belirtilmeyen bir nedenden ötürü kesintiye uğrar (*da ’vâya faysal verilüb*).

Mustafa, on iki yıllık mücadelesi sonucunda gerçekleşen ilk duruşmadan eli boş dönse de senelerin emeğini çöpe atacak değildir. Aradan üç yıl geçtikten sonra dava vilâyet meclisinde yeniden görüşülür. Tarlanın hali hazırdaki mutasarrıfları olan Süleyman ve Ayşe yeniden karşısındadır. Mustafa, tarlayı Mahmud’a kiraladığı tarihten itibaren başlayarak başından geçenleri bir bir anlatır. Tarlası tam on sekiz sene boyunca önce Mahmud, sonra da Mahmud’un varislerinin vekilleri tarafından “*fuzûlî ve bigayr-ı hakk*” zapt edilmiştir. Mahkeme heyetine bu süre zarfında “*sükût etmediğini*” anlatısında defalarca beyan eder. Bu ısrarlı vurgunun birçok hak sahibinin başını yakan zamanaşımı korkusundan kaynaklandığı aşikârdır. Çünkü ifadesinde “*da ’vâsının mesmû’ olması gerektiğini*”, on sekiz yıl boyunca sükût etmemiş olması ile açıkça ilişkilendirir. Mustafa son olarak Mahmud’un varislerinin tarladan el

çekmeleri ve tarlayı kendisine teslim etmeleri konusunda vekil Süleyman ve vasi Ayşe'ye “*tenbîh olunmasını*” talep eder.

Mustafa senelerine mal olan ve yılan hikâyesine dönen davasının seyrini ve hemen akabinde talebini mahkeme heyetine böylece açıkladıktan sonra Mustafa'nın iddiaları Süleyman ve Ayşe'ye sorulur. Vekiller cevaplarında 1 Muharrem 1272 tarihinde Mustafa'nın kendilerini dava eylediğini kabul etmekle birlikte 1265 senesinde merhum Mahmut aleyhine açtığı davayı inkâr ederler. Bu, tesadüfî bir reddediş değildir, aksine davanın sonucunu etkileyebilecek önemli bir taktiktir. Süleyman ve Ayşe, ilk davayı inkâr ederek Mustafa'nın davasını düşürmek niyetindedirler. Ancak muhataplarının eli deboş değildir. Mustafa, 1265 senesinde hakkını kanuni yollardan aramış olduğunu kaza sakinlerinden şahadetleri makbul olan Mehmed bin Mustafa ve el-Hac İbrahim bin Mehmed'i şahit göstererek ispat eder. Böylelikle davası mahkeme heyeti tarafından “*şer'an mesmû*” bulunur. Davanın zamanaşımına uğramadığı böylece sabit olduktan sonra Süleyman ve Ayşe'ye, Mustafa'nın iddialarına cevap vermek üzere tekrar söz hakkı tanınır. Vekiller, tarlanın Mustafa'ya ait olduğunu ancak 7 Muharrem 1257 tarihinde 350 kuruş karşılığında müverrisleri Mahmud'a ferağ edildiğini iddia ederler. Mahmud, tarlaya hayatı boyunca “*bihakkın mutasarrıf*” olmuş, vefatıyla da tarla çocuklarına intikal etmiştir. Müvekkillerinin tarladan el çekmeleri gerekmemektedir, çünkü iddialarına göre tarla, kendilerinin miras hakkıdır.

Vekiller, Mahmud'un, sağlığında tarlayı kiralamış değil satın almış olduğu yönündeki iddiasını böylece devam ettirdikten sonra iş, senelerce ortada kalan bu iddianın ispatlanmasına gelir. Süleyman ve Ayşe kendilerine verilen yasal süre içerisinde bu iddiayı ispatlayamadıkları gibi mahkemede bir ispat metodu olan yemin etme (*tahlîf*) uygulamasına da yanaşmazlar. Böylelikle Mustafa'nın haklılığına dair kanaat oluşur ve Süleyman ve Ayşe “*muârazadan men*” edilir. Mustafa, on beş yıllık mücadeleyi sonunda kazanmıştır. Ancak bu arızalı bir kazanç olur, karmaşa henüz bitmemiştir. Mahkeme, “*vasî Ayşe'nin ikrârının sağîr Ahmed üzerine şer'an nâfiz olmadığı*” gerekçesiyle tarlanın Ahmed'e isabet eden çeyrek hissesini karar kapsamı dışında tutar. Mustafa, tarlanın ancak diğer varislere (Ebubekir, Mehmed ve Hatice'ye) isabet eden dörtte üçünü geri alabilecektir. Bu üç kardeş, hisselerini “*mahkemede hâzır olan müdür re'yi ile Mustafa'ya mahallinde teslim*” edecektir. Bu konuda vekil Süleyman'a “*tenbîh olunur*” ve “*taraf-ı şer'den*” ilâm verilir.

Mustafa, kendisini oldukça yormuş olduğu tahmin edilen bu mücadeleyi daha fazla devam ettirmek istememiş olmalı ki karara itiraz etmez. Zaten kanunlar karşısında yapacak daha fazla bir şeyi yoktur. Muhataplarından Ahmed kendisiyle “*muvâcehe*” edilecek yaşta değildir, vasîsi Ayşe de küçük oğlu adına çeyrek hisseden el çekmeye yetkili değildir. Hissenin akıbeti konusunda Ahmed’in buluşa ermesini beklemek gerekecektir. Mustafa, kendisi için çizilen kanuni sınıra çaresiz razı olur ve diğer üç kardeşin mahkeme kararına uymasını bekler. Ancak kardeşler mahkeme kararına teslim olmaya yanaşmamakta, tarlaya müdahale etmeye devam etmektedirler. Mustafa, kendi durumunda olan birçoklarının yaptığı gibi çareyi en üst mercie başvurmakta, yani Dîvân-ı Hümâyûn’a arzuhal göndermekte bulur. Mahkeme ilâmını da eklediği arzuhalinde kararın tekidi için *emr-i şerîf* talep eder. Merkezin son sözü söyleyerek bu bitmek bilmeyen hak mücadelesini nihayete erdireceğini ummaktadır.

Meselenin merkeze intikaliyle ilgili birimler kolları sıvar. Dîvân-ı Hümâyûn kalemi, konuyu ele almadan önce mahkeme ilâmının sıhhatini araştırır. Fetvâhânen¹²⁷ gelen cevapta söz konusu ilâmın “*usûlüne muvâfik*” olduğu belirtilir. Bunun üzerine ilgili kalemden “*kanun muktezâsı sorulur*”. Kalem, meseleyi kanunnâmenin asker arazilerinin tasarrufunu düzenleyen yetmiş üçüncü maddesi¹²⁸ kapsamında değerlendirilmesine karar verir. Evâil-i Ramazan 1276 (M. 23 Mart 1860) tarihli hükümde yerel yetkililerden ilgili maddeyi ve mahkeme kararını uygulamaları istenir. Buna göre üç çeyrek hisse Mustafa’ya iade edilecek, Ebu Bekir, Mehmed ve Hatice’nin müdahaleleri “*ma’rifet-i şer’le men’ ve def*” edilecektir.¹²⁹ Mustafa’nın haklılığı böylelikle merkez tarafından teyit edilmiş olur. Artık iş yerel yetkililerin hükmü uygulamak konusundaki hızına kalmıştır.

¹²⁷*Şer’î* mahkeme ilamlarının mühürlerinin tatbiki ile sakk ve sebklerini, yani verilen hükümlerin *şer’î* hukuk kaidelerine uygun olup olmadığını kontrol eden yetkili merci. BUĞRA Ekrem, **a.g.e.**, s. 158.

¹²⁸Bahsi geçen maddede gerek kiraya verilmiş gerekse işlenmeyerek boş bırakılmış olsun asker arazilerine, sahipleri hayatta olduğu sürece hiç kimse tarafından el konulamayacağı, el konulmuşsa sahiplerinin askerlik görevini bitirip memleketlerine döndüklerinde arazilerini “her kimin yedinde bulur ise” geri alabilecekleri ifade edilmektedir. İlgili madde askerlere tanınan bu hakkın süresi ile ilgili net herhangi bir açıklama yapmaz. Ancak Mustafa’nın davasından, bu hakkın belli bir süre içerisinde kullanılması gerektiğine dair bir sonuç çıkmaktadır. Belgede Mustafa’nın ilk şikâyet tarihine yapılan vurgu bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Mustafa’nın 1275 tarihli davasının “*şer’an mesmû*” olduğu kendisinin 18 yıl boyunca sükût etmemiş olması, daha da önemlisi ilk davanın 1265 tarihinde yapılmış olduğunu şahit göstererek ispat etmesiyle ilişkilendirilmiştir. Yine karşı tarafın 1265 tarihli davayı özellikle inkâr etmesi, “araziye talep etme hakkının” ve dolayısıyla davanın, zamanaşımı sebebiyle düşürülebileceğine işaret etmektedir. BOA, **Anadolu Ahkâm Defteri**, nr. 182, sayfa no/belge no: 41/170.

¹²⁹**a.g.b.**

Tapu sahiplerine tanınmış önemli bir hak olan araziyi kira yoluyla işletme uygulaması sadece askerlerin başvurduğu bir yöntem değildir. Gerek sıradan halk gerekse makam ve zenginlik sahibi kimseler arazilerini işletmek için zaman zaman bu yolu seçmişlerdir. Evâhir-i Receb 1274 tarihli Dîvân-ı Hümâyûn hükmü, iskân ettiği yerden uzaktaki arazisini “*icâre*” yoluyla işleten makam sahibi bir kişinin varislerinin talebi üzerine gönderilmiştir. Hükümde belirtildiğine göre Nuri Bey ve kız kardeşi Münibe Hanım’ın babaları Şakir Bey, ki kendisi hazine-i evrak müdürüdür, Yalakâbâd Kazası’na bağlı Akkebir Köyü’ndeki çiftlik arazisini civar köy ahalisinden bazı kimselere (*ma’lûm ’ül esâmî kesân*) kiralamıştır. Kiracıların sonradan belirteceği üzere arazi on beş-yirmi yıl bu şekilde işlenmeye devam ederken Şakir Bey 1272 (M. 1855-6) senesinde vefat eder. Arazi böylelikle Şakir Bey’in varisleri Nuri Bey ve Münibe Hatun’a intikal eder. Arazinin yeni sahipleri babalarının yapmış olduğu kira sözleşmesini devam ettirmek istemezler ve araziyi kiracılardan talep ederler. Ancak kiracıların bu talebe uymaya niyetleri yoktur, araziyi “*on beş-yirmi seneden mütecâviz zirâ’at*” eyledikleri için arazinin kendilerine ait sayılacağını iddia ederler. Şakir Bey ve Münibe Hatun durumu daha önce Dîvân-ı Hümâyûn’a şikâyet etmişlerdir. Gelen cevapta “*arazîye bundan böyle hiçbir taraftan dahl ve ta’arruz olunmayacak denmiş ise de*” varisler araziyi geri alamamışlardır. Bunun üzerine varisler ikinci bir arzuhal gönderirler. İkinci cevap öncekini teyit eder niteliktedir. Yerel yetkililere gönderilen hükümde tarafların mahallinde muvacehe edilmeleri gerektiği buyrulduktan sonra kendisiyle amel edilecek hüküm bildirilir. Mesele şikâyet edildiği gibi ise “*bu makûle icâr olunan arâzî hakkında mürûr-ı zamâna i’tibâr*” olunmayacağından arazinin varislere geri verilmesi gerektiği ifade edilir.¹³⁰

Şakir Bey ve Münibe Hanım’ın şikâyeti kanunnâmenin yürürlüğe girmesinden önceki bir tarihte gerçekleştiği için hükümde kanunnâme maddelerine bir gönderme yapılmamıştır. Ancak kiralama yoluyla işletilen arazilerde, toprağı işleme süresinin kiracıya herhangi bir hak kazandırmış olmayacağı kanunnâmenin kabul ettiği ilkelere biridir. Kanunnâmenin yirmi üçüncü maddesi, kiralanan arazilerde mürûr-ı zamana itibar edilmeyeceğini, geçen sürenin kiracıya “*hakk-ı karar*”¹³¹

¹³⁰BOA, **Anadolu Ahkâm Defteri**, nr. 181, sayfa no/belge no: 05/20.

¹³¹On yıl boyunca kanunî itiraz olmaksızın ekim yapan ve toprağın kirasını/vergisini ödeyen birinin tahliye edilmeme hakkı. Orta Asya fakihlerinden tevarüs edilmiş *kirdâr* kavramıyla ilişkilendirilen *hakk-ı karâr*, 1858 Arazi Kanunnâmesi’nin de kabul ettiği bir haktır. *Hakk-ı karâr* kavramının Osmanlı fakihlerince yorumu ve bu kavramın mülkiyet fikrinin değişime uğraması ile ilişkisi için bkz: MUNDY Martha- R. Samuarez SMITH, **a.g.e.**, s. 49-54.

kazandırmayacağını ve tapu sahibinin kira sözleşmesini dilediği zamanda sona erdirebileceğini teyit eder. Evâhir-i Zilka'de 1276 (M. 10-20 Haziran 1860) tarihli bir diğer hüküm kanunnâmenin bu konuda mevcut uygulamayı devam ettirdiğini gösterir. Bahsi geçen hüküm “*talebe-i ‘ûlûmdan*” Mehmed Nuri ve İbrahim’in şikâyeti üzerine gönderilmiş olup benzer bir vaka üzerinedir. İlim öğrenmekle meşgul oldukları için arazilerini kira yoluyla işletmeyi tercih eden bu iki talebe, Bolu sancağı kazalarından Kıbrısçık Kazası’na bağlı Karacaviran Köyü’ndeki tarlalarını 1267 (M. 1850-1) tarihinde senevî 50 kuruş karşılığında Süleyman adlı birine kiralar. Talebeler, şikâyetlerinde belirttiği üzere kira sözleşmesinin süresine dair herhangi bir vaatte bulunmamışlardır (*aded-i sinîn beyân etmeksizin*). Aradan böylelikle sorunsuz dokuz yıl geçtikten sonra Mehmed Nuri ve İbrahim kira sözleşmesini feshetmek ve tarlalarını biriken kira bedeliyle birlikte geri almak isterler. Ancak bu haklı talepleri Süleyman tarafından kabul edilmez. Mehmed Nuri ve İbrahim, “*zimetinde terâküm eden icâreyi*” ve araziyi geri vermeye yanaşmayan kiracılarını Dîvân-ı Hümâyûn’a şikâyet ederler. Şikâyet, “*kanun muktezâsı*”nın belirlenmesi için Dîvân-ı Hümâyûn kalemine havale edilir. İlgili kalem kanunnâmenin yirmi üçüncü maddesini zikrederek geçen sürenin kiracılara arazi üzerinde herhangi bir hak kazandırmayacağını belirtir. Kira sözleşmesinin “*aded-i sinîn beyân edilmeksizin*” yapılmış olması da şikâyetçilerin arazilerini dilediği zamanda geri alabileceklerinin bir diğer gerekçesi olarak gösterilir. Bu durumda yapılması gereken şey açıktır: Eğer olay şikâyet edildiği şekilde cereyan etmişse arazi, biriken kira bedeli ile birlikte Mehmed Nuri ve İbrahim’e geri verilmelidir. Anlaşmazlığın tahkiki ve hükmün uygulanması yerel yetkililerin sorumluluğunda olacaktır.¹³²

Kira sözleşmesinin, sözleşme esnasında süre belirtildiği durumlar hariç, tapu sahibinin dilediği bir zamanda feshedebileceği ilkesi, kanunnâmenin mevcut hukuki uygulamalardan bazılarını kabul etmiş olduğuna işaret etmesi bakımından önemlidir. Nitekim defterlerdeki “*fesh-i icâr*” şikâyetlerinin tamamına bu ilke doğrultusunda cevap geliştirilmiş, yirmi üçüncü maddenin yaptırımları, kiracıların varislerine kadar uzanmıştır. Menemen Kazası sakinlerinden Mustafa Çavuş’un yapmış olduğu şikâyet, tapu sahibi istediğinde araziyi teslim etme zorunluluğunun kiracının varislerine “*miras kaldığını*” gösterir. Mustafa Çavuş, askere gitmeden önce arazisini kiralayan askerlerden biridir. Bahsi geçen kazadaki bir kıta tarlasını senevî belli bir kira bedeli

¹³²BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 181, sayfa no/belge no: 49/186.

karşılığında (*ma'lûmü'l-mikdâr kuruşa*) aynı kazadan Mahmud'a herhangi bir süre belirtmeksizin kiralar. Aradan belli bir süre geçtikten sonra da biriken kira bedeliyle birlikte arazisini geri ister. Ancak talih bu ya, arazisini ve kira bedelini almak üzere iken kiracısı vefat eder. Mustafa Çavuş, bu kez talebini kiracısının varislerine yöneltir. Kira bedelinin müteveffâ Mahmud'un terekesinden ödenmesini ve arazisinin kendisine teslim edilmesini ister. Ancak varisler “*terâküm eden icâreyi vermediklerinden ma'adâ araziye de teslîmden imtinâ' edüb* [kendisine] *gadr ederler*”. Evâil-i Ramazan 1278 (M. 2-12 Mart 1862) tarihinde, yerel yetkililere hitaben kaleme alınan Dîvân-ı Hümâyûn hükmü, kanunnâmenin yirmi üçüncü maddesine atıfta bulunarak kira bedelinin merhumun terekesinden ödenmesi gerektiğine işaret eder. Ancak önce taraflar mahallinde muvacehe edilmelidir. Durumun Mustafa Çavuş'un beyan ettiği gibi olduğu mahkemede kanıtlanırsa arazisi ve parası kendisine iade edilecektir.¹³³

Tapu ile mutasarrıf olunan *mîrî* arazilerin, bizzat tapu sahipleri tarafından işlenmesine dair bir zorunluluğun olmayışı iki farklı şekilde okunabilir: Birincisi, bu tapu sahibine verilen bir haktır, tapu sahibi arazisini başkalarına kiralayabilir ya da bu iş için birilerini “*tevkîl*” edebilir. İkincisi, bu bir yükümlülüktür. Tapu sahibi arazisini bizzat işlemek istemediğinde ya da bunun için gerekli şartlara sahip olmadığında (arazinin ikamet ettiği yerden uzak oluşu, sağlık sebepleri vs.) arazisini yine de işler durumda tutmak zorundadır. Zira tapu sahibi arazisini özürsüz¹³⁴ olarak üç yıl ardı ardına boş bırakırsa arazisi tapuya müstahak olacaktır (madde 68 ve 74). Bu, devletin tarımsal gelirler konusunda göstermiş olduğu titiz politikasının bir yansımasıdır. *Mîrî* arazilerin işler durumda kalması böylelikle üç farklı yol ile sağlanmaya çalışılmıştır: Tapu sahibinin toprağı bizzat işlemesi, kira yoluyla işletmesi ya da arazisini *tevkîl* yoluyla işletmesi. Defterlerde yer alan şikâyetler, tapu sahiplerinin büyük çoğunlukla birinci yolu tercih ettiğini gösterir (% 97). Kiralama yöntemi ise nadiren başvurulan yöntemlerden biridir (% 2,5) ve genelde asker ve talebe gibi arazisinin başında duramayacak kimselerce ya da hazine-i evrak müdürü Şakir Bey gibi refah seviyesi yüksek olduğu tahmin edilen kişilerce tercih edilmiştir. Arazisini vekâlet yoluyla işletme yöntemi ise defterlerde sadece bir kez görünür. İzmir B... kazasından Elhac

¹³³BOA, **Anadolu Ahkâm Defteri**, nr. 182, sayfa no/belge no: 85/333.

¹³⁴Kanunnâmenin altmış sekizinci maddesine göre araziye dinlendirmek, su basması ya da esir olmak gibi “*a'zâr-ı sahîha*”dan (geçerli mazaretler) biri tahakkuk etmedikçe tapu sahibi arazisini boş bırakamaz.

Halil “*diyâr-ı âhere gider oldukda*” bahsi geçen kazadaki bir kıta tarlasını ekip biçmek üzere birini tevkil eder. Vekiline, hayatta olduğuna dair her üç senede bir mektup göndermeyi de ihmal etmez. Ancak bu temkinli tutumu kendisini “*gadr-ı küllî*”ye uğramaktan kurtarmaz. Şikâyetine göre arazisi, bahsi geçen şekilde “*sipariş eylediği kimesne tarafından zirâ’at edildiği ve üç senede bir sıhhat haberi ve mektûbu*” geldiği halde aynı kaza sakinlerinden Cemal tarafından zapt edilmiştir. Cemal ayrıca araziyi yine aynı kazadan Hacı Mehmed Ali adlı birine ferâğ etmiştir. Dîvân-ı Hümâyûn kalemi, tevkil yoluyla işletilen *mîrî* araziler hakkındaki yetmiş dördüncü maddeyi (ilgili madde arazilerini bizzat tasarruf etmeyen tapu sahiplerinin, taraflarından birini mektup veya başka bir yolla tevkil etmeyerek araziyi üç sene boş bırakmaları durumunda arazilerinin tapuya müstahak addolunacağını ifade etmektedir) zikrederek hükmünü verir. Evâil-i Rebiulevvel 1278 (M. 6-16 Eylül 1861) tarihli hüküm, tevkil işleminin mektup ile zımnen yenilenmiş olup olmadığından ziyade arazinin işlenip işlenmediği ile ilgilenir. İlgili hükme göre eğer tevkil edilen kimse, araziyi ziraat etmeyip üç sene ardı ardına “*yoz ve hâlî*” bırakmışsa ve Cemal de bu yoz ve hâlî durumdaki araziye tapu resmini ödeyerek teferrûğ ettikten sonra bahsi geçen kişiye ferâğ etmişse, Elhac Halil arazi üzerindeki hakkını kaybetmiş sayılacaktır. Elhac Mehmed’in sıhhat haberi ve mektup göndermesinin bu durumda faydası olmayacaktır. Ancak durum şikâyetçinin ifadesinde belirtildiği gibiyse, yani arazi aralıksız olarak işlenmeye devam etmişse ve üç senede bir sıhhat haberi ve mektubu gelmişse, vekâlet üç senede bir yenilenmiş sayılacağından arazi Elhac Halil’e iade edilmelidir. Burada arazinin Elhac Halil’e iade edilmesini sağlayan şey göndermiş olduğu mektuptan ziyade arazinin işler durumda olmasıdır. Zira vekil, gelen mektuba rağmen araziyi işlemezse arazinin tapuya müstahak olacağı bildirilmektedir. Nitekim bahsi geçen kanunnâme maddesinden de bu yönde bir sonuç çıkmaktadır. İlgili madde “*müddet-i sefer ba’îd mahalde bulunan*” ve bu nedenle vekâlet yoluyla işletilen arazilerin, özürsüz üç sene “*terk ve ta’tîl*” olunması durumunda mahlûl sayılacağını belirtir. Bahsi geçen madde bu konuda vekilin araziyi işlememe ihtimaliyle değil tapu sahibinin vekâlet yoluyla arazisini işler durumda tutup tutmadığı ile ilgilenir. Kısacası Elhac Halil’in durumu, vekilinin emanetine gösterdiği özene ve görev bilincine kalmıştır.¹³⁵

¹³⁵BOA, **Anadolu Ahkâm Defteri**, nr. 181, sayfa no/belge no: 80/302.

Arazi Kanunnâmesi'nin tapu sahiplerine tanınan haklar konusunda ortaya koymuş olduğu ilkeler tasarruf hukukunu tam bir mülkiyet hakkına yaklaştırmış olup bu haklar uygulamada da titizlikle korunmaya çalışılmıştır. Defterlerde yer alan şikâyetler *mîrî* arazi mutasarrıflarının haklarının bilincinde olarak hareket ettiklerine işaret eder. Şikâyetlerinde kullandıkları dil, tapu sahiplerinin konuyla ilgili hukukî mevzuata yabancı olmadıklarını ve taleplerini bu mevzuat çerçevesinde ifade ettiklerini gösterir. Mutasarrıflar, tasarruf haklarına yapılan herhangi bir haksız müdahaleyi kanunnâmede ifade edildiği şekliye “*fuzûlî*” olarak tanımlar. Müdahalenin sadece araziye yapılmış olması gerekmez, arazi üzerindeki ot ve ağaçlara yapılan herhangi bir “*fuzûlî*” müdahale de mutasarrıfı tarafından derhal ortadan kaldırılmaya çalışılır. Arazisi üzerindeki otlar konusunda adaşıyla birbirine düşen Mustafa, kanunların kendisine tanımış olduğu haklardan haberdar, bilinçli bir mutasarrıftır. Evâsıt-ı Rebiulevvel 1278 (M. 16-26 Eylül 1861) tarihli Dîvân-ı Hümâyûn hükmüne göre Mustafa, Menemen Kazası'nda bulunan tarlasını “*zirâ'ate sâlih olmak için*” iki üç senede bir dinlenmeye bırakmaktadır. Toprağın ekilmediği bu dönemlerde üzerinde biten otları ise hayvanlarını beslemek üzere kullanmaktadır. Şikâyetine göre aynı kazadan Hacı Mustafa adlı bir şahıs, bahsi geçen otlara “*ben de hayvanlarımı ekil etdiririm*” diyerek “*fuzûlî müdâhale*” etmektedir. Mustafa'nın bu kısa şikâyetinde kullandığı dil önemli alt metinler içerir. Öncelikle arazisini dinlenmeye bırakma sebebinin, arazinin verimliliğini arttırmaya yönelik olduğunu ifade ederek aleyhine oluşabilecek bir durumun ortaya çıkmasını engellemeye çalışır. Mustafa, arazisini mazeretsiz olarak boş bıraktığında başına gelecekleri bilmektedir. Bu nedenle şikâyetine, bu konudaki gerekçesiyle başlar. İkinci olarak tarlası üzerinde biten otların arazinin mutasarrıfı sıfatıyla yalnızca ve yalnızca kendisine ait olduğunu bilir. Bu nedenle Hacı Mustafa'nın hayvanlarını, kendi arazisi üzerinde otlatmasını “*fuzûlî*” bir müdahale olarak tanımlar. Dîvân-ı Hümâyûn kaleminden çıkan karar da Mustafa'nın bu “biricik” hakkını onaylar. İlgili kalem kanunnâmenin kırk üçüncü maddesine göre amel edilmesi gerektiğine hükmeder. Buna göre mutasarrıfı tarafından dinlendirilmek üzere boş bırakılan topraklarda biten otlar (“*gelenbe*”) yalnızca tarla sahibine ait olup, tarla sahibi “*âheri duhûldan ve hayvânatını idhâl ve ra'yden men edebilir*”. Mustafa yerel mahkemede iddialarını ispatlarsa adaşının müdahalesi “*men ve def*” edilecektir.¹³⁶

¹³⁶BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 182, sayfa no/belge no: 76/296.

Araziye tâbiyetle tapu sahibinin tasarrufuna bırakılan ve üçüncü şahısların müdahalelerinden masun olan bir diğer unsur Hudâyî nâbit (emek mahsulü olmayıp kendiliğinden biten) ağaçlardır. Kocaeli Sancağı'na bağlı Ayazmend Kazası'nda geçen bir olay Dîvân-ı Hümâyûn hükümlerinin bu konuda da tapu sahibinden yana tavır aldığını gösterir. Evâhir-i Rebiulevvel 1275 (M. 29 Ekim-8 Kasım 1858) tarihli bir hükme göre Midilli kaymakamı İsmail Paşa'nın Ayazmend kazası toprağında pederinden intikâlen mutasarrıf olduğu iki kıta çiftlik arazisi üzerindeki “*huda-yı nâbit*” palamut ağaçlarını, Bağcıbedir yörüklerinden bazı kimseler keserler. Bunun üzerine Paşa, Dîvân-ı Hümâyûn'a şikâyetle bulunur ve bahsi geçen yörüklerin bu hareketinin engellenmesine dair *emr-i şerîf* gönderilmesini talep eder. Mesele, usul üzere Dîvân-ı Hümâyûn kalemine sorulur. Gelen cevapta meselenin, kanunnâmenin yirmi sekizinci maddesine göre çözülmesi gerektiği ifade edilir. Buna göre *mîrî* arazi üzerinde kendiliğinden yetişen ağaçlar araziye tâbi addedilir ve bu ağaçların menfaati arazi mutasarrıfına ait olur. Bu tür ağaçları arazinin mutasarrıfı dâhil hiç kimse kesemez, kestiği takdirde ağaçların para cinsinden kıymeti kendisinden hazine adına talep edilir. Kanunnâmenin ilgili maddesine atıf yapıldıktan sonra yerel yetkililere meselenin anlatıldığı gibi olması halinde yörüklerden kesmiş oldukları ağaçların para cinsinden kıymetini hazine adına almaları ve yörüklere bir daha bu gibi bir fiile cesaret etmemeleri konusunda tembih olunmaları emredilir.¹³⁷

Kanunnâmenin yirmi sekizinci maddesinin işletilmesi gerektiğini ifade eden Dîvân-ı Hümâyûn hükmünün mahalline ulaşması üzerine, bahsi geçen yörükler ile Paşa'nın vekili Mehmed kaza meclisinde muvacehe edilir. Yörüklerse bu esnada *müdâhale*lerini bir adım öteye taşımışlardır: Bahsi geçen ağaçları aşılıyarak temellük iddiasında bulunmaktadırlar. Vekil Mehmed, yörüklerin bu hareketinin engellenmesini talep eder, yörükler ise bahsi geçen ağaçların, atalarının yüz yirmi senedir iskân etmekte oldukları yaylak ve kışlak mahallerinde olduğunu, bu yerlerin yaylak resimlerini her sene ödediklerini ve Paşa'nın çiftliğinin sonradan ortaya çıkmış olduğunu söyleyerek “*kadem*” (öncelik) iddiasında bulunurlar. Ancak yörüklerin elinde iddialarını kanıtlayacak bir belge yoktur. Vekil Mehmed'in eli ise doludur, çiftliğin Paşa'ya ait olduğunu gösteren tapu senedinin suretini mahkemeye sunar. Mahkeme, tapu senedine istinaden paşa lehine karar verir. Arazinin ve dolayısıyla anlaşmazlığa konu olan ağaçların tasarrufu altında olduğunu mahallinde kanıtlayan

¹³⁷BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 121, sayfa no/belge no: 19/79.

Paşa, yerel mahkeme kararının onaylanması için tekrar Dîvân-ı Hümâyûn'a başvurur. Bahsi geçen tapu senedi ve önceki ilâmın suretleri merkezdeki ilgili kalemlerce incelenir. İlâm suretini incelemekle görevli olan Fetvâhâne belgenin, seykinin noksan olduğu gerekçesiyle geçersiz olduğuna işaret eder. Meselenin tekrar mahalline havale edilmesi yerine yörüklerin iddialarının sınanması için Defterhâne-i 'Âmire kayıtlarının incelenmesine karar verilir. Kayıtlarda bahsi geçen kazaya ait yaylak ve kışlak resmine rastlanmadığı ve yörüklere herhangi bir tapu senedi verilmediği ifade edilir. Böylelikle yörüklerin iddiasının geçersiz olduğu merkez tarafından da onaylanmış olur. Bu bilgiler ışığında Dîvân-ı Hümâyûn kalemine gereği sorulur. İlgili kalem, meselenin, kanunnâmenin, Hudâyî nâbit ağaçların arazi mutasarrıfının izni olmaksızın aşılaraq temellük edilmesini yasaklayan yirmi yedinci ve daha önce bahsedilen yirmi sekizinci maddelerine göre çözülmesi gerektiğine hükmeder. Paşa'nın davayı kazandığı böylelikle kesinleşmiş olur. Bunun üzerine Evâil-i Zilka'de 1276 (M. 21-31 Mayıs 1860) tarihinde yerel yetkililere hüküm gönderilir. Hükümde, yörüklerin şer'e ve kanunnâmeye aykırı olarak bahsi geçen ağaçlara "*dahl ve ta'arruzlarının*" engellenmesi buyrulur.¹³⁸

Kanunnâme *mîrî* arazi mutasarrıflarının tasarruf haklarının kapsamı konusunda muhafazakâr bir tutum benimsemiş, temel üretim ve vergi birimi olan küçük toprak sahipleri aleyhine gelişebilecek bir toprak ağalığı sisteminin ortaya çıkışını engellemek üzere yürütülen geleneksel siyaseti devam ettirmeyi amaçlamıştı. Bu politikanın devam ettiğine işaret eden en önemli maddelerden biri *mîrî* arazilere borca mukabil el konulmasını yasaklayan yüz on beşinci maddedir. Bu madde, *mîrî* arazi mutasarrıflarının kiracı statüsüne vurgu yapması bakımından da ayrıca önemlidir. Zira daha önce de ifade edildiği gibi devletin tapu sahibine tevcih ettiği şey arazinin çıplak mülkiyeti değil yalnızca tasarruf hakkıdır. Bu nedenle alacaklı tarafın borçlunun arazisine el koyması hukuken mümkün değildir. Çalışmada incelenen defterler bu geleneksel siyasetin uygulamada da titizlikle korunduğuna işaret etmektedir. Kastamonu'ya bağlı Cide Kazası'ndan gelen bir şikâyet bunu açıkça ortaya koyar. Bahsi geçen kaza sakinlerinden Mustafa (ki kendisi Tersâne-i 'Âmire işhânci alayı onbaşlılarındandır) ve Abdullah kardeşler 1270 (M. 1853-4) senesinde vefat eden babalarından kendilerine intikal eden araziye "*harc-ı intikâlini*"¹³⁹ *ödemek sûretiyle*"

¹³⁸BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 181, sayfa no/belge no: 49/185.

¹³⁹Arazinin tapu bedelinin yüzde beşine tekabül eden intikal vergisi. BARKAN Ömer Lütfi, *a.g.e.*, s. 325.

bir süre sorunsuz bir şekilde tasarruf ederler. Arazi, ifadelerine göre taraflarından ortaklaşa olarak ziraat edilmiş ve öşrü her sene ödenmiştir. Bu nedenle “*dâhil olunmak*” için ortada bir sebep bulunmamaktadır. Ancak aynı kaza sakinlerinden Hasan bu konuda farklı düşünmektedir. Hasan, kardeşlerin babalarının kendisine 1000 kuruş borcu olduğu gerekçesiyle araziye el koyar, kısa bir süre sonra da vefat eder. Ne var ki Hasan’ın vefatı, kardeşlerin araziye geri almalarını sağlamaz. Hasan’ın oğlu Ali, “*babası misillü [araziye] zabt edüp gadr etmeye*” devam eder. Kardeşler durumu doğrudan Dîvân-ı Hümâyûn’a şikâyet ederler. Şikâyet, “*kanun muktezâsı sorulmak*” üzere Dîvân-ı Hümâyûn kalemine havale edilir. İlgili kalem, borçlu olan kişilerin arazilerine borcuna karşılık el konulamayacağını, bu arazilerin sorunsuz bir şekilde borçlunun varislerine intikal edeceğini belirten yüz on beşinci maddenin işletilmesi gerektiğini ifade eder. Kendisiyle amel edilecek kanun maddesi böylece tespit edildikten sonra Evâhir-i Zilhicce 1275 (M. 22-31 Temmuz 1859) tarihinde yerel yetkililere hüküm yazılır. Durum şikâyet edildiği gibi ise alacaklıların, borçlu olan kişinin arazisine el koymaları ya da borcun ödenmesi için araziye başkasına ferâğ etmeleri kanunlara aykırı olduğundan (*bu makûle medyûn olan arâzisini dâyini alacağı mukâbilinde zabt ve âhere ferâğ ile bedelinden istîfâ-yı deyn etdirilmesi hilâf-ı kanun idüğünden*) arazi Mustafa ve Abdullah kardeşlere geri verilmelidir. Konuyu mahallinde tahkik edip sonuca ulaştırmaksa yerel yetkililerin işidir.¹⁴⁰

Borçlu kişilerin arazilerine *dâîn* (borcu veren kişi) tarafından el konulmasına izin verilmediği gibi alacaklı tarafın varislerine de -borçlu, borcunu ödemedi vefat etse bile- böyle bir hak tanınmamıştır. Alacaklı tarafın varisleri bu durumda sadece borcun ödenmesini talep edebilirlerdi. Borcun ve alacağın, varislere intikal ettiği bir anlaşmazlık durumunda bu hükümler uygulanırdı. Şorba Kazasında yaşanan bir alacak-verecek anlaşmazlığında uygulanması istenen hüküm tam da buydu. Şorba Kazası sakinlerinden Mustafa, Lütfullah, Zübeyde ve Refîa adlı kardeşler 1274 (M. 1857-8) yılında vefat eden babalarından kendilerine intikal eden çiftlik arazisini aynı kaza ahalisinden Said adlı bir şahsın “*fuzûlî ve bigayr-ı hakk zabt ettiği*” gerekçesiyle Dîvân-ı Hümâyûn’a şikâyette bulunurlar. Davacı kardeşler, meselenin “*şer’ ve kanun üzere rü’yet*” olunmasını ve “*eğer mahallinde ihkâk-ı hakk mümkün olmazsa*” davalının İstanbul’a getirtilerek anlaşmazlığın burada çözüme ulaştırılmasını talep ederler. Dîvân-ı Hümâyûn kalemi anlaşmazlığı, kanunnâmenin veraset haklarını

¹⁴⁰BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 182, sayfa no/belge no: 28/116.

düzenleyen elli dördüncü maddesi çerçevesinde ele alır. Evâhir-i Şaban 1279 (11-21 Şubat 1863) tarihli hükümde öncelikle Said'in haklı olması ihtimaline değinilir. Eğer davacı kardeşlerin babaları, sağlığında bahsi geçen arazi üzerindeki tasarruf hakkını, rızası ve *sâhib-i arz* memurunun izni ile Said'e ferağ etmişse, Said'in araziye zapt etmesi kanuna uygundur. Ancak durum kardeşlerin beyan ettiği gibi ise kanunnâmenin ilgili maddesi gereğince arazi kendilerine geri verilmelidir.¹⁴¹

Şikâyetçi kardeşler ve Said arasındaki anlaşmazlığın mahiyeti ve seyri iki ay gibi kısa bir süre içinde değişir. Evâhir-i Şevval 1279 (M. 11-21 Nisan 1863) tarihli hüküm, taraflar arasındaki anlaşmazlığın esas kaynağını ortaya çıkarır, sorunun çözümü de buna bağlı olarak değişmiştir. Buna göre davacı kardeşlerin babaları Hamit, bahsi geçen çiftlik arazisini davalı Said'in babası Ali Mahir'e 1200 kuruş borcu karşılığında rehin verir. Ancak Hamit ve Ali Mahir, borcu ödenmesinden önce birbirlerini müteakip vefat ederler. Bunun üzerine bahsi geçen kardeşler, babalarının borcunu ödeyerek çiftlik arazisini geri almak isterler. Said ise bu teklife yanaşmaz, araziye "*baba yedinde buldum*" diyerek geri vermeyeceğini söyler. Kardeşlerin yapmış olduğu ikinci şikâyet üzerine konu tekrar Dîvân-ı Hümâyûn'a intikal eder. İlgili kalem meseleyi kanunnâmenin, *mîrî* arazilerin rehin edilemeyeceğini, edilmişse bile bu arazilerin diğer *mîrî* araziler gibi varislere intikal edeceğini ifade eden yüz on beşinci maddesine göre değerlendirir. Anlaşmazlığın tahkiki yine yerel mahkemeye havale edilir. Davacı kardeşler, iddialarını ispatladıkları takdirde babalarının borcunu Said'e ödeyerek arazilerini geri alabileceklerdir.¹⁴²

Kanunnâme, geleneksel toprak politikasını büyük ölçüde devam ettirmesine rağmen bu alanı bireysel tasarruf hakkı lehine zaman zaman daraltmıştır. Ortaklaşa (*müştereken*) tasarruf olunan arazilerin, hisse sahiplerinin talebiyle bölünmesine izin verilmesi kanunnâmenin toprak hukuku alanındaki muhafazakâr politikayı bazı durumlarda esnettiğini gösterir. Daha önce de belirtildiği gibi devletin bireysel tasarruf hakkı ve toprağın parçalanması seçenekleri arasında geleneksel uygulamanın aleyhine birincisinden yana tavır alması bir dönüşümün başlangıcına işaret etmesi bakımından önemlidir. Ancak *mîrî* arazilerin bölünmesine izin verilmesi gereğinden fazla abartılmamalıdır zira bu, devletin iktisadi politikasını tehdit eden bir duruma işaret etmez. Zira kanunnâme, müştereken tasarruf olunan toprakların hissedarlar

¹⁴¹BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 182, sayfa no/belge no: 102/404.

¹⁴²BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 182, sayfa no/belge no: 105/409.

arasında bölünmesine, sadece her bir hisseden ayrı ayrı yararlanmanın mümkün olduğu durumlarda izin verir. İlgili kanunnâme maddesinde (madde on beş) ifade edildiği şekliyle “müşteriklerden her birinin hisse-i müfrezesiyle intifâ’i”nin mümkün olması şartı, bu konuda bireysel tasarruf hakkının gözetilmesine işaret etmekle birlikte devletin, tarımsal gelirler konusundaki hassasiyetini de gösterir. Arazi, ortaklar arasında bölünmesi durumunda “*intifâ*” edilemeyecek, yani işlenemeyecekse taksim işlemine izin verilmez. Bu, devletin ekonomi politikalarının toprak hukuku alanındaki yansımalarını göstermesi bakımından kayda değer bir uygulamadır. İhracattaki payına bağlı olarak hayati bir önem kazanan tarımsal üretim, devletin gözünde, bireysel tasarruf hakkının genişletilmesine kurban edilemeyecek kadar değerlidir.

Çalışmada incelenen defterler müştereken tasarruf olunan arazilerin Anadolu Eyâleti’nde önemli bir yer işgal ettiğine işaret eder. Şikâyetlerin yaklaşık beşte biri *müştereken* kullanılan *mîrî* araziler hakkındadır. Bu araziler çoğunlukla “bölünmeksizin” tasarruf edilmekte, hisseler daha çok ferâğ işlemleri ya da intikal gibi durumlarda önem kazanmaktadır. Hisselerini ayırmak konusunda mutasarrıflar fazla istekli görünmezler. Müştereken tasarruf olunan arazilerle ilgili yapılmış olan şikâyetlerin sadece bir tanesi “*hisseyi tefrik*” talebi hakkındadır. Viranşehir Sancağı’na bağlı Bendirekli Kazası sakinlerinden Ayşe, kendisine yakınlık derecesi hakkında herhangi bir bilgi verilmeyen Mustafa ve Ahmet ile anlaşmazlığa konu olan tarlaya “*bölüşmeksizin müşâ’ ve müşterek*” olarak mutasarrıfıdır. Ayşe Hatun, hissesini ayırmak istediğini söylediğinde “*müşterekleri taksîme mümâna’at*” ederler. Bunun üzerine Ayşe Hatun tasarruf ettiği arazisi/hissesi hakkında anlaşmazlığa düşen birçoklarının yaptığı gibi çareyi bir arzuhalle Dîvân-ı Hümâyûn’a başvurmakta bulur. Yerel yetkililere gönderilen cevap beklenildiği gibidir. Sadece yıl bilgisinin verildiği (H. 1278/M. 1861-2) Dîvân hükmü, kanunnâmenin on beşinci maddesini hatırlatarak Ayşe Hatun’un talebinde haklı olduğunu onaylar. Arazi eğer taksime müsaitse *sâhib-i arz* memuru ve bilirkişiler gözetiminde “*a’lâ, evsat ve ednâ itibar olunarak*” herkesin hissesi tefrik olunacaktır. İlgili hüküm yerel yetkilileri göreve çağırır. Ayşe Hatun’un talebinin gerçekleşmesine “*mübâderet*” edecek olan her zamanki gibi onlardır.¹⁴³

¹⁴³BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 182, sayfa no/belge no: 70/277.

1.2. FERÂĞ ANLAŞMAZLIKLARI ve KANUNNÂME

Bir hakkın terk ve ıskatı, mücerret ve adi bir haktan vazgeçme¹⁴⁴ gibi karşılıkları olan ferâğ kelimesi, Osmanlı toprak hukuku mevzuatı alanında daha geniş bir duruma tekabül eder. Ferağ, tapu sahibinin *mîrî* arazi üzerindeki tasarruf hakkını yetkili devlet memurunun (*sâhib-i arz*) izniyle bir başkasına devretmesi anlamına gelir. Arazisi üzerindeki bu hakkı devreden kişiye “*fâriğ*”, bu hakkı devralana “*mefûğun leh*”, devredilen şeye de “*mefrûğun bih*” denir. Tasarruf hakkının devredilmesi üzerine yapılan bu sözleşme “*tefvîz akdi*” olarak kavramsallaştırılmış olup hukuken geçerli sayılması, tarafların rıza ve eda ehliyetine bağlıdır. Ferâğ işlemi, belirli bir bedel karşılığında (*ivazlı*) olabileceği gibi karşılıksız olarak da (*ivazsız*) yapılabilir. İşlemin geçerlilik kazanması *sâhib-i arz* iznine tabi olup bu şart gerek kanunnâme öncesinde gerekse kanunnâme metninde ısrarla vurgulanır. Zira bu, arazinin çıplak mülkiyetine sahip devlet ile tasarruf hakkı sahibi arasındaki zımnî sözleşmenin bir gereğidir.

Mîrî arazi üzerindeki tasarruf hakkını devretmek isteyen kimse, mahalle veya köy muhtarından arazinin sınırlarını, ferâğ bedelini ve *fâriğ*in, arazinin mutasarrıfı olduğunu gösteren bir ilmühaber temin etmek zorundadır. Bu ilmühaber, hakim, tapu ve tahrirat memuru ve bir belediye azasından oluşan bir komisyona takdim edilir. Bu komisyon huzurunda *fâriğ*, “ferâğ ettim”, *mefrûğun leh* de “tefvvüz ettim” der ve işlem tamamlanır. Bu beyanlar tapu kütüğüne tescil edildikten sonra araziye devralan kişiye geçici bir ilmühaber verilir. Bu ilmühaber daha sonra Defterhâne-i Âmire’den verilecek olan tapu senediyle hükmünü kaybeder.¹⁴⁵ Ferâğ işleminin belgeye bağlanması iki sebebe mebnidir: Arazi devirlerini denetim altına almak ve tapu harcı¹⁴⁶ ile hazineye gelir sağlamak.

Tarafların rızası ve memur izni şartlarını taşıyan ferâğ sonrasında *fâriğ*in, tasarruf hakkını ister ivazlı ister ivazsız olarak devretmiş olsun, ferâğdan rücû etmesi mümkün değildir. Kanunnâmenin bu konudaki hükmü (madde 39) oldukça açık olup uygulamada yansımaları bulmuştur. Defterlerde yer alan “*ferâğdan rücû*” şikâyetlerinin tamamı bu madde çerçevesinde değerlendirilmiş, *fâriğ*in, ferâğ ettiği araziye müdahale etmesine izin verilmemiştir. Bolu sancağı Dörtdivan Kazası’na

¹⁴⁴BARDAKOĞLU Ali, “Ferağ”, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, C. 12, İstanbul: T.D.V Yayınları, 1995, s. 352.

¹⁴⁵CİN Halil, a.g.e., 1966, s. 775.

¹⁴⁶Arazinin bedelinin yüzde beşine tekabül eden meblağ. BARKAN Ömer Lütfi, a.g.e., s. 325.

bağlı Doğancılar Köyü'nde yaşanan bir anlaşmazlık bu tür vakalarda ilgili maddenin nasıl işletildiğine örnek teşkil eder. Bahsi geçen köy sakinlerinden Mustafa'nın Dîvân-ı Hümâyûn'a yapmış olduğu şikâyete göre on beş yıl önce tefevvüz ettiği araziye, eski mutasarrıfları, “*ferâğdan rüçû' iddi'âsıyla*” müdahale etmektedir. Mustafa'nın arzuhalinde belirttiğine göre tefviz işlemi tarafların rızası ve “*sâhib-i arz marifeti ile*” gerçekleşmiş olup aradan geçen süre boyunca araziye sorunsuz bir şekilde tasarruf etmiştir. Kanunen belirlenmiş şartlar çerçevesinde tefevvüz etmiş olduğu araziye yapılan bu haksız müdahale karşısında Mustafa, “*kanun üzere amel olunmak bâbında*” *emr-i şerîf* talep eder. Mesele, kendisiyle amel edilecek kanun maddesinin belirlenmesi için Dîvân-ı Hümâyûn kalemine havale edilir. İlgili kalem, “*ferâğ-ı kat'-î ve mu'teber ile*” yapılan ferâğ işlemlerinden geri dönülemeyeceğini ifade eden otuz dokuzuncu maddenin işletilmesi gerektiğine hükmeder. Evâil-i Safer 1277 (M. 19-29 Ağustos 1860) tarihinde yerel yetkililere hitaben yazılan hüküm, anlaşmazlığın “*mahall-i nizâ' üzerinde me'mûru hâzır olduğu hâlde*” tahkik edilmesini buyurur. Meselenin Mustafa'nın beyan ettiği şekilde gerçekleştiği tahakkuk ederse *fâriğ*lerin müdahaleleri engellenecektir.¹⁴⁷

Yıllar önce tefevvüz ettiği araziyle ilgili olarak haksız müdahaleye uğrayan sadece Mustafa değildir. Tavas Kazası'na bağlı ... Köyü sakinlerinden Hamid El-Hac Ali de aynı dertten muzdariptir. Kendisi bahsi geçen köydeki tarlaları Mustafa ve Şerife Ayşe'den 1265 yılında 1900 kuruşa tefevvüz etmiştir. Tefviz işlemi, *fâriğ*lerin rızası ve *sâhib-i arz* memurunun izni ile yapılmış olup aradan geçen on üç yıl boyunca taraflar arasında bir anlaşmazlık yaşanmamıştır. Ancak bu uzun barış hali *fâriğ*lerin, ferâğdan vazgeçtiklerini söyleyerek araziye müdahale etmeleriyle sona erer. Bunun üzerine El-Hac Ali haksızlığa uğradığını düşünen birçok benzeri gibi çareyi Dîvân-ı Hümâyûn'a başvurmakta bulur. Şikâyetinde, araziye tefevvüz ettiği tarihten itibaren aralıksız olarak ekip biçtiğini belirtmeyi de ihmal etmez. El-Hac Ali'nin -diğer bütün şikâyetçilerin yapmış olduğu gibi- araziye işler vaziyette tuttuğunu ve öşrünü ödediğini ifade etmesi, arazi üzerindeki tasarruf hakkını kaybetmesine neden olabilecek bir durumun ortaya çıkmasını engelleme amacına matuftur. Kendisi, elinde tapu senedi bulunan bir mutasarrıfın yerine getirmesi gereken yükümlülükleri eda etmiştir. Şimdi sıra “*kanun üzere amel etmesi*” gereken yöneticilerindir.

¹⁴⁷BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 181, sayfa no/belge no: 52/196.

Konuyla alakadar olan Dîvân-ı Hümâyûn kalemi üzerine düşeni yapmakta gecikmez. Anlaşmazlığın kanunnâmedeki karşılığı oldukça açıktır. İlgili kalem, meseleyi, kanunnâmenin otuz dokuzuncu maddesi çerçevesinde hükme bağlar: Arazisini gerek bedel mukabilinde gerekse meccânen bir başkasına ferâğ eden kimsenin ferâğ işlemini geriye çeviremeyeceğini belirtir. Evâhir-i Muharrem 1278 (M. 29 Temmuz-7 Ağustos) tarihli hüküm, yerel yetkililere, tarafları mahallinde muvacehe etmelerini buyurur.¹⁴⁸ Ancak yerel yetkililer üzerine düşeni yapmak konusunda pek de hızlı davranmaz. Aradan iki buçuk yıl geçmesine rağmen muvacehe gerçekleşmemiştir. El-Hac Ali, konuyla ilgili ikinci bir arzuhal gönderir. Merkezden gelen cevap bir öncekinden farklı değildir. İlgili kanunnâme maddesinin zikredildiği Evâsıt-ı Receb 1280 (M. 22-31 Aralık) tarihli hüküm, tarafların mahallinde muvacehe edilmeleri yönündeki ilk buyruğu tekrarlar. El-Hac Ali'nin yerel yetkililerin işe koyulmalarını beklemekten başka yapacağı bir şey kalmamıştır.¹⁴⁹

Tefviz akdinin, hukuken geçerli addedilmesi için tarafların rızaları ile yapılmış olması gerektiği ifade edilmişti. *Fâriğ*in iradesinin fesada uğradığı durumlarda ferâğ feshetmesinin yolu açıktır. Kanunnâme, tehdit ve zorlama altına yapılan ferâğ işleminin geçersiz olduğunu yüz on üçüncü madde ile kabul eder. Bahsi geçen madde, iradesi fesada uğrayan tarafın ferâğın feshi talebiyle dava açabileceğinden ve bu hakkın mirasçılara geçebileceğinden bahseder. Ancak geride dava açacak bir mirasçının olmadığı durumlarda arazinin, tefevvüz eden tarafta kalmasına izin verir. Çalışmada incelenen defterlerde icbar altında yapılan ferâğ işlemlerine dair iki şikâyet vardır. Şikâyetlerden ilki, kanunnâmenin yürürlüğe girmesinden çok kısa bir süre sonra yapılmıştır. Evâil-i Muharrem 1275 (M. 11-21 Ağustos 1858) tarihli Dîvân hükmüne göre İzmir'in Çanak Köyü'nden Mustafa, aynı köyden El-Hac Mehmed adlı bir şahıstan şikâyetçidir. İfadesine göre bahsi geçen kişi, tapu senediyle mutasarrıf olduğu tarlaları kendisinden cebren tefevvüz etmiştir. Mustafa şikâyetinde “*cebren ve kerâheten*” yapılan bu ferâğ işleminin ayrıntılarından bahsetmez, sadece “*bu gibi ikrâh-ı mu'tebere ile olan ferağ[ın] şer'an ve kanûnen sahîh ve mu'teber olmadığı*”nı ifade etmekle yetinir. Zaten bu nedenle karşı tarafa tapu senedi de verilmemiştir. Mustafa'nın şikâyetini inceleyen Dîvân-ı Hümâyûn kalemi bahsi geçen yüz on

¹⁴⁸BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 181, sayfa no/belge no: 71/262.

¹⁴⁹BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 181, sayfa no/belge no: 14/61.

üçüncü maddeyi zikrederek meseleyi hükme bağlar. Yerel yetkililere hitaben yazılan hüküm Mustafa'nın iddialarının mahallinde tahkik edilmesini, doğru söylediği tahakkuk ettiği takdirde arazinin kendisine geri verilmesini buyurur. Ancak Mustafa'nın, şayet aldıysa ferâğ bedelini iade etmesi gerekecektir.¹⁵⁰

Arazisini baskı ve zorlama altında ferâğ etmiş olduğuna dâir şikâyette bulunan bir diğer kişi Devrekâni Kazası'na bağlı Çayırıcık Köyü sakinlerinden Esmâ Hatun'dur. İddiasına göre kocası Sadî, arazisinin “*cebren ve kerhen alıp*” aynı köyden Ahmet ve Mehmed adlı birilerine ferâğ etmiştir. Esmâ, bahsi geçen ferâğın “*sahîh ve mu'teber olmadığı*” gerekçesiyle, arazisini tefevvüz eden kimselerden talep eder. Ancak yeni sahiplerin araziden vazgeçmeye niyetleri yoktur. Bunun üzerine Esmâ “*gadr*”a uğratılmış olduğu gerekçesiyle Dîvân-ı Hümâyûn'a şikâyette bulunur. Evâsıt-ı Ramazan 1275 (M. 14-24 Nisan 1859) tarihli hüküm, bir önceki hükümden farklı değildir. Esmâ'nın iddiaları gerçeği yansıtıyorsa arazisi kendisine geri verilecektir.¹⁵¹

Ferâğın geçerlilik kazanması için gerekli olan bir diğer şart, *fâriğ*in edâ ehliyetine sahip olmasıdır. “Kişinin dinen ve hukuken muteber olacak tarzda davranmaya ve hukuki işlem yapmaya elverişliliği”¹⁵² olarak tanımlanan edâ ehliyeti, kanunnâmenin ellinci ve elli birinci maddelerine göre ferâğ ve tefevvüz işlemlerinde aranan aslî şartlardan biridir. Bahsi geçen maddeler edâ ehliyetinden yoksun olanların (çocuklar, deliler ve bunak derecesindeki yaşlılar) arazi ferâğ ve tefevvüz edemeyeceklerini, bu kişilerce yapılan ferâğ işleminin varislerin intikal hakkını düşürmeyeceğini ifade eder. Adapazarı Kazası'na bağlı Taşlık Köyü'nde geçen bir olay ilgili maddelerin uygulamadaki yansımalarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Bahsi geçen köy sakinlerinden Osman'ın yapmış olduğu şikâyete göre babası Hasan, 1273 (M. 1858-7) senesinde “*yüz yirmi yaşında mesen ve ihtiyâr olduğu halde*” vefat eder. İhtiyar babanın tapu senedi ile mutasarrıf olduğu tarlası kanun gereği oğulları Osman ve Mustafa'ya intikal etmiştir. Ancak Mustafa, babasının bahsi geçen tarlayı sağlığında kendisine verdiği gerekçesiyle “*müstakillen*” zapt eder. Bunun üzerine Osman, kardeşi Mustafa'nın babasından kendisine intikal etmesi gereken “*nısf hisse-i şâiye'dan keff-i yed ile* [bahsi geçen yarım hisselerin] *kendüye*

¹⁵⁰BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 182, sayfa no/belge no: 113/435.

¹⁵¹BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 182, sayfa no/belge no: 25/105.

¹⁵²BARDAKOĞLU Ali, “Ehliyet”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul, T.D.V Yayınları, 1994, s. 533.

teslim olunması bâbında” *emr-i şerîf* talep eder. Konu Anadolu Kazaskeri Esseyyid Abdullah Refet Paşa’ya havale edilir. Kazaskerin, “*müteveffâ-yı mezbûrun ma’tûh ve mahcûr olduğu halde arazisinin dahi ferâğı sahîh ve mu’teber olmayacağına*” dair fetva vermesi üzerine Dîvân-ı Hümâyûn kalemi konuyla ilgili hükmünü verir. Buna göre kardeşler arasındaki anlaşmazlığın, kanunnâmenin akli melekeler açısından eksik ya da sorunlu olan kişilerin arazi ferâğında bulunamayacağını ifade eden elli ve intikal haklarını düzenleyen elli dördüncü maddelerine göre çözülmesi gerekmektedir. Evâsıt-ı Recep 1275 (14-24 Şubat 1859) tarihinde yerel yetkililere hitaben yazılmış olan hükümde meselenin mahallinde araştırılarak sonuca ulaştırılması istenir. Anlaşmazlığa konu olan arazi bahsi geçen şartlarda ferâğ edilmişse kanunnâmenin ilgili maddesi gereğince işlem geçersiz sayılmalıdır. Bu durumda arazinin yarım hissesi, miras hakkı olarak şikâyetçi Osman’a verilmelidir.¹⁵³

Tam edâ ehliyetine sahip olmayan bir diğer grup kanunnâmenin “*sağîr ve sağîre*” şeklinde tanımladığı buluğa/rüşde ermemiş çocuklardır. Bu kişilerin ferâğda bulunma ve ferâğı kabul etme hakları olmayıp bunların kanuni temsilcileri olan veli ve vasilerinin¹⁵⁴ ferâğla ilgili yetkileri de oldukça kısıtlanmıştır. Veli ve vasinin borçların ödenmesi, nafaka gideri, bakım ve onarım masraflarının karşılanması ve diğer sebeplerle de olsa çocuğun arazisini başkasına ferâğ edemeyeceği ve kendi uhdelere dahi geçiremeyeceği kabul edilmiştir.¹⁵⁵ Bahsi geçen “*sağîr veya sağîre*”lerin”, arazilerinin ferâğ edilmesi durumunda buluğa erdikleri tarihten itibaren on yıl içinde arazilerini zilyet olan kimselerden talep etme hakları vardır. Buluğa ermeden vefat etmelerinde ise arazi mirasçılara intikal eder (madde 52). Ancak veli ve vasinin bazı durumlarda küçüğün arazisini ferâğ etmesine izin verilmiştir. Arazinin geliri giderini karşılayamaz hale gelmişse veya üzerindeki mülk cinsinden emlakın

¹⁵³BOA, **Anadolu Ahkâm Defteri**, nr. 182, sayfa no/belge no: 23/96. Bu, Osman’ın kardeşi ile ilgili tek şikâyeti değildir. 182 no’lu defterde yer alan bir sonraki şikâyete göre Osman, babalarından kalan “*mülk bağ ve bahçe ve emlâk-ı sâireyi babam sağlığında bana vermiştir diyerek kâffesini müstakilen zabt eden*” kardeşi Mustafa’dan ayrıca şikâyetçidir. Şikâyete merkezden gelen cevap değişmez: Mîrî arazinin ferağında olduğu gibi mülk arazi ve eşyada da “*babannın hibe ve ferâğı mu’teber değildir*”. BOA, **Anadolu Ahkâm Defteri**, nr. 182, sayfa no/belge no: 23/97.

¹⁵⁴“Bir yetimin veya akılca zayıf ve hasta olan bir kimsenin malını idare eden kimse”. DEVELİOĞLU Ferit, **a.g.e.**, s. 1326; “Vasî, vesâyeti altında bulunan kimse için mal varlığının idarecisi olarak, her türlü hukukî muameleleri yapmaya yetkilidir, fakat onun gayr-ı menkulünü ancak açık bir kâr yahut mutlak bir zaruret halinde, rehine koyabilir yahut devir edebilir ve vesâyeti altındaki şahıs, hukukî muamele yapma ehliyetine eriştiği zaman, ona hesap vermeye mecburdur.” SCHACHT Joseph, “Vasiyyet”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. 13, Ankara, M.E.B. Devlet Kitapları, 1997, s. 231.

¹⁵⁵BARDAKOĞLU Ali, **a.g.e.**, 1995, s. 351.

araziden ayrılması küçüğün aleyhine olacaksa, kanuni temsilci şer'î makamlardan izin alarak bahsi geçen müştemilat ile birlikte araziye hakiki değeriyle ferâğ edebilir.

1.2.1. Bir Anne ve Asker Oğlunun Hikâyesi

Çalışmada incelenen defterler, kendisine intikal eden *mîrî* arazilerle ilgili olarak eski vasilerinin eylemlerinden şikâyetçi olanların hikâyelerini de barındırır. Toplam 236 şikâyetin 14'ü (% 5,5) ya vesayeti altındaki çocuk buluşa erdiği halde araziden el çekmeyen vasilere karşı ya da vasinin araziye ferâğ ettiği kişilere karşı yapılmıştır. Dîvân-ı Hümâyûn'un bu şikâyetler karşısındaki tutumu, "*sağır ve sağîre*"lerin haklarının daima gözetilmesi şeklinde olmuştur. Defterlerdeki en ilgi çekici kahramanlardan biri olan Menemenli Hafız Veliyüddin'in örnek olarak seçilen hikâyesi, bir sabînin başına vasî annesi tarafından örülen çoraplarla ilgili olup, "*sağır*"lere intikal eden mirasın ne tür uygulamalara maruz kalabileceği, kanun koyucuların bu tür şikâyetler karşısında yürüttüğü siyaset, aile içi ve akrabalar/köylüler arası ilişkiler ve vesâyet kurumunun işlerliği gibi son dönem Osmanlı dünyasının hukukî, idarî ve sosyal birçok veçhesine ışık tutar.

Hikâyenin kahramanı Hafız Veliyüddin, babasından kendisine intikal eden arazilerle ilgili olarak kaybettiği haklarının peşine düşen ve bu uğurda yıllar harcayan cevval bir kişidir. Amacına ulaşmak uğruna kendisini de yerel makamları da (ve tabii şikâyetlerini inceleyerek ilgili hukuki mevzuatı belirleyen Dîvân-ı Hümâyûn kalemını de) oldukça yormuştur. İncelenen toplam 236 şikâyetten 7'si ona aittir. Hafız Veliyüddin'in ilk şikâyeti babası Barım Ağa'dan kendisine intikal eden iki kıta tarla hakkındadır. Dîvân-ı Hümâyûn'a yapmış olduğu şikâyete göre babası vefat ettiğinde geride kalan tek mirasçı olarak tarlalar kendisine intikal etmiştir. Ancak babasının vefat ettiği tarihte H. Veliyüddin "*sağır bulunduğu*" bahsi geçen tarlalar vasisi annesinin nezaretine bırakılmıştır. Ne var ki annesi Şerife Hatun emanete riayet eden bir vasi değildir. Şerife Hatun tarlalardan birini aynı kaza sakinlerinden Tavukçu Sadık'a, diğer bir kıta tarlayı da Çabıklıyan adlı birine ferâğ etmiştir. H. Veliyüddin olay sırasında hakkını arayacak yaşta ve bilinçte değildir, ancak "*bâliğ ve da'vâya kâdir*" olur olmaz tarlalarını tefevvüz eden şahıslardan talep eder.

H. Veliyüddin'in şikâyetinde kullandığı dil tarlaları geri alabilmek için takip etmesi gereken hukukî mevzuatın bilincinde olduğuna işaret eder. Tarlaları, buluşa

erip dava etme hakkını kazanmasından bu yana on yıl geçmeden talep ettiğini belirtir. Ancak talih bu ya, tarlaları “*almak üzere iken*” askerlik hizmetine dâhil olması ile iş akîm kalır. H. Veliyüddin, şikâyette bulunduğu tarihte hala askerdir, Tophâne-i ‘Âmire istihkâm alay emini olarak görev yapmaktadır. Memleketinden uzakta olması, hakkını aramasına engel olmaz, tarlalarını bahsi geçen kişilerden “*bi’d-defe’ât talep ve da’vâ*” eder. Tavukçu Sadık ve Çabıklıyan tarlaları geri vermeye yanaşmayınca durumu bir arzuhalle Dîvân-ı Hümâyûn’a şikâyet eder. Dîvân-ı Hümâyûn kalemi meselenin, kanunnâmenin iki maddesine göre çözülmesine karar verir: Elli iki ve yetmiş üçüncü maddeler. İlk madde, buluğa ermeyen kişilerin arazilerini, vasilerinin herhangi bir sebeple bir başkasına ferâğ edemeyeceğini, arazi ferâğ edilmişse, bu kişilerin buluğa erdikten ve dava etmeye hak kazandıktan sonraki on yıl içerisinde arazilerini “*zilyed*” olan kişilerden geri isteyebileceklerini belirtir. İkinci madde ise H. Veliyüddin’in asker olmasının kendisine kazandırdığı bir diğer hak ile ilgilidir. Buna göre “*diyâr-ı âherde olarak bi’lfi’il veyâ bi’z-zât hizmet-i askeriyede istihdâm olunmakta olan*” asker arazilerinin başkalarınca zapt edilmesi yasak olduğu gibi görevlerini tamamlayarak memleketlerine dönen askerler, arazilerini kimin zilyetinde bulursa bulsun geri alma hakkına sahiptirler. Evâhir-i Muharrem 1278 (M. 29 Temmuz-7 Ağustos 1861) tarihli hükme göre, mesele Hafız Veliyüddin’in anlattığı şekilde gerçekleşmişse yerel yetkililer bu iki maddeyi işleme koyacaklardır.¹⁵⁶

Dîvân-ı Hümâyûn’dan yaklaşık bir yıl sonra çıkan bir başka hüküm (Evâhir-i Zilhicce 1278 (M. 19-29 Haziran 1862) aradan geçen zamana rağmen anlaşmazlığın mahkemeye intikal etmediğini gösterir. Davalı Tavukçu Sadık ve Çabıklıyan kazada bulunmadığından “*ihkâk-ı hakk*” mümkün olmamıştır. Üstelik Tavukçu Sadık, zapt ettiği tarlayı Yani adlı birine ferâğ etmiş olduğundan durum daha da karmaşık bir hal almıştır. Hafız Veliyüddin meselenin peşini bırakmaz ve “*önceki hükümle amel edilmesi bâbında*” yeni bir *emr-i şerîf* gönderilmesini ister. Bahsi geçen hüküm Dîvân-ı Hümâyûn kalemi kayıtlarında mevcuttur. H. Veliyüddin’in istediği *emr-i şerîf* gönderilir. Dîvân-ı Hümâyûn kaleminin konuyla ilgili vermiş olduğu hüküm değişmemiştir. Meselenin yerel mahkeme tarafından yetkililer huzurunda tahkik edilmesi ve H. Veliyüddin’in iddialarını ispatlaması durumunda kanunnâmenin bahsi geçen maddelerinin uygulanmasına karar verilir.¹⁵⁷

¹⁵⁶BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 181, sayfa no/belge no: 75/279.

¹⁵⁷BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 182, sayfa no/belge no: 88/346.

H. Veliyüddin'in ikinci şikâyeti mülk bir bağ ile mübadele edilen bir diğer tarlasıyla ilgilidir. Yerel yetkililere konuyla ilgili gönderilen iki hüküm, kahramanımızın annesini bu kez işe bulaştırmak istemediğine işaret eder. Bahsi geçen mübadele kendisi değil annesi tarafından gerçekleştirilmiş olmasına rağmen mübadele işlemini kendi eylemi gibi gösterir. H. Veliyüddin'in bu tercihinin nedenine dair şikâyetinde herhangi bir ipucu yoktur. Mübadele işleminin failinin kim olduğu bu davada sonucu etkilemeyecek olduğundan (zira işlem *sâhib-i arz* memurunun izni olmadan yapılmıştır ve bu durumda mübadele işlemini annenin veya oğlun yapmış olması işlemin geçersiz sayılmasını etkilemez) böyle bir yolu benimsemiş olabilir. Konuyla ilgili yapılan ilk şikâyete gelince, iddiasına göre H. Veliyüddin, Menemen Kazası köylerinden Kesik Köyü'ndeki bir kıta tarlasını, akrabası Gürcü Halil'in yine aynı köydeki bir kıta "*kürûmu mevcûd bir kıta mülk bağı*" ile *sâhib-i arz* memurunun izni olmadan 1255 (M. 1839-40) senesinde mübadele eder. Taraflar bahsi geçen tarihten itibaren 23 sene boyunca tarla ve bağı tasarruf etmekte iken Gürcü Halil'in boşandığı eşi, mübadele edilen bağ üzerinde hak sahibi olduğuna dair eski kocasına dava açar. H. Veliyüddin, bağ üzerindeki bu şaibeden endişe duyar ve Gürcü Halil'den tarlasını geri ister. Ancak akrabası, H. Veliyüddin'in talebini reddeder ve tarlayı geri vermeye yanaşmaz. Bunun üzerine H. Veliyüddin "*mahallinde terâfû*" talebiyle Dîvân-ı Hümâyûn'a şikâyette bulunur. Anlaşmazlığın kendi lehine sonuçlanmasını sağlamak amacıyla mübadelenin *sâhib-i arz* izni olmadan yapıldığını özellikle vurgular. Konu Anadolu kazaskeri Mehmet Rıfat Efendi'ye havale edilir. Kazaskerin, şikâyetçinin "*davaya salâhiyeti*" olduğuna dair onay vermesi üzerine tarafların mahallinde "*terâfû*" olunmasına dair Evâil-i Rebiulevvel 1278 tarihinde hüküm yazılır. Hükümde kanunnâmeye herhangi bir atıfta bulunulmaz. Meselenin çözümü ve karar tümüyle yerel mahkemeye bırakılır.¹⁵⁸

H. Veliyüddin ve akrabası Gürcü Halil'in arasındaki mübadele anlaşmazlığının mahkemede aldığı seyir konuyu daha da ilginçleştirir. On ay sonrasına ait bir hükme göre (Evâil-i Muharrem 1279 / M. 29 Haziran-8 Temmuz 1862) H. Veliyüddin, olayı mahkemede farklı bir şekilde anlatır. İddiasına göre davalı Halil, şikâyete konu olan ve tahminen yirmi beş dönümlük tarlayı kendisi askerdeyken "*fuzuli ve bigayr-ı hakk*" zapt etmiştir ve hala elinde bulundurmaktadır. Bağ hakkında tek bir kelam etmeyen H. Veliyüddin, tarlanın kendisine iade edilmesini mahkemeden talep eder. Bunun

¹⁵⁸BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 181, sayfa no/belge no: 76/281.

üzerine söz hakkı Halil'e geçer. Halil, bahsi geçen tarlanın bir zamanlar H. Veliyüddin'in tasarrufunda olduğunu kabul eder, ancak tarlayı haksız yere zapt etmemiştir. Muhatabının annesi Şerife, oğlu askerdeyken bahsi geçen tarlayı, kendisinin bir kıta mülk bağı ile takas etmiştir. Halil, mübadele işleminin H. Veliyüddin'in onayı ve sahib-i arz memurunun izni olmadan yapıldığını da ekler. Halil'in cevabı mahkemece geçerli kabul edilir ve kendisine tarladan "*keff-i yed*" etmesi konusunda "*tenbîh-i şer'î*" verilir. Halil, sonucu aleyhine çevirecek olsa da mahkemede dürüst davranmıştır. Ancak, bu tavrından dolayı sonradan pişmanlık duymuş olacak ki tarlayı H. Veliyüddin'e vermekten "*imtinâ' eder*". H. Veliyüddin ne yapacağını artık ezberlemiştir: Dîvân-ı Hümâyûn'a şikâyetle bulunmak. Şikâyetle birlikte mahkeme kararını da göndermeyi ihmal etmeyen H. Veliyüddin için yapılacak tek şey buradan çıkacak kararı beklemektir. Dîvân kaleminden çıkan hüküm, bahsi geçen tarlanın kanuna aykırı bir şekilde mübadele edilmiş olmasına dair bir şey söylemez. Mesele asker arazisinin dokunulmazlığı kapsamında değerlendirilir (madde 73). Bu kez yerel mahkemenin konuyu tekrar araştırmasına gerek görülmez, hükümde nihaî karar verilmiştir: yerel yetkililer, bahsi geçen tarlanın "*ma'rifet-i şer' ile Hafız Veliyüddin'e teslimiyle ihkâk-ı hakka mübaderet*" edecektir.¹⁵⁹

H. Veliyüddin'in arazi davaları bunlarla bitmez, kendisi bir sonraki yıla ait bir hükümde yeni bir şikâyetle tekrar sahneye çıkar. Bu kez eli oldukça kuvvetlidir, iddialarını kanıtlayacak mahkeme ilâmını çoktan temin etmiştir. Evâil-i Muharrem 1279 (M. 29 Haziran-8 Temmuz 1862) tarihli hükümde olay kahramanımızın ağzından anlatılır. Buna göre Menemen Kazası'nda babasından Hafız Veliyüddin'e intikal eden tahminen 12 dönüm bir kıta tarlayı, annesi Şerife Hatun, 1275 (M. 1858-9) yılında, oğlu "*diyâr-ı aherde iken fuzûlî ve bigayr-ı hakk*" ve *sâhibi arz* memurunun izni olmaksızın 1000 kuruş karşılığında Koca Süleyman adlı bir şahsa ferağ etmiştir. Konu kaza mahkemesinde ele alınır. H. Veliyüddin, ferağ işlemini onaylamadığını ve *sâhib-i arz* memurunun izni olmaması nedeniyle işlemin "*şer'an sahîh ve mu'teber*" olmadığını söyleyerek Koca Süleyman'dan araziyi kendisine teslim etmesini ister. H. Veliyüddin'in iddialarını nasıl kanıtladığına dair belgede bir bilgi verilmez, ancak karar lehinedir. Koca Süleyman'a tarlayı teslim etmesine dair "*tenbîh-i şer'î*" verilir. H. Veliyüddin davayı kazansa da işleri yine rast gitmez. Koca Süleyman mahkeme kararına rağmen tarlayı teslim etmeye yanaşmamaktadır.

¹⁵⁹BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 182, sayfa no/belge no: 91/356.

Böylelikle kendisine “Dîvân yolu” tekrar gözükmüş olur. Mahkeme ilâmı ile birlikte Dîvân-ı Hümâyûn’a gönderdiği arzuhalde durumu anlatır ve Koca Süleyman’ın tarlayı teslim etmesini talep eder. İlâmın, usulüne uygun olduğu Fetvahâne tarafından onaylandıktan sonra Dîvân-ı Hümâyûn kalemine gereği sorulur. İlgili kalem, H. Veliyüddin, şikâyetinde asker olmasıyla ilgili bir göndermede bulunmasa da –tarlanın, kendisi hizmet-i askeriye de iken değil “*diyâr-ı aherde iken*” ferağ edildiğini söylemişti- meseleyi asker arazilerinin başkalarınınca zaptını yasaklayan yetmiş üçüncü madde çerçevesinde ele alır. Son olarak yetkililerden, meseleyi mahallinde tekrar tahkik etmeleri istenir. Koca Süleyman’ın bahsi geçen tarlayı zapt etmesinin “*hilâf-ı kanun*” olduğu mahkemede “*tebeyyün ve tahakkuk*” ederse tarla H. Veliyüddin’e verilecektir.¹⁶⁰

Hafız Veliyüddin haklılığını ispat eden mahkeme ilâmını Dîvân’a sunmuş olsa da, ilgili kalem konuyla ilgili kesin bir karara varmamıştır. Hüküm, şikâyetçi tarafın, Dîvân’a haklılığını kanıtlayacak herhangi bir belge sunmadığı davalara benzer bir şekilde sonlandırılmıştır. Son sözü yerel mahkeme söyleyecektir. Defterlerde davanın nihaî sonu hakkında bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak Dîvân’dan çıkan hüküm her ne kadar kendisiyle amel etmiş olmasa da, H. Veliyüddin’in elindeki mahkeme ilâmı, yerel mahkemede görülmüş/görülecek olan bir sonraki davanın sonucunu etkilemiş olmalıdır.

H. Veliyüddin’in Dîvân’a yapmış olduğu bir diğer şikâyet bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Şikâyet, her ne kadar kanunnâmenin kapsamı dışında olsa da mahkeme ilâmının Dîvân-ı Hümâyûn kararlarına etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Kahramanımız bu kez babasından kendisine intikal eden ve bir kısım hissesine malik olduğu altı dönümlük mülk zeytin bağının peşindedir. Mahkeme kayıtlarından anlaşıldığı üzere bahsi geçen bağ, annesi Şerife ve kendisine miras kalmıştır. Ancak babası öldüğünde, H. Veliyüddin henüz “*sağır*”dir. Annesi Şerife, bahsi geçen bağ ve ağaçlardaki hissesini, oğlunun hisseleriyle beraber aynı kazadan Hacı Ahmed’e *bey*’ eder. H. Veliyüddin buluğa erip davaya salahiyet kazanınca hisselerini Hacı Ahmed’den “*talep ve almak üzere iken*” askerlik hizmetine alınır. Askerlik görevinde bulunması kendisine yine engel olmaz ve annesinin *şer*’e aykırı olarak satmış olduğu hisselerini Hacı Ahmed’ten “*bi’ d-defeât talep ve da’vâ*” eder. H. Veliyüddin’in daha önceki şikâyetinde de karşılaşılan “*defalarca talep ve dava etme*”

¹⁶⁰BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 182, sayfa no/belge no: 90/354.

iafadesi önemlidir çünkü haksızlığa uğradığını iddia eden kimselerin kendilerine tanınan süre içerisinde şikâyetçi olmayarak “*sükûta rağbet etmesi*”, onların dava etme hakkını düşürür. H. Veliyüddin’in, “hakkını ısrarla arayan bir mağdur” imajı çizmesi, onun, davanın “*mürûr-ı zaman*” gerekçesiyle dikkate alınmayacağı korkusundan kaynaklanır. Mahkeme süreci sorunsuz geçer, davalı taraf, H. Veliyüddin’in iddialarını kabul etmiştir. Karar, kahramanımızın lehinedir. Ancak davalı taraf daha önceki anlaşmazlıklarda olduğu gibi mahkeme sonrasında yan çizer ve bağı H. Veliyüddin’e teslim etmeye yanaşmaz. H. Veliyüddin, Dîvân-ı Hümâyûn’a durumu anlatan bir arzuhal daha gönderir, mahkeme ilâmını arzuhaline iliştiirmeyi de unutmaz. Evâil-i Muharrem 1279 (M. 29 Haziran-8 Temmuz 1862) tarihli hüküm bahsi geçen ilâma dayanarak bağı “*irsen ve müstakillen*”¹⁶¹ Hafız’ın mülkü olduğunu tasdik eder. Hükme göre yerel yetkililerin yapacağı şey bu kararı uygulamak olacaktır.¹⁶²

1.2.2. Ferâğın Şartları Üzerine Kısa Bir Değerlendirme

Tarafların rızası ve edâ ehliyeti, *fâriğ* ve *mefrûğun leh*’i ilgilendiren şartlar olup ferâğ işlemi “*sahîh ve mu’teber*” kılmak konusunda tek başına yeterli değildir. Ferâğın hukuken geçerlilik kazanması için üçüncü ve daha önemli bir şartın tahakkuk etmesi gerekir: İşlemi devlet adına onaylayacak olan yetkili devlet memurunun varlığı.¹⁶³ Kanunnâmenin otuz altıncı maddesi *sâhib-i arz* denen yetkili memurun izni olmadan yapılan ferâğ ve mübadele işlemlerinin geçerli olmayacağını, bu şekilde yapılan işlemlerin miras hakkını engellemeyeceğini ifade eder. Daha da önemlisi *fâriğ*in geride mirasçı bırakmadan vefat etmesi halinde arazinin hazineye intikal edeceğini belirterek devletin arazi üzerindeki sahipliğini vurgular. 181 no’lu defterde

¹⁶¹Bağın “*müstakillen*” Hafız’ın mülkü sayılmasının nedeni ilâmda şu şekilde açıklanır: Hafız’a, babasından mülk olarak miras kalan şey sadece bahsi geçen bağ değildir, bağın bulunduğu kazadaki “bir bâb mülk menzil” aynı şekilde Hafız ve annesi Şerife’ye irsen intikal etmiştir. Anne ve oğul aralarında anlaşarak bağ ve ev üzerindeki hisselerini mübadele etmişler, böylece ev annesinin temellüküne geçerken Hafız da bağın tek mâliki olmuştur.

¹⁶²BOA, **Anadolu Ahkâm Defteri**, nr. 182, sayfa no/belge no: 91/335.

¹⁶³Bu, mutasarrıfın arazisini ferâğ etme hakkını kısıtlayan bir duruma işaret etmekten ziyade işlemin tesciline yönelik bir vecibedir. Mutasarrıf *mîrî* arazi üzerindeki tasarruf hakkını devretmek konusunda, birkaç istisnaî durum dışında, mülk arazi sahipleri kadar serbesttir. Devletin, *mîrî* arazilerin kişiler arasında devredilmesi konusunda hassasiyet gösterdiği nokta bu arazilerin (tek bir kişinin eli altında toplandığı durumlar hariç) kimin tasarrufu altında olduğu değil, işler vaziyette tutulup tutulmadığıdır.

yer alan bir şikâyet *sâhib-i arz* izni olmadan yapılan ferağ işlemlerinin uygulamada ne şekilde muamele gördüğüne dair güzel bir örnek teşkil eder.

Olay Kütahya'ya bağlı Gediz Kazası'nda geçmektedir. Kaza sakinlerinden Hacı Şerif'in yapmış olduğu şikâyete göre kendisi bahsi geçen kazadaki tarlaları 10.000 kuruş bedel mukabelesinde "*sâhib-i arz ma'rifeti bulunmaksızın*" hemşerisi Emin'den tefevvüz eder. Ancak Emin bir müddet sonra vefat edince bahsi geçen arazi "*sâhib-i arz me'mûrunun izni bulunmamış olduğundan*" Emin'in çocukları Nebi ve Zehra'ya intikal eder. Ne var ki varisler de kısa bir süre sonra geride bir mirasçı bırakmadan "*birbirlerini müte'âkib fevt olurlar*". Arazi de geride intikal hakkına sahip bir mirasçı olmadığından hazineye kalır. Hacı Şerif ne kendisine ne de Emin'in mirasçılarına yar olan arazi için külliyetli bir miktar ödemiştir, bu nedenle zevcesi sıfatıyla Emin'in terekesini "*ahz ve zabt eden*" Güldane Hatun'un kapısını çalar. Arazi için ödemiş olduğu 10.000 kuruşun müteveffa Emin'in terekesinden kendisine ödenmesi konusunda talepte bulunur. Ancak Güldane Hatun'un kocasının ihmalkârlığının bedelini ödemek gibi bir niyeti yoktur, Emin'in talebini hoş karşılamaz. Emin'in ise uğramış olduğunu iddia ettiği haksızlığı sineye çekmeye niyeti yoktur. Durumu bir arzihal ile Dîvân-ı Hümâyûn'a arz eder. Şikâyeti inceleyen Dîvân-ı Hümâyûn kalemi, kanunnâmenin, ferâğın geçerliliğini *sâhib-i arz* iznine bağlayan otuz altıncı maddesini gerekçe olarak gösterdiği kararını açıklar. Evâsıt-ı Rebiulevvel 1276 (M. 8-18 Ekim 1859) tarihli hüküm meselenin mahallinde tahkik edilmesini ister. Hacı Şerif iddialarını ispatlarsa vermiş olduğu meblağ "*mâl-ı müteveffâ-yı mezbûrdan*" alınıp kendisine iade edilecektir.¹⁶⁴

Tarafların rızası, edâ ehliyeti ve *sâhib-i arz* memurunun izni şartlarını taşıyan ferâğ işlemlerinin geriye döndürülemeyeceği kaidesi, kanunnâme ile tedvin edilen hukuki mevzuatın temel prensiplerinden biri olmuştur. Bu prensip incelenen şikâyetlerde ortaya konulduğu üzere uygulamada da kendisini göstermiş, ferâğ işlemini gerçekleştiren tarafların tefviz akdini bozmalarına izin verilmemiştir. Ancak bu genel kaide üç istisnaî durumda askıya alınmıştır. Kanunnâmenin kırk bir, kırk dört ve kırk beşinci maddeleri ferâğ işlemini geriye döndürebilecek hak sahipleriyle ilgili olup bu konudaki eski hukuku aynen kabul etmiştir. Bahsi geçen maddelere göre, ferâğın feshi talebiyle dava açabilecek olan kişiler şöyledir: (1) *Mirî* arazide mülk ağaçları veya binaları olanlar, (2) *Halît ve şerik*, (3) Aynı köyden olup araziye

¹⁶⁴BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 181, sayfa no/belge no: 39/149

ihtiyacı olanlar. Buna göre bir kimse arazisini ferâğ etmek istediğinde ya da arazi tapuya müstahak olduğunda bu üç grubun bahsi geçen arazileri öncelikli olarak tefevvüz etme hakları vardır. Ancak, mirasçılar tarafından tevarüs edilemeyen bu hakların kullanım süresi her bir grup için ayrı ayrı belirlenmiş olup (sırasıyla on, beş ve bir yıl) belirtilen süreler içerisinde kullanılması gerekir.

Çalışmada incelenen defterler bu üç grubun, haklarının bilincinde olduğuna ve bu haklarını kullanmak üzere harekete geçmekte tereddüt etmediklerine işaret eder. Bu konudaki ilk şikâyet üçüncü gruba ait olup oldukça ilgi çekici bir hikâyeye sunar. Menemen Kazası'na bağlı Dualar Köyü sakinlerinden Hacı Mehmed, bahsi geçen köyde bulunan kırk altı dönüm iki kıta tarlanın Menemen kazasına bağlı Hasanlar Köyü sakinlerinden Ahmed'e ferâğ edilmesine itiraz ederek kaza yetkililerine şikâyette bulunur. İki komşu köy fertlerinin taraf olduğu anlaşmazlık üzerine taraflar *sâhib-i arz* vekili huzurunda toplanan kaza meclisinde muvacehe edilir. Duruşmada usul gereği öncelikli söz hakkı *müddeî* Hacı Mehmed'indir. Hacı Mehmed olayı en başından anlatmaya başlar. İfadesine göre anlaşmazlığa konu olan tarlalar, köylüsü Ezmirağda bint-i Kara Todori adlı bir kadına ait olup, dava tarihinden on ay önce 22.500 kuruş karşılığında Hasanlar Köyü sakinlerinden davalı Ahmed'e ferâğ edilmiştir. Kendisi her ne kadar ferâğ işlemi sırasında araziye talip olduğunu ifade etmese de geç kalmış değildir. İşleme itiraz etmek için kendisine tanınan süre henüz dolmamış olduğundan ferâğın feshedilmesini talep eder. Hacı Mehmed'in mahkemeye sunduğu gerekçe, kendisine tanınan "öncelikli tefevvüz etme hakkı"nın bilincine olduğunu gösterir. Hacı Mehmet mahkeme heyetine "*zaruret ve ihtiyacı olduğundan ve henüz bir sene mürûr etmediğinden*" tarlaları tefevvüz etmek istediğini söyler. Kanunların kendisine tanıdığı bu yetkinin bilincinde olan ve bunu süresi dolmadan kullanmak isteyen Hacı Mehmed, bahsi geçen 22.500 kuruşun davalıya geri ödenerek tarlaların kendisine ferâğ edilmesini ister.

Hacı Mehmed'in iddialarını ve talebini dinleyen mahkeme heyeti, iddialara cevap vermesi için sözü Ahmed' verir. Ahmed, tarlaları beyan edilen şartlarda tefevvüz ettiğini ve Hacı Mehmed'in bahsi geçen tarlalara "*zaruret ve ihtiyacı olduğunu*" kabul eder. Ancak tarlaların dönüm birim fiyatı konusunda davanın lehine sonuçlanmasını sağlayacak bir iddiada bulunarak her bir dönümün 750 kuruş

değerinde olduğunu söyler.¹⁶⁵ Davacının bu nev-zuhur fiyatlandırmayı kabul etmemesi üzerine Ahmed, Süleymanlı ve Hasanlar Köyü ahalisinden üçer, Görece Köyü'nden ve “*nefs-i Menemen kasabasından*” ikişer kişi olmak üzere toplam on kişiyi iddiasını ispatlamak üzere şahit gösterir. Bahsi geçen şahitler “*mecliste hazirûn*” olmak üzere kırk altı dönüm tarlanın beher dönümünün 750 kuruş olduğuna şahitlik ederler. Şahitlerin tanıklıklarını kabul eden mahkeme heyeti Hacı Mehmed'in “*tasaddî ettiği da'vâsının iltifâta şayân olmadığına*” karar verir. Tarlaların dönüm birim fiyatındaki bu değişikliğin nedenine ya da kanunnâmenin kırk beşinci maddesinin uygulanmasını neden engellediğine dair belgede herhangi bir açıklama yapılmaz. Ancak ilgili maddedeki bir ifade Hacı Mehmed'in davayı neden kaybettiğine dair bir ipucu verir. Buna göre aynı köyden olup yere ihtiyacı olanlar araziyi ancak “*bedel-i misli*” ile talep edebilirler. Davalı Ahmed'in, mahkemede elindeki kartları bahsi geçen tarlaların dönüm birim fiyatı üzerinden oynaması boşuna değildir, Ahmed'in, tarlaları gerçek değeriyle tefevvüz edemeyeceğini adeta bilmektedir. Muhatabının tarlaları bahsi geçen birim fiyatı üzerinden talep etmiş olmaması da bu görüşü destekler. Hacı Mehmed'in maddi gücü bu yeni durumu karşılamaya yetmeyince mahkeme davayı Ahmed lehine sonuçlandırmıştır.

Hacı Mehmed kendi köyündeki tarlaları rakibine kaptırmıştır. Bu durumun sebep olduğu memnuniyetsizlikten olacak ki “*tarlaya müdâhalesinin ma'rifet-i şer'le men' ve def' olunduğunu nâtik taraf-ı şer'den i'lâm verilmesine*” rağmen tarlalara müdahaleden vazgeçmez. Bunun üzerine Ahmed, bahsi geçen mahkeme ilâmını eklediği bir arzuhalle durumu Dîvân-ı Hümâyûn'a şikâyet eder. Defterhâne kayıtlarına bakıldığında Ezmirağda bint-i Kara Todori'nin mutasarrıfa olduğu tarlaların altı dönüm olan bir kıtasının 500 kuruş karşılığında Ahmet'in kardeşi Hasan'a, diğer kırk dönüm bir kıta tarlanın ise 22.000 kuruş karşılığında Ahmed'e (Ahmed bin Hacı Mehmed) ferâğ edilmiş olduğu görülür. Evâhir-i Rebiulâhir 1280 (M. 5-15 Eylül 1863) tarihli hüküm bahsi geçen mahkeme ilâmına ve Defterhâne kayıtlarına dayanarak kararını açıklar. Kararda, kanunnâmenin kırk beşinci maddesine atıf yapılmaz, zira Ahmet, bahsi geçen araziyi bedel-i misliyle tefevvüz edebilecek maddi güçten yoksundur. Bu nedenle Dîvân hükmü toprak hukuku mevzuatının başat prensibini zikretmekle yetinir. Buna göre “*Bir kimsenin bâ tapu uhdesinde olub zabt*

¹⁶⁵Ahmed tarlaları 22.500 kuruşa tefevvüz etmiştir. Bu durumda tarlaların dönüm birim fiyatı 490 kuruşa tekabül eder. Ancak bu, tarlaların gerçek dönüm birim fiyatına işaret etmez. Ahmet araziyi herhangi bir sebepten dolayı ederinden daha az fiyata tefevvüz etmiş olabilir.

ve beher sene ziraât ve öşrünü edâ edegeldiği arâzîye taraf-ı âherden müdâhale olunmak hilâf-ı kanûn olduğundan” Ahmed oğlu Hacı Mehmed’in tapu ile mutasarrıf olduğu 46 dönüm arazisine diğer Hacı Mehmed’in “*dahl ve ta’arruz etdirilmemesi*”ne karar verilir.¹⁶⁶

Hacı Mehmed ve Ahmed’in davası sıradan Osmanlı tebeasının kanuni haklar konusundaki farkındalıklarına, daha da önemlisi bu hakların kaynağı olan kanun maddelerini en ince ayrıntısına kadar bildiklerine ve buna göre taktik geliştirdiklerine işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir.¹⁶⁷ Gerek şikâyetlerinde gerekse muvacehe sırasında kullandıkları dil, halkın, haklarına sahip çıkmak konusunda gerekli bilinç ve kabiliyete sahip olduğunu gösterir. Gerze Kazasına bağlı Kızık Köyü sakinlerinden bir diğer Mehmed de ihlal edilen haklarının peşine düşen sayısız Osmanlı tebaasından sadece biridir. Şikâyetine göre kendisi bahsi geçen köydeki bir tarlaya amcası Halil ile “*müşâ’ ve müşterek mutasarrıf*”tır. Amcası tarladaki hissesini ferâğ etmek istediğinde, “*el verdiği paha ve şerîki olduğu it’ibarıyla*” tefevvüz etmek ister. Ancak amcası hisseleri yeğenine değil aynı köy sakinlerinden Hacı İsmail adlı bir şahsa ferâğ eder. Bunun üzerine Mehmed haklarının ihlal edildiği gerekçesiyle Dîvân-ı Hümâyûn’a başvurur. Bu, Mehmed’in bahsi geçen tarla ile ilgili yapmış olduğu ilk şikâyet değildir. Kayıtlara göre Mehmed, “*Kızık karyesi toprağında senet ile mutasarrıf olduğu tarlasına Hacı İsmail adlı birinin fuzuli müdahale ettiği*” gerekçesiyle Dîvân’a daha önce de şikâyette bulunmuştur. Konuyla ilgili Evâhir-i Şevval 1277’de (M. 2-12 Mayıs 1861) *emr-i şerîf* gönderilmesine rağmen yerel yetkililer tarafları muvacehe etmek konusunda harekete geçmemiştir.

Mehmed’in yapmış olduğu ikinci şikâyet üzerine mahalline yeni bir hüküm gönderilir. Evâil-i Rebiulevvel 1279 (M. 27 Ağustos-6 Eylül 1862) tarihli Dîvân hükmü meselenin, iştirâken tasarruf olunan *mîrî* arazilerin ferağını, hissedarların iznine bağlayan kırk birinci madde gereğince çözülmesi gerektiğini ifade eder. İlgili madde, izinleri dâhilinde yapılmayan ferâğ işlemi, ortakların beş yıl içerisinde geriye döndürebileceğini belirtir. Mehmed’in şikâyetinin kanunnâmedeki karşılığı açıktır. Eğer amca Halil, hissesini öncelikle yeğenine teklif etmiş, yeğeni de almak

¹⁶⁶BOA, **Anadolu Ahkâm Defteri**, nr. 181, sayfa no/belge no: 110/414

¹⁶⁷Köylülerin kendilerine tanınan haklar konusundaki farkındalıkları ve bu hakları korumak üzere geliştirdikleri siyasetler üzerine bkz. CHALCRAFT John, “Engaging the State: Peasant and Petitions in Egypt on the Eve of Colonial Rule”, **International Journal of Middle East Studies**, 37 (3), 2005, ss. 303-325.

istememişse hissenin bir başkasına ferâğ edilmesi kanunen geçerlidir. Ancak mesele yeğen Mehmed'in iddia ettiği gibiyse ve hisselerin ferâğından şikâyet tarihine kadar beş sene geçmemişse karar Mehmed lehine olacaktır. Bu durumda Mehmed bahsi geçen hisseyi, bu hisseye talip olduğu andaki bedeli ile ve “müşterek olduğu itibarıyla” tefevvüz edebilecektir.¹⁶⁸ Bahsi geçen “müşterek olduğu itibarıyla” ifadesi kanunnâmede, hisseli arazilerde “müşâ” olma durumunun muhatap alınmadığını gösterir. Gerek mutasarrıflar gerek kalem memurları tarafından, arazinin tasarruf edilme biçimi tanımlanırken kullanılan “müşâ” ve “müşterek” kalıbının karar aşamasında görünmemesi buna işaret eder.

Mîrî arazilerin ferâğında dikkate alınan bir diğer husus, arazi üzerinde mülk bina veya ağaçların varlığı meselesidir. Üzerinde bu türden emlak bulunan *mîrî* arazilerin ferâğında, emlak sahiplerinin araziye öncelikli olarak tefevvüz etme hakları vardır. Eğer kendisi talip olduğu halde arazi üçüncü bir şahsa ferâğ edilmişse emlak sahibi bu işlemin feshi konusunda dava açabilir. Bu konuda kendisine tanınan süre, yukarıda bahsi geçen diğer rüçhan hakkı¹⁶⁹ sahiplerine göre çok daha uzun olup (on yıl) hakkın kullanımında reşit olmama, delilik ve arazinin bulunduğu yerden uzaklık gibi mazeretler dikkate alınmaz (madde kırk dört).

Ayvacık Kazası'na bağlı Sazlı Köyü'nde geçen bir olay bahsi geçen kanunnâme maddesinin uygulanma alanlarını göstermesi bakımından güzel bir örnek teşkil eder. Köy sakinlerinden Osman'ın hikâyesi, babasının kırk beş yıl önce yapmış olduğu muğlak bir alım işlemi nedeniyle başı ağrıyan bir adamın hikâyesidir. Osman'ın Dîvân-ı Hümâyûn'a göndermiş olduğu şikâyet dilekçesinde belirtildiğine göre bu uzun soluklu vakanın özeti şöyledir. Bahsi geçen köy sakinlerinden Ali, mutasarrıfı olduğu *mîrî* arazisi üzerindeki mülk meyve ağaçlarını şikâyet tarihinden kırk beş sene önce (H. 1228 / M. 1813 yılında) Osman'ın babasına satar. Osman şikâyetinde, babasının ağaçlarla birlikte araziye de tefevvüz ettiğine dair bir beyanda bulunmaz. Ancak karar aşamasında kullanılan bir ifade, arazinin ağaçlarla birlikte Osman tarafından tasarruf edildiğine işaret eder.

Osman bahsi geçen ağaçları ve araziye böylelikle bir süre kullandıktan sonra vefat eder. Ağaçlar ve daha sonra başını ağrıtabilecek olan arazi, oğlu Osman'a intikal etmiştir. Bu arada ağaçların ve arazinin eski sahibi Ali de artık hayatta değildir, o da

¹⁶⁸BOA, **Anadolu Ahkâm Defteri**, nr. 181, sayfa no/belge no: 105/399.

¹⁶⁹Araziye öncelikli olarak tefevvüz etme hakkı.

arkasında Veliyüddin adlı bir mirasçı bırakarak sahneden çekilmiştir. İki varisin babalarının yapmış olduğu alışveriş mal ve mülküyle birlikte oğullarına miras kalmıştır. Ali'nin oğlu Veliyüddin eski defterleri dürerek bahsi geçen bu muğlak alışverişi gündeme getirir. Veliyüddin, babasının yapmış olduğu satış işleminin sadece ağaçlar için geçerli olduğunu, arazinin ferâğ edilmediğini iddia ederek araziyi 1273 (M. 1856-7) yılında Vasil adlı birine ferâğ eder. Bunun üzerine Osman kendisine “*gadr edilmiş olduğu beyânıyla*” durumdan şikâyetçi olur. Osman şikâyetinde, aradan geçen sürenin kendisine “*hakk-ı karar*” kazandırdığına ve böylelikle arazinin mutasarrıfı olduğuna dair herhangi bir beyanda bulunmaz. Yine aynı şekilde *mîrî* arazi üzerinde mülk ağaçları bulunan kimsenin sahip olduğu haklara da herhangi bir atıf yapmaz. O sadece arazinin Vasil'e ferâğ edilmesinin kendisine yapılan bir haksızlık olduğunu ifade etmekle yetinir. Ancak bu, Osman'ın sahip olduğu haklardan bihaber olduğu anlamına kesinlikle gelmez. Ferâğ işlemi haksızlık olarak nitelendirmesi açıkça belirtmese de haklarının bilincinde olduğuna işaret eder.

Osman'ın, kırk beş sene boyunca “*ebâ 'an ced mutasarrıf olduğu mülk ağaçlar*” ve arazi hakkındaki şikâyetini böylece beyan etmesi üzerine konu, ilgili merci olan Dîvân-ı Hümâyûn kalemine aktarılır. İlgili kalem, kanunnâmenin, üzerinde mülk ağaç ve bina bulunan *mîrî* arazilerin ferâğıyla ilgili kırk dördüncü maddesini hatırlattıktan sonra daha önce mahallinde tahkik edilmeyen anlaşmazlıklarda olduğu gibi bu anlaşmazlık için de iki yönlü bir cevap geliştirir. Arazinin üzerinde mülk ağaç yoksa Veliyüddin'in yapmış olduğu ferâğ işlemi kanunen geçerlidir, çünkü *mîrî* arazi mutasarrıfları kanunlarca belirlenmiş bazı istisnaî durumlar dışında arazilerini dilediği kimselere ferâğ etmekte serbesttirler. Ancak mesele Osman'ın ifade ettiği gibiyse, yani arazinin üzerinde kendisine ait mülk ağaçlar varsa, arazi kendisine verilerek “*kemâkân zabt ve tasarruf etdirilmesi*” gerekir. Evâhir-i Cemâziyelevvel 1276 (M. 15-25 Ocak 1860) tarihli hüküm, konunun tahkikini yerel mahkemeye havale eder. Yerel yetkililer bu iki durumdan birine göre karar verecektir.

Dîvân-ı Hümâyûn kalemi her ne kadar atıfta bulunmasa da Osman ve Veliyüddin'in aralarındaki anlaşmazlık esasen kanunnâmenin diğer iki maddesi ile de irtibatlıdır ve daha da önemlisi ilgili kalem ikinci kararını bu “*zikredilmeyen*” maddelere göre vermiştir. Kanunnâmenin, “*bilâ nizâ' ziraat ve tasarruf edilen arazi*” üzerinde “*hakk-ı karar sabit olacağını*” belirten yetmiş sekizinci maddesi ile “*on sene bilâ nizâ' tasarruf olunan tapulu araziye müteallik davaların*” mahkemece dikkate

alınmayacağını belirten yirminci maddeleri¹⁷⁰, Osman iddialarını kanıtladığı takdirde söz konusu anlaşmazlığın asıl anahtarı olacaktır. Zira Dîvân-ı Hümâyûn kalemi, bahsi geçen kararın gerekçesini “*kırk beş sene zaman mürûr eylemesi*” olarak gösterir. Bu ise kırk dördüncü maddenin değil diğer iki maddenin işletileceği anlamına gelir. İlk madde, Osman’a sadece araziyi öncelikli olarak satın alma hakkı verirken, diğer iki madde onu arazinin “mutasarrıfı” yapar. Kararda, arazinin Vasil’den alınıp Osman’a verilmesinin istenmesi de bu çıkarımı doğrulamaktadır.¹⁷¹

1.2.3. Ferâğ Çeşitlerine Dâir Birkaç Örnek

Ferâğ, işlemin herhangi bir şarta bağlı olup olmamasına göre önce kat’î ferağ ve şarta bağlı ferâğ olmak üzere ikiye ayrılır. Kat’î ferağ, mutasarrıfın hakkını ivazlı veya ivazsız olarak kesin tarzda ferâğ etmesidir. Şartlı ferâğ ise, *vefâen ferâğ*, *istiğlâlen ferâğ* ve ölünceye kadar bakma kaydıyla yapılan ferâğ¹⁷² şeklinde üçe ayrılmış olup sonuncusu kanunnâmece muteber görülmemiştir (m. yüz on dört).¹⁷³ *Mîrî* arazi üzerindeki tasarruf hakkının borç karşılığında, borç ödendiğinde geri almak kaydıyla alacaklıya devredilmesi anlamına gelen *vefâen ferâğ*, kanunnâmenin 116-118. maddelerinde düzenlenmiş olup esasen bu konudaki önceki uygulamaların tedvini mahiyetindedir.¹⁷⁴ *İstiğlâlen ferâğ* da *vefâen ferâğ*ın bir türü

¹⁷⁰20. madde, araziye elinde bulunduran kimsenin araziye “fuzûlen zabt ve ziraât etmiş olduğunu ikrâr ve i’tirâf” etmesi durumunda mürûr-ı zamana ve tasarrufa itibar edilmeyeceğini söyler. Bu durumda arazi sahibine geri verilmelidir. Bu anlaşmazlıkta ise Osman için böyle bir itiraf ve ikrar söz konusu değildir. Dîvân-ı Hümâyûn’a yapmış olduğu şikâyet, kendisini “gâsıp” olarak görmediğine, aksine arazi üzerinde hak sahibi olduğunu düşündüğüne işaret eder.

¹⁷¹BOA, **Anadolu Ahkâm Defteri**, nr. 182, sayfa no/belge no: 37/152.

¹⁷²BARDAKOĞLU Bardakoğlu, **a.g.e.**, 1995, s. 353.

¹⁷³Görüp gözetmek şartıyla yapılan ferağ işlemlerinin sonradan kabulü konusunda bkz. bu çalışma s. 25-26.

¹⁷⁴*Vefâen ferâğ* işleminin *mîrî* topraklarda ne zamandan beri cari ve caiz olduğu konusu açık değildir. Bu konudaki kapsamlı düzenleme kanunnâmenin yürürlüğe girmesinden bir ay önce (H. 9 Ramazan 1274/M. 23 Nisan 1858) “*Arâzî-i Emîriyenin Deyne Mukâbil Vefâen Ferâğî Hakkında Nizamnâme*” ile yapılmış olup biraz farklı ve noksan olarak Arazi Kanunnâmesi’ne dercedilmiştir. Vefâen ferâğ işlemi ile genel kaideler şu şekilde özetlenebilir: 1) İşlem tapu senedine kaydedilmelidir, aksi takdirde bu konuya ilişkin davalar mahkemelerce dikkate alınmaz. 2) Borç karşılığında alacaklıya devredilen arazi, üçüncü bir şahsa devredilemez, ferâğ edilemez. Alacaklı, arazi üzerinde yalnızca hapis hakkına sahiptir. 3) Borç ödenmedikçe borçlu araziye geri alamaz. 4) Alacaklı, borç ödenmeden vefat ederse araziye hapis hakkı mirasçılara intikal eder. 5) Borçlu, borcunu ödemediği takdirde vefat ederse mirasçılarını borcu ödemediği sürece araziye geri alamaz. Geride mirasçı yoksa alacaklının/mirasçılarının hapis hakkı düşer ve arazi *mahlûl* addedilir.

Vefâen ferâğ işlemleriyle ilgili bir sonraki düzenleme 23 Ramazan 1286 (M. 27 Aralık 1869) tarihli olup alacaklı tarafın haklarını genişletir. Buna göre borçlu taraf, borcun ödenmesinden önce öldüğünde geride mirasçı bırakıp bırakmadığına bakılmaksızın arazi müzayedeye

olup mutasarrıfın, borcuna karşılık arazisini kendisine kiralaması şartıyla alacaklı tarafa devretmesi şeklinde tanımlanır. Bu ferâğ işleminde geçerli olan hükümler aynen *vefâenferâğ*da olduğu gibidir.¹⁷⁵

Çalışmada incelenen defterlerde yer alan ferâğ şikâyetlerin neredeyse tamamı kat'î ferâğ işlemleri ile ilgili olup ya tefevvüz ettiği arazisiyle ilgili üçüncü bir kişiyle anlaşmazlığa düşenler tarafından ya da şikâyete konu olan ferâğ işleminin herhangi bir nedenle geçersiz sayılmasını talep eden kişiler tarafından yapılmıştır. İçinde şartlı ferâğa dair iddialar/bilgiler barındıran şikâyetlerin oranı ise oldukça düşüktür (% 1,2). Üstelik yapılmış olduğu iddia edilen şartlı ferâğların gerçekte tahakkuk edip etmediği ya ispatlanamamıştır, ya da aslında hiç tahakkuk etmediği ortaya çıkmıştır. Ancak bu durum, şartlı ferâğlarla ilgili yapılan şikâyetlerin değerini eksiltmez, zira bu şikâyetler, konuyla ilgili yaşanan/yaşandığı iddia edilen anlaşmazlıkları ve kanun koyucuların bunları değerlendirme tarzını göstermesi bakımından kıymeti haizdir.

Şartlı ferâğın birinci türü olan *vefâen ferâğ* ile ilgili yapılan şikâyetlerden ilki 1278 tarihli olup olay Biga Sancağı'nda geçer. Anlaşmazlık, biri Müslüman diğeri Gayrimüslim olan kişiler arasında yapılmış olan ferâğ işleminin türüyle ilgilidir. Kumkalesi Kazası'na bağlı Çıplak Köyü sakinlerinden Mustafa Bey bin Ali, babasından kendisine intikal eden arazi ve üzerindeki ağaçlar nedeniyle Yanaki veled-i Dimitri ile mahkemelik olmuştur. Mahkemedeki ifadesine göre Mustafa Bey, Ezine Kazası'na bağlı Yatakaraba Köyü'nde bulunan iki yüz dönüm araziye, üzerinde bulunan altı bin "*hudâyî nâbit*" palamut ağacı ile birlikte 12.500 kuruş borcu karşılığında, ticaret maksadıyla Kal'a-i Sultanî'de bulunan eczacı Yanaki veled-i Dimitri¹⁷⁶,ye, *ferâğ bi'l vefâ* ile ferâğ eder. Mustafa Bey, belgede belirtilmeyen bir tarihte borcunu öder ve üzerindeki ağaçlarla birlikte arazisini Yanaki'den geri ister. Ancak Yanaki, Mustafa Bey'in bahsi geçen arazi ve ağaçları *ferâğ bi'l vefâ* ile değil "*ferâğ-ı kat'-i mu'tebere*" ile ferâğ ettiğini iddia eder. Mustafa Bey'in bu iddiayı kabul etmemesi üzerine Yanaki, durumun ifade ettiği gibi olduğunu "*her biri*

çıkılarak borç alacaklı tarafa ödenir. Bu şekilde Kanunnâme'nin bu husustaki tahditleri bertaraf edilmiş olur.

Mîrî arazilerin borca karşılık *vefâen ferâğ*ı konusundaki radikal adım ise R. 30 Mart 1329 (M. 12 Nisan 1913) tarihinde atılır ve *mîrî* araziler, gayri menkul mülkler şeklinde ipotek edilebilir bir hale gelir. BARKAN Ömer Lütfi, **a.g.e.**, s. 347-348.

¹⁷⁵BARDAKOĞLU Ali, **a.g.e.**, 1995, s. 354.

¹⁷⁶Yanaki, aslen Yanya kazasına bağlı Kokul köyündendir ve Osmanlı Devleti tebaasındandır. Belgede Yanaki'nin tebeyyetinin özellikle belirtilmesi önemlidir, zira bu bilgi *mîrî* arazilerle ilgili her türlü işlemin meşruiyetini belirleyecektir. Zira yabancı devletlerin tebaasının 16 Haziran 1869'dan önce gayrimenkul mülkiyetine hakları yoktur.

makbul'üs-şehâde idükleri ihbâr olunan” Kal'a-i Sultânî ve Ezine ahalisinden üç kişiyi şahit göstererek ispat eder. Bunun üzerine Mustafa Bey muârazadan men olunur. Arazi ve ağaçların Yanaki'de kalmasına dair “*i'lâm-ı şer'î*” verilir.

Belgede Mustafa'nın mahkeme kararına uymayarak arazi ve ağaçlar üzerinde hak iddiasında bulunmaya devam ettiği ya da bunlara “*müdâhale ettiği*”ne dair herhangi bir şikâyet yoktur. Yanaki'nin Dîvân-ı Hümâyûn'dan talebi, daha çok yerel mahkeme kararının merkez tarafından onaylanması niteliğindedir. Merkez, yerel mahkeme kararının anlaşmazlığı sonlandırıp sonlandırmadığına bakmaksızın görevini yerine getirir. İlâmın sıhhati araştırılır, Fetvahâne'den onay alındıktan sonra Dîvân-ı Hümâyûn kalemine gereği sorulur. İlgili kalem kanunnâmenin, *Hudâyî nâbit* ağaçların araziye tâbi ve dolayısıyla mutasarrıfına ait olduğunu ifade eden yirmi sekizinci ve ferâğdan geri dönülemeyeceğini belirten otuz dokuzuncu maddelerine atıf yapar. Hükümde *vefâen ferâğ* hakkındaki kanun maddeleri, anlaşmazlığa konu olan ferâğ işleminin türü, yerel mahkemede ortaya çıkmış olduğu için görünmez. Evâil-i Rebiulevvel 1278 (M. 6-16 Eylül 1861) tarihli hüküm yerel mahkeme kararını onayarak arazi ve ağaçların Yanaki'ye ait olduğunu teyit eder. Yerel yetkililere, mûtad olduğu üzere davayı kaybeden tarafın, yani “*Mustafa'nın* [arazi ve ağaçlara] *dahl ve taarruz etdirilmemesi*” buyrulur.¹⁷⁷

Vefâen ferağ ile ilgili ikinci ve son şikâyet ise Bolu Kazası'na bağlı Gökçe Nahiyesi'nden gelir. Bahis geçen nahiyeye bağlı Gölügökçesu Köyü sakinlerinden Halil, tefevvüz etmiş olduğu arazi ile ilgili olarak fâriğlerden şikâyetçidir. Dîvân-ı Hümâyûn'a yapmış olduğu şikâyete göre kendisi bahsi geçen köydeki beş kıta tarlayı 1267 (M. 1850-1) yılında 4000 kuruş karşılığında mutasarrıfları Süleyman ve Abdullah'tan tefevvüz eder. *Sâhib-i arz* memurunun nezaretinde yapılan ferâğ işlemi sonucunda kendisine 11 Safer 1267'de (M. 16 Aralık 1850) tapu senedi verilir. Halil, kendisine verilen “*tapu senedi mûcebince*” tarlaları on bir yıl boyunca “*zabt ve zirâ'at edegilir iken*” fâriğlerden Süleyman, tarlaları “*bey'-i bi'l vefâ ile ferâğ ettikleri*” iddiasıyla “*fuzûlî müdahale*”de bulunur. Halil, yapılan ferâğın *vefâen* değil kat'î *ferâğ* olduğunu söyleyerek “*kanun üzere amel olunmak bâbında*” Dîvân-ı Hümâyûn'a arzihal gönderir. Evâhir-i Şaban 1278 tarihli Dîvân hükmü, *vefâen ferağ* işlemlerinin başat kuralını hatırlatır ve tapu senedine ayrıca kaydedilmeyen *ferâğ bi'l vefâ* işlemlerine dair yapılan şikâyetlerin mahkemelerce dikkate alınmaması gerektiğini

¹⁷⁷BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 182, sayfa no/belge no: 76/94.

ifade eder (“...*senede rabt olunmayan ferâğ bi’l vefâ davasında istimâ’ olunmaması uhde-i karîbde irâde-i şâhânemle te’sîs kılınan nizâmâtdan olduğundan ...*”). İşlemin türünün belirlenmesi ise kaza meclisine havale edilir. Eğer işlemin türü tapu senedine kaydedilmediyse, Süleyman doğruyu söylüyor olsa bile konunun mahkemeye intikal etmesine gerek yoktur. Bu durumda ise Süleyman’ın tarlalara müdahalesi engellenmeli, tarlalar Halil’de kalmaya devam etmelidir.¹⁷⁸

Şartlı ferâğ türlerinden biri olan ancak *mîrî* araziler için geçerli bir devretme şekli olarak kabul edilmeyen (madde yüz on dört) “ölünceye kadar bakma şartıyla” yapılan ferâğ ise incelenen defterlerde sadece bir kez geçer. Hamid sancağına bağlı Havran kazasında geçen bu aile içi anlaşmazlık tapu sahiplerinin, kanunlarca muteber sayılmasa bile bu tür bir ferâğ işlemini kendi aralarında gerçekleştirdiklerine işaret eder. Ölünceye kadar bakma şartıyla yapılan ferâğ işlemlerinin halk arasında rağbet gördüğü, bu ferâğ şeklinin daha sonraki yıllarda kanun koyucular tarafından da kabul görmesinden anlaşılabilir. Nitekim bu şartla yapılan ferâğ işlemleri bu yöndeki ihtiyaç ve taleplerin etkisiyle daha sonra yapılan bir düzenleme ile geçerli sayılmış, kanunnâmenin ilgili maddesi (yüz on dördüncü madde) H. 18 Safer 1306 tarihinde (R. 24 Ekim 1888) feshedilmiştir.

Mutasarrıfın, arazi üzerindeki tasarruf hakkını, kendisine ölünceye kadar bakması şartıyla başkasına ferâğ etmesi şeklinde ifade edilen “ölünceye kadar bakma şartıyla ferâğ” işlemi incelemeye konu olan şikâyette bir baba ve oğlu arasında geçer. Ancak olayın mahkemeye yansımaya konu olan anlaşmazlık klasik bir “*fuzûli müdâhele*” şikâyeti ile başlar. Bahsi geçen şikâyet, ferâğ işlemini gerçekleştiren kişi tarafından yapılmış olup daha sonra *fâriğ*’in diğer çocuklarına anlaşmazlığa konu olan çiftlik arazisi ile birlikte intikal etmiştir. Hamid Sancağı’na bağlı Havran Kazası sakinlerinden ve dergâh-ı mu’allâ kapıcıbaşlarından Elhac Hüseyin, bahsi geçen kazada babasından kendisine intikal eden çiftlik arazisine “*ecânibden*” Hacı Mehmed ve zevcesi Arife’nin “*fuzûli müdâhale*” ettiği gerekçesiyle Dîvân-ı Hümâyûn’a şikâyette bulunur. Dîvân-ı Hümâyûn kalemi meseleyi, mutadî üzere kanunnâmenin altmış sekizinci maddesi kapsamında değerlendirir. Evâhir-i Şevval 1275 tarihinde anlaşmazlık mahallinde gönderilen hüküm, durumun tahkikini yerel mahkemeye havale eder. Ancak aradan iki yıl geçmesine rağmen taraflar mahkemeye çıkarılamaz. Elhac Hüseyin önceki hükmün tekit edilmesi için yeni bir *emr-i*

¹⁷⁸BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 182, sayfa no/belge no: 84/331.

şerîftalep eder. Evâhir-i Safer 1277 (M. 8-18 Eylül 1860) tarihli ikinci hükmün yerel yetkililerden talebi aynıdır: Tarafların mahallinde muvacehe edilerek meselenin sonuca ulaştırılması.¹⁷⁹ Ancak bahsi geçen hükmü ve hükmün getirilerini görmek Elhac Hüseyin'e nasip olmaz. Elhac Hüseyin duruşma tarihinden bir ay önce (H. Muharrem 1277/M. Temmuz/Ağustos) İstanbul'da misafir iken vefat etmiş, çiftlik arazisi üzerindeki anlaşmazlığı çocuklarına miras bırakmıştır. Artık davanın takibi varisleri tarafından sürdürülecektir.

İkinci hükmün mahalline ulaşması üzerine taraflar, Hamid Sancağı meclis azasından Hafız Mehmed İzzet, kaza müdürü ve *sâhib-i arz* vekili Süleyman huzurunda muvacehe edilir. Elhac Hüseyin'in büyük oğlu Mehmed ile Arife Hatun'un¹⁸⁰ taraf olduğu duruşma böylelikle başlamış olur. Mehmed'in bu davada peşine düştüğü şey sadece kendi hakkı değildir, o, duruşmada aynı zamanda araziye mirasçı olduklarını iddia eden Yusuf, Fatma ve Ayşe adlı kardeşleri adına da konuşmaktadır. Mahkemede ilk söz alan Arife Hatun olur. Anlatısına göre olayın özü şudur: Bahsi geçen çiftlik arazisine eski kayınpederi Elhac Hüseyin tapu ile mutasarrıf olup arazinin yarısını (1792,5 dönüm 43 kıtaya tekabül etmektedir) Elhac Hüseyin'in oğlu ve kendisinin eski kocası olan Çakır Abdullah'a, 1250 (M. 1834/5) senesindeki düğün cemiyetlerinde *sâhib-i arz* vekilinin izniyle "*meccânen*" ferâğ eder. Böylelikle araziye kâh kayınpederi, kâh kocası ekip biçer. Bu şekilde on bir sene geçtikten sonra kocası Çakır Abdullah, Havran Kazası'nda "*mesâfe-i sefer-baîd olan diyâr'ul-âhere*" gider, yedi sene sonra ise (H. 1268/M.1851-2 senesinde) orada vefat eder. Arife Hatun ve Çakır Abdullah'ın Hafize adlı küçük bir kızı vardır, ancak Hafize kendisine intikal eden araziye tasarruf edemediğinden babasının ölümünden üç ay sonra vefat eder. Böylelikle arazi mahlûl kalarak tapuya müstahak olur. Davalı Arife Hatun, Hafize'nin annesi ve dolayısıyla tapu ashabından olarak araziye tapu misliyle tefevvüz etmek ister, ancak kayınpederi Elhac Hüseyin ve Elhac Hüseyin'in ölümünden sonra oğlu Mehmed buna cevaz vermezler. Arife Hatun, vefatından önce kayınpederi ve daha sonra kayını ile yaşadığı anlaşmazlığı mahkeme heyetine bu şekilde sunduktan sonra araziye tapu misliyle almak istediğini ve arazinin Mehmed'den alınıp tarafına verilmesini talep eder.

¹⁷⁹BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 182, sayfa no/belge no: 48/195.

¹⁸⁰Arife Hatun'un araziye birlikte müdahale ettikleri iddia edilen eşi Hacı Mehmed, belgede belirtilmeyen bir sebepten dolayı mahkemede görünmez. Arife Hatun mahkemede hakkını tek başına savunmaktadır.

Arife Hatun olayı kendi penceresinden böylece izah ettikten sonra eski kayını Mehmed, iddiaları cevaplamak üzere söze başlar. Mehmed, eski yengesi Arife Hatun'un iddialarını kısmen kabul eder. Evet, çiftlik arazisi müteveffa babası tarafından abisine düğün cemiyetinde ferâğ edilmiştir. Ancak bahsi geçen ferâğ, “*ferâğ-ı mu'teber-i sahîh*” üzere gerçekleşmemiştir. Babası, araziyi abisi müteveffa Çakır Abdullah'a “*ölünceye değin kendisini görüp gözetmek ve bakmak*” şartıyla ferâğ etmiştir. Zaten abisi “*diy'ar-ı âhere gider iken*” bu durumu “*ikrâr*” etmiştir. Bu nedenle arazinin söz konusu şekilde ferâğının “*gayr-ı mu'teber*” olduğunu¹⁸¹, araziyi babasından kendisine ve kardeşlerine kalan miras hakkı olarak tasarruf ettiğini söyler. İddiasını ispatlamak için de Yalvaç Kazası ahalisinden Ayncebel Mahallesi muhtarı Binbaşı Hasan bin Halil ve Görgü Mahallesi'nden Mehmet bin Elhac Ömer'i şahit gösterir. Şahitlerin tanıklıklarını kabul eden mahkeme heyeti Arife Hatun'un çiftlik arazisi üzerindeki hak iddiasının geçersiz olduğuna hükmeder (“... *bu husûsda bu vech üzere şâhidleriz ve şehâdet dahî ederiz deyû her biri müttefik'ul lafz ve'l ma'nâ bi'l muvâcehe edâ-yı şehâdet-i şer'iyye etdiklerinde... şehâdetleri makbûle olmağın ...*”). Arazinin müteveffa Elhac Hüseyin'in mirasçıları olan çocuklarında kalmasına dair *i'lâm-ı şer'î* verilir. Mehmed davayı kazanmıştır, ancak yapılacak son bir şey daha vardır: Mahkeme kararının idari merkez tarafından onaylanması. Mahkeme sürecinde kardeşlerinden aldığı yetkiyle tek başına hareket eden Mehmed bu kez yalnız değildir, mahkeme ilâmının onaylanması için Dîvân-ı Hümâyûn'a gönderilen arzuhalde tüm kardeşlerin isimleri vardır. Dîvân-ı Hümâyûn kalemi kardeşlerin talebini kanunnâmenin intikal haklarını düzenleyen alan elli dördüncü maddesine uygun bulur. Yerel yetkililere, Arife Hatun tarafından araziye “*mugâyir-i i'lâm-ı şer'î dahl ve taarruz etdirilmemesi*”ne dâir Evâsıt-ı Şevval 1277 (M. 22 Nisan-1Mayıs) tarihinde hüküm gönderilir.¹⁸² Mehmed ve kardeşleri eski yengelerini galebe çalmışlardır.

¹⁸¹Mehmed'in, “ölünceye değin bakmak şartıyla” yapılan ferâğ işlemlerinin kanunlarca “*muteber*” sayılmadığını ifade etmesi dikkate değerdir. Bahsi geçen ferâğ işlemi yapıldığı tarihte de “*gayr-ı mu'teber*”dir. Ancak Mehmed o tarihte duruma karşı çıkmamış, babası ya da abisi aleyhine bir şikâyette bulunmamıştır. Oysa şimdi koşullar değişmiştir, ne babası ne de abisi hayattadır. Babasının külliyetli mirasını artık aralarında herhangi bir akrabalık bağı kalmayan eski yengesine yar etmeye niyeti yoktur. Babasının, ilk şikâyetinde eski gelini için kullanmış olduğu “*ecânib*” tanımlaması, ailenin Arife Hatun'u gözden çıkarttığını gösterir. Arife Hatun, ailenin gözünde artık bir yabancısıdır ve aile mirası üzerinde bir hakkı yoktur. Bu nedenle Mehmed, mahkemeye çıkmadan önce benzeri birçok hak sahibinin yaptığı gibi dersine çalışıp gelir. İddialarını, hukuki mevzuat çerçevesinde inşa etmiştir ve bunları ispatlamak konusunda da gafil değildir.

¹⁸²BOA, **Anadolu Ahkâm Defteri**, nr. 181, sayfa no/belge no: 67/245.

1.3. İNTİKAL ANLAŞMAZLIKLARI

Osmanlı toprak hukuku mevzuatında *mîrî* ve *mülk* topraklar arasındaki ayırım kendini en çok intikal alanında göstermiştir. Tapu sahiplerinin *mîrî* topraklar üzerindeki veraset hakkı, *şer'î* miras kaidelerinin geçerli olduğu ve buna bağlı olarak üzerinde tam bir mülkiyet hakkının kabul edildiği *mülk* topraklardan farklı olarak devletin idarî ve iktisadî gereksinimlerine göre şekillenmiştir.¹⁸³ Toprağın bölünerek küçülmesi küçük çiftçi işletmeleri şeklinde örgütlenen tarımsal birimleri (*çift*), dolayısıyla vergi gelirlerini tehlikeye düşüreceğinden *mîrî* toprakların veraset yoluyla el değiştirmesi önemli tahditlere maruz kalmıştır. Tapu sahiplerinin *mîrî* topraklar üzerindeki kiracı konumuna vurgu yapan bu kısıtlayıcı politika Tanzimat dönemi ile birlikte esnemeye başlamış, *mîrî* ve *mülk* topraklar arasındaki ayırım ikincisinin lehine giderek daralmıştır.

Çalışmada incelenen şikâyetlerin dörtte birinin (% 25) ya aile yakınlarıyla miras kavgasına düşenler ya da kendilerine intikal eden arazilerle ilgili olarak haksız bir "*müdâhale*"ye maruz kaldığını iddia eden kişiler tarafından yapılmış olması intikal meselesinin *mîrî* arazi anlaşmazlıkları içerisinde önemli bir payı olduğunu göstermektedir. Bu şikâyetler intikal meselesinin ne tür anlaşmazlıklara neden olabileceğini, mirasçıların kendilerine intikal eden arazilerle ilgili olarak şikâyet haklarını sonuna kadar kullandıklarını ve gerek yerel makamların gerekse Dîvân-ı Hümâyûn'un çiçeği burnunda kanunnâme maddelerini uygulamak konusundaki hassasiyetini göstermesi bakımından önemlidir. Bu bölümde intikalle ilgili henüz yürürlüğe girmiş kanun maddelerinin günlük hayattaki karşılıklarını seçili bazı örnek vakalar üzerinden çözümlenmeye çalışılacaktır.

Kendilerine intikal eden arazilerle ilgili olarak şikâyette bulunanların azımsanmayacak bir bölümü (% 15), arazileri vasîleri tarafından zapt ya da bir başkasına ferâğ edilen kişilerce yapılmış olup karar mercilerinin bu konudaki tutumlarına ışık tutması bakımından dikkat çekicidir. Konuyla ilgili ilk örnek şikâyet

¹⁸³Arazi Kanunnâmesi'nin şârihlerinden Ali Haydar Efendi, mîri arazinin tasarrufu konusunda fikhin devlet başkanına yetki verdiğini eserinde şu şekilde açıklar: "Şer'-i şerîf ahkâmınca arazî-i mîrîyenin rakabesi beytü'l-mâl'e aid olduğundan onun keyfiyet-i tasarruf ve intikâli gibi ahkâm-ı müteferrikası hakkında irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî ne merkezde şeref-taalluk ederse onunla amel etmek lâzım gelir". Ali HAYDAR, *Şerh-i Cedîd, Li-Kânûni'l-Arâzî*, İstanbul, 1311, s. 461.

Karesi Sancağı Balat Kazası'na aittir. Kaza sakinlerinden Haydar ve Ali Rıza adlı kardeşlerin ifadelerine göre babaları Sincanlızâde Ali, geride Kalburcu ve Nusret köyleri topraklarında bulunan bir kıta çiftlik arazisi, *mîrî* araziden “*ma'lûmu'l hudûd*” tarlaların yarım hissesi ve yine bahsi geçen kazaya bağlı Arayıcı adlı mahalde kırkar ve ellişer kile tohum kapasiteli iki kıta tarla bırakarak 1267 (M. 1850/1) senesinde vefat eder. Ancak bu külliyetli miras o tarihte henüz *sağîr* olduklarından dolayı Haydar ve Ali Rıza'nın tasarrufuna değil, kardeşlerin amcaları olup “*tesviye-i umûrlarına kibel-i şer'den mansûb vasîleri olan*” Hafız İbrahim'in denetimine bırakılır. Amca bahsi geçen tarlaları bu şekilde on dört yıl boyunca tasarruf eder. Ancak varislerin buluşa erişip “*da'vâya kâdir*” olmalarıyla amca ve yeğenleri arasında anlaşmazlık başlar. Amca, arazilerden el çekmeye yanaşmamaktadır. Amcalarına güç yetiremeyen kardeşlerin izleyeceği iki yol vardır: Ya yerel makamlara durumu arz edip şikâyetçi olacaklardır ya da meseleyi doğrudan merkeze şikâyet edeceklerdir. Kardeşler ikinci yolu tercih ederler ve “*kazâ meclisinde sâhib-i arz hâzır olduğu halde bâ ma'rifet-i şer' ve kanûn-ı münîf terâfû*” olunmak üzere Dîvân-ı Hümâyûn'a başvururlar.

Dîvân-ı Hümâyûn kalemi kardeşlerin şikâyetiyle ilgili hükmünü vermeden önce anlaşmazlığa konu olan arazilerin künyeleri araştırılır. Defterhâne-i Âmire kayıtlarından gelen bilgilere göre bahsi geçen araziler “*Lütfullahzâde Osman nâm kimsenin ferâğından*” şikâyetçi kardeşlerin babalarının tasarrufuna geçmiş, baba Sincanlızâde Ali'ye 15 Cemâziyelâhire 1265 (M. 8 Mayıs 1849) tarihinde tapu senedi verilmiştir. Arazilerin, Haydar ve Ali Rıza'nın babalarına ait olduğu böylece ortaya çıkmış olduktan sonra sıra hükmün verilmesine gelir. İlgili kalem kanunnâmenin, veraset haklarını düzenleyen elli dördüncü maddesinin işletilmesi gerektiğine karar verir (arazi *mutasarrıf* ya da *mutasarrıfalarından* biri öldüğünde arazisinin çocuklarına bedelsiz olarak intikal edeceğini belirten ilgili madde). Evâil-i Muharrem 1281 (M. 6 Haziran 1864) tarihli hüküm yerel yetkililere tarafları mahallinde muvacehe etmelerini buyurur. Eğer şikâyet, mirasçıların buluşa erip dava etmeye salahiyet kazanmalarından sonraki on yıl içinde yapılmışsa bahsi geçen araziler amcalarından alınıp kendilerine verilmelidir.¹⁸⁴

Kendilerine intikal eden arazilerle ilgili olarak hak talebinde bulunan bir başka kardeşlerin hikâyesi vasî annelerinin yapmış olduğu ferâğ işlemiyle ilgilidir.

¹⁸⁴BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 181, sayfa no/belge no: 116/432.

Doğrudan yerel makamlara yapılan bu şikâyete göre kardeşler, kendi rızaları dışında yapılan ferâğ işleminin iptalini istemektedir. Aydın Sancağı'na bağlı Karahayıt Kazası'nda geçen olay şikâyetçi kardeşlerin ifadelerine göre aşağıdaki gibidir. Mehmed Emin ve Fatma adlı kardeşler bahsi geçen kazada bulunan ve vefatına kadar babalarının tasarrufunda olan dokuz kıta 3750 dönüm çiftlik arazisinin kendi izin ve rızaları dışında ferâğ edilmiş olduğu iddiasıyla İlyas Kethüda bin Süleyman ile mahkemelik olurlar. Meclis azasının ve *sâhib-i arz* vekilinin huzurunda 5 Şaban 1277 (M. 16 Şubat 1861) tarihinde yapılan muvacehede araziye elinde bulunduran İlyas Kethüda bizzat, şikâyetçi kardeşler ise vekilleri Selim bin Abdullah vasıtasıyla haklarının peşine düşerler. Duruşmada öncelikle şikâyetçi tarafın iddiaları dinlenir. Vekil Süleyman müvekkilleri adına anlaşmazlığa konu olan ferâğ hikâyesini anlatmaya başlar. Anlatısına göre bahsi geçen çiftlik arazisi müvekkillerinin babaları Elhac Osman'a ait olup Elhac Osman'ın vefatıyla çocukları Mehmed Emin, Fatma, Halil ve Raşid'e intikal eder. Kanun gereği varislere eşit şekilde intikal eden arazi dört sehim üzerinden hesaplanır. Ancak varislerden Halil, babasının vefatından on beş gün sonra geride bir mirasçı bırakmadan vefat edince kendisine isabet eden bir sehim hisse *mahlûl* addedilerek hazineye devrolunur. Diğer üç sehmin sahibi olan MehmedEmin, Fatma ve Raşid ise bu sırada reşit değildir. Kendilerine isabet eden hisseler bu nedenle anneleri ve vasîleri olan Hatice Hatun'un tasarrufuna geçer.

Vekil Selim, arazinin intikal yoluyla müvekkillerine ait olduğunu mahkeme heyetine böylece ifade ettikten sonra kanunen geçersiz olduğunu iddia edeceği ferâğ sürecini anlatmaya başlar. İddiasına göre vasî Hatice, çocuklarının rüşdüne kadar gözetmekle sorumlu olduğu üç sehim hisseyi kanuna aykırı bir şekilde davalı İlyas Kethüda'ya 1271 yılında 30.000 kuruş karşılığında ferâğ etmiştir. İlyas Kethüda'nın hukuken sorunlu olan tek alımı bu da değildir. Müteveffa Halil'in hazineye intikal eden hissesini "*cânib-i mîrîden*" (hazineden) 10.000 kuruşa almış olması da müvekkilleri açısından kabul edilebilir değildir. Bu ikinci alım, müvekkillerinin tapu hakkına riayet etmediği için ayrıca geçersiz sayılmalıdır.¹⁸⁵ Vekil Selim son olarak müvekkillerinin "*şimdi bâliğler ve râşidler olarak*" her iki işlemi de "*müceyyiz*

¹⁸⁵Arazi Kanunnâmesi'nin elli dokuzuncu maddesine göre erkek ve kız kardeşler, geride mirasçı bırakmadan ölen baba bir kardeşlerinin arazilerini öncelikli olarak alma hakkına sahiptirler. Ancak bu hak erkek ve kız kardeşlere eşit olarak dağıtılmış olmayıp aralarında derece farkı vardır. Erkek kardeş araziye tapu misliyle almaya talipse kız kardeşin hakkı sakıt olur. Bu derece farkı, hakkın süresi konusunda da kendisini gösterir. Buna göre erkek kardeşlerin araziye on yıl içinde talep ve (başkasına ferâğ edilmişse) geri isteme hakkı bulunurken kız kardeş için bu süre beş yıldır.

omadıklarını” ve bu nedenle İlyas Kethüda’nın “*fuzlûlî ve bigayr-ı hakk zabt ve tasarrufunda olan*” iki sehim hisseden “*meccânen*”, Halil’den mahlûl kalan bir sehim hisseden ise “*cânib-i mîrîye*” vermiş olduğu 10.000 kuruş kendisine geri verilerek el çektirilmesini talep eder.

Vekil Selim iddialarını kanıtlayabildiği sürece müvekkili adına bulunmuş olduğu talepte haklıdır. Bahis geçen ferâğ ve “*cânib-i mîrîden tefevvüz*” işlemlerinin üzerinden henüz sadece dört yıl geçmiştir. Şikâyetçi kardeşlerin her ikisinin de ilk işlem için on, ikinci işlem için ise Mehmed Emin’in on, Fatma’nın ise beş yıl itiraz etme süresi daha dolmamıştır. Davalı taraf iddiaları kabul ederse ya da davacı taraf şahit göstererek durumu ispatlarsa kardeşlerin hisselerini geri almalarının önünde hiçbir engel yoktur. Ancak bunların her ikisi de gerçekleşmez. İlyas Kethüda iddiaları yalanlar. İfadesine göre Mehmed Emin ve Fatma hisselerini bundan altı yıl önce 29.333 kuruş karşılığında “*bâliğ ve râşid oldukları halde sâhib-i arz ma’rifeti ile*” kendisine ferâğ etmiştir. Halil’in hissesine gelince, bahsi geçen hisse öncelikli olarak her ikisine de teklif olunmuş ancak onlar “*iskât-ı hakk-ı tapu eylemeyi*” (tapu hakkından feragat edilmesi sonucu hakkın düşmesi) tercih etmişlerdir. Kendisi de bu hisseyi 10.000 kuruş karşılığında kanunlara uygun olarak almıştır. Henüz bulûğa ermemiş olan Raşid’in hissesi konusunda ise herhangi bir açıklamada bulunmaz.¹⁸⁶ Ancak mahkemedeki son sözlerinde bu hisse üzerinde hak sahibi olmadığını kabullenir. İlyas Kethüda “*sağır Raşid’in hissesinden ma’ada üç sehim hisseyi bihakkın zabt ve tasarruf*” ettiğini söyleyerek arazi üzerindeki hakkının meşruiyet kapsamını çizmeye çalışır. Şimdi sıra iddialarının ispatlanmasına gelmiştir. İlyas Kethüda’nın eli davacı tarafın aksine bu konuda boş değildir. Mahallerinde şahadetleri makbul olarak bilinen iki şahit ile iddialarını ispat eder. Dava İsmail

¹⁸⁶İlyas Kethüda’nın ifadesine göre ödemiş olduğu 29.333 kuruş sadece iki hisselerin yani Mehmed Emin ve Fatma’nın hisselerinin bedelidir. Küçük Raşid’in hissesi bu meblağa dâhil değildir. Halil’in *mahlûl* kalan hisselerini almak için hazineye ödediği meblağ ise 10.000 kuruştur. Bu hesaplama, arazinin dört kardeş arasında eşit olarak pay edildiği ve bu nedenle hisselerin fiyatının aşağı yukarı eşit olması gerektiği düşünüldüğünde, sorunludur. Bahis geçen 29.333 kuruşun Raşid’in hissesini de kapsamı akla daha uygun gelmektedir. İlyas Kethüda’nın davanın görüldüğü sırada arazinin tamamını “*zapt ve tasarruf*” ediyor olması da bu savı desteklemektedir. Bu durum İlyas Kethüda’nın savunmasını da sorunlu hale getirir. İddiasına göre Mehmed Emin ve Fatma hisselerini reşit olarak kendi rızalarıyla ferâğ etmişlerdir, davacı tarafın iddia ettiği gibi anne Hatice’nin bu işte bir dahli yoktur. Bu senaryo hisselerin fiyatı hakkında çelişkili olmasının yanı sıra Raşid’in hissesinin İlyas Kethüda’nın eline nasıl geçmiş olduğu ile ilgili bir açıklama vermediği için de sorunludur. Davacı tarafın yani Mehmed Emin ve Fatma’nın ifadeleri ise hem hisselerin fiyatı hem de Raşid’in hissesinin İlyas Kethüda’ya ne şekilde geçtiği ile ilgili olarak daha tutarlı görünmektedir. Ancak davanın sonucunu belirleyecek olan şahadet kozu İlyas Kethüda’nın elindedir.

Kethüda lehine sonuçlanmıştır. Mehmed Emin ve Fatma “*mu’ârazadan men*” edilirler. Arazi, küçük Raşid’in hissesi hariç İlyas Kethüda’nın tasarrufunda kalmaya devam edecektir.

Mehmed Emin ve Fatma, İlyas Kethüda hayatta olduğu sürece araziye bir daha ilişmezler ancak bu sulh devri uzun ömürlü olmaz ve rakiplerinin ölümüyle tekrar sahneye çıkarlar. Bu sırada arazi İlyas Kethüda’nın çocukları Elhac Halil, Elhac Mehmed ve diğer Fatma’ya intikal etmiştir. Çiçeği burnunda varisler, araziye “*müdâhale*” eden Mehmed Emin ve Fatma’yı babalarının yapmış olduğu gibi yerel makamlara değil doğrudan merkeze şikâyet ederler. Daha önceki dava sürecini özetledikleri bir arzuhalle durumu Dîvân-ı Hümâyûn’a arz ederler. Bunun üzerine taraflar 17 Cemâziyelevvel 1279’da (M. 10 Kasım 1862) kaza meclisinde muvacehe olunur. Mehmed Emin ve Fatma duruşmaya yine bizzat katılmamayı tercih eder. Anneleri Hatice de halen “*sağır olan*” Raşid’in tapu hakkını korumak için duruşmaya taraftır. Konuya hakim olan eski vekilleri Selim bin Abdullah yerine katip Yusuf adlı yeni bir vekil tayin etmişlerdir. Duruşmada arazinin yeni sahiplerini ise Eskiçizade Elhac Mehmed adlı vekilleri temsil etmektedir.

Aydın mahkemesinde görülen duruşmada ilk söz hakkı Mehmed Emin, Fatma ve vâsi Hatice’nin haklarını temsil eden vekil Yusuf’tur. Yusuf, müvekkillerinin ilk iddialarını iki önemli ekleme ile tekrar eder. Öncelikle arazinin Mehmed Emin, Fatma ve Raşid’e isabet eden üç hissesinin “*taksîm ve tefrîk olunmaksızın*” ferâğ edildiğini iddia eder. Bu ifade kardeşlerin her birinin, diğeri ile ortak (*halît ve şerîk*) olduğunun ve dolayısıyla birbirlerinin rızası olmadan hisselerin ferâğ edilemeyeceğinin dolaylı yoldan anlatımıdır. Ancak bu ortak olma durumunun İlyas Kethüda’ya ferâğ edilen üç hisse için bir anlamı yoktur, çünkü bu hisseler zaten vasîleri olan anneleri tarafından kanuna aykırı olarak ferâğ edilmiştir ve bu, “*halît ve şerîk*” olmanın kardeşlere sunacağı ayrıcalığı, kullanmaya fırsat kalmadan ortadan kaldırmıştır. Bu nedenle vekil Yusuf, kozunu ölen Halil’in *mahlûl* kalan hissesi üzerinden oynar. Küçük Raşit bu hisseye “*halît ve şerîk*” olduğundan bu hisselerin İlyas Kethüda tarafından alınması “*sahîh olamaz*”.¹⁸⁷ Bahsi geçen hisselerin ferâğını

¹⁸⁷Vekil Yusuf’un, diğer iki müvekkili Mehmed Emin ve Fatma’nın da kardeşleri Raşid gibi bahsi geçen hisseye “*halît ve şerîk*” olduklarını dile getirmemesi ilginçtir. Vekil Yusuf’un bu konuda sadece küçük Raşid’in adını zikretmesi hisselerin ferâğı üzerinden geçen müddet ile ilgili olabilir. Aradan geçen sekiz yılın, Mehmed Emin ve Fatma’nın hisseyi talep ve dava etme haklarını sakıt ettiğini, ancak Raşid’in henüz bulûğa ermemiş olması nedeniyle bu hakkının baki olduğunu düşünmüşe benzer. Bunlar, vekil Yusuf’un aklından geçenlere dair sadece birer varsayımdır.

şaiBELİ kılan tek durum üstelik bu da değildir. İlyas Kethüda'nın hazineye kalan bu hisseyi alması Mehmed Emin, Fatma ve Raşid'in tapu hakkı ayrıcalıklarını yok saydığı için ayrıca geçersiz addedilmelidir. Vekil Yusuf ikinci olarak İlyas Kethüda'nın varislerinin, müvekkillerine intikal eden üç ve merhum Halil'e isabet eden bir sehim hisseden el çektirilmelerini talep eder. Ancak bu talebin şartları ilk duruşmada yapılan talepten biraz daha farklıdır. Mehmed Emin ve Fatma ilk duruşmada, paylarına düşen hisselerin kendilerine “*meccânen*” teslim edilmesini talep etmişlerdi. Halil'in hissesi ise İlyas Kethüda'nın bu hisseyi almak için hazineye ödemiş olduğu 10.000 kuruşun kendisine geri ödenmesi ile teslim edilecekti. Raşid'in hissesine gelince, bununla ilgili ayrıca bir talepte bulunmalarına gerek kalmamıştı, çünkü İlyas Kethüda mahkemede, bu hisseyi almış olduğuna dair bir beyanda bulunmamıştı. Arazinin teslimi konusunda ikinci duruşmada yapılan talep ise daha ılımlıydı. Arazi, İlyas Kethüda'nın, hisselerin tamamı için ödemiş olduğu 40.000 kuruşun çocuklarına ödenmesi sonrasında teslim edilecekti. Mehmed Emin, Fatma ve Hatice üç hissenin bedeli olan 30.000 kuruşu İlyas Kethüda'nın varislerine geri ödemeyi taahhüt ediyorlardı. Kalan 10.000 kuruşluk meblağın ödenmesi ise hazineye ait olacaktı.

Vekil Yusuf'un oldukça iyi hazırlanmış bu iddia ve taleplerini dinleyen mahkeme heyeti, İlyas Kethüda'nın varislerini temsil eden Eskicizâde Elhac Mehmed'i savunmasını yapmak üzere sahneye davet eder. Eskicizâde ifadesinde, müvekkillerinin babaları İlyas Kethüda'nın iki sehim hisseyi Mehmed Emin ve Fatma'nın kendisinden, küçük Raşid'in hissesinin vasisi ve annesi Hatice'den, Halil'in mahlûl kalan hissesini ise “*câ nib-i mî rî den*” aldığını söyler. Bu alımların arazinin “*taksî m ve tefrî k olunmaksızın*” yapıldığını da kabul eder. İlk davada ibrenin İlyas Kethüda tarafına dönmesini sağlayan şahitler bu kez ortada yoktur. Vekil Eskicizâde'nin savunması da burada son bulmuş olur. Sekiz yıl boyunca iki aile halkının başını durmaksızın ağrıtan ve dört vekil eskiten bu külliyetli miras anlaşmazlığı sona yaklaşmak üzeredir. İki tarafın vekilleri için de söyleyecek bir şey artık kalmamıştır. Mahkeme heyeti kararını açıklar. Arazinin “*tefrî k ve taksî m olunmaksızın*” ferâğı, sonucu değiştirmemiştir. Mahkeme, ilk duruşmada çıkan

Ancak bu varsayımlar doğru ise vekilin bir şeyi göz ardı ettiğini söylemek gerekir. Aradan geçen sekiz yıl sadece Mehmed Emin ve Fatma'nın değil, küçük Raşid'in ortaklık hakkını da ortadan kaldırmıştır. Zira Arazi Kanunnâmesi'nin kırk birinci maddesi “*şerî k ve halî t*”in bulûğa erip ermediğine bakılmaksızın bu sürenin beş yıl içerisinde kullanılması gerektiğini ifade eder.

kararın geçerli olduğuna hükmeder.¹⁸⁸ Buna göre Mehmed Emin ve Fatma, kendilerine intikal eden iki sehim hisseyi dava etme hakkına sahip olmadıkları gibi vasi Hatice'nin de aradan sekiz yıl geçtiği için “*şerîk ve halît davasına şer'an salâhiyeti*” yoktur. Küçük Raşid'in hissesine gelince, mahkeme heyeti, referans noktası ilk duruşma olduğu ve ilk duruşmada bu konu ile ilgili bir sonuca varılmamış olduğu için hissenin akıbeti konusunda hüküm vermekten kaçınır. İkinci duruşmada taraflar bu hissenin vasi Hatice tarafından ferâğ edildiği konusunda hemfikir olsa da mahkeme bu ifadeleri, ilk duruşmada konuyla ilgili bir hüküm verilmediği için dikkate almaz.

Küçük Raşid'inki hariç üç sehim hissenin babaları İlyas Kethüda'ya ve onun ölümüyle de kendilerine ait olduğunu böylelikle garantileyen kardeşler için yapılacak son bir şey kalmıştır: yerel mahkeme kararının idari merkez tarafından teyit edilmesi. Her iki mahkeme ilâmı ve “*evrâk-ı sâire*”yi ilişitirdikleri bir arzuhal ile Dîvân-ı Hümâyûn'a başvurup “*emr-i 'âlî ısdâri*” talep ederler. İlamların sıhhati Fetvâhâne'den onaylandıktan sonra yerel yetkililere hüküm yazılır. Evâhir-i Şaban 1280 (31 Ocak-9 Şubat 1864) tarihli hüküm üç sehim hissenin İlyas Kethüda'nın çocuklarında kalması gerektiğini teyit eder, küçük Raşid'in hissesinin şaibeli durumu ise Divân-ı Hümâyûn kaleminin dikkatinden kaçmamıştır. İlgili kalem, bahsi geçen hissenin akıbetinin belirlenmesi için tarafların tekrar mahkemeye ihzâr edilmelerini buyurur. Eğer ikinci duruşmada iddia edildiği gibi bu hisse vasi Hatice tarafından ferâğ edilmişse vasinin böyle bir işleme yetkisi olmadığından dolayı İlyas Kethüda'nın çocuklarının bu hisseden el çekmeleri gerekecektir. Yerel yetkililer gerekli tahkikatı yaparak bu çeyrek anlaşmazlığı da bertaraf etmelidirler.¹⁸⁹

Mîrî arazilerin intikali konusunda aile fertlerini birbirine düşüren anlaşmazlık çeşitlerinden biri de intikal/tapu haklarını mürûr-ı zaman nedeniyle kaybetmiş varislerin ya da intikal hakkına sahip olmadığı halde miras üzerinde hak iddia eden

¹⁸⁸İlyas Kethüda, arazinin üç sehim hissesini usulüne uygun olarak (iki sehim hisseyi Mehmed Emin ve Fatma'nın kendisinden, *mahlûl* kalan bir sehim hisseyi ise diğer kardeşlerin tapu hakkından feragat etmeleri sonucu *cânib-i mîriden*) tefevvüz eylediğini iki şahit göstererek ispat edince bahsi geçen hisselerin kendisinde kalmasına karar verilmişti.

¹⁸⁹BOA, **Anadolu Ahkâm Defteri**, nr. 182, sayfa no/belge no: 115/438. İncelenen defterlerde küçük Raşid'in hissesinin mahkemede tekrar görüşülüp görüşülmediğine dair bir bilgiye rastlanmaz, ancak hüküm uygulanıp taraflar bu konuda tekrar muvacehe edildiyse kararın İlyas Kethüda'nın çocukları aleyhine olacağı tahmin edilebilir. Küçük Raşid'in hissesiyle ilgili olarak ilgili kanun maddesinin (vasîlerin, gözetimleri altındaki çocukların arazilerini kanunnâmede belirtilen istisnâî durumlar hariç ferâğ edemeyeceklerini ifade eden elli ikinci madde) uygulanmış olması kuvvetle muhtemeldir.

kişilerin neden olduğu anlaşmazlıklardır. Sinop Kazası Gerze Nahiyesi'ne bağlı Çay Köyü'nde yaşanan bir olay intikal hakkına sahip olmayan aile üyelerinin neden olduğu bir anlaşmazlıkla ilgili olup teyze ve yeğenleri birbirine düşürmüştür. Köy sakinlerinden Menekşe Hatun'un yapmış olduğu şikâyete göre babası Derviş'in bahsi geçen köyde bulunan tarlaları, babalarının ölümüyle kendisine ve kız kardeşi Fatma'ya intikal eder. Ancak Fatma kendisine intikal eden hisselerden yararlanacak kadar çok yaşamaz, babasının ölümünden bir sene sonra o da vefat eder. Fatma'nın hisseleri Mehmed, Mustafa, Selim ve Ayşe adlı çocuklarına intikal eder. Böylelikle tarlaların yarısı teyze Menekşe, diğer yarısı da Fatma'nın çocuklarına pay edilir. Ancak mirastan pay almak isteyen başkaları da vardır. Baba Derviş'ten üç sene önce vefat eden kızı Kezban'ın çocukları (Mustafa, Ali ve Kezban) dedelerinin tarlalarında kendilerinin de hak sahibi oldukları iddiasıyla tarlaları zapt ederler. Bunun üzerine Menekşe ve ölen kardeşi Fatma'nın çocukları Dîvân-ı Hümâyûn'a şikâyette bulunurlar.

Evâhir-i Muharrem 1276 (M. 20-30 Ağustos 1859) tarihli Dîvân-ı Hümâyûn hükmü, anlaşmazlığın kanunnâmenin, intikal hakkı sahiplerini belirleyen elli dördüncü maddesini kapsamında çözülmesini ister. Hükme göre Kezban'ın çocuklarının araziye el koymaları yalnızca ve yalnızca dedeleri, araziyi kızı Kezban'a ferâğ etmişse mümkündür. Eğer dede sağlığında böyle bir ferâğ işlemi gerçekleştirdiyse Kezban'ın çocukları intikal hakkı sahibi olarak tarlalara el koyabilirler. Ancak durum şikâyet edildiği gibiyse arazi üzerinde hiçbir hakları yoktur zira anneleri, dedelerinden daha önce vefat ettiği için kendilerinin miras hakkı düşmüştür. Hüküm, yerel yetkililerden meseleyi mahallinde tahkik etmesini ve bahsi geçen kanun maddesi çerçevesinde sonuca ulaştırmasını ister (...*ber mûceb-i nizâm tesviye olunmak için*...).¹⁹⁰

İntikal veya tapu haklarını kendilerine tanınan süre içerisinde kullanmayan kişilerin neden olduğu intikal anlaşmazlıklarında mürûr-ı zaman ilkesinin belirleyici rolü dikkat çekicidir. Birçok hak sahibinin mahkeme kapısından eli boş dönmesine neden olan bu ilke, kanunnâmede her hak sahibi için ayrı ayrı belirlenmiş olup uygulamada dikkatle gözetilmiştir. İncelenen şikâyetler, tapu hakkıyla ilgili olarak ortaya çıkan anlaşmazlıkların hak sahiplerinin ve hakkın kullanım sürelerinin

¹⁹⁰BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 182, sayfa no/belge no: 31/130.

belirtildiği elli dokuzuncu madde çerçevesinde değerlendirildiğini göstermektedir.¹⁹¹ Konuyla ilgili ilk örnek Adapazarı Kazası Tekeler Mahallesi'nde geçer. Bahsi geçen mahalle sakinlerinden Osman bin Ahmed üvey kızı Şerife bint-i Said'i, mahkeme ilâmı ile kendisine ait olduğu sabit olan tarlalara “*müdâhale*” ettiği gerekçesiyle Dîvân-ı Hümâyûn'a şikâyet etmiştir. Osman'ın göndermiş olduğu arzuhale göre üvey baba ve kızı arasındaki anlaşmazlık Şerife'nin müteveffa babasından intikal eden tarlalarla ilgili olup anlaşmazlık kaza mahkemesinde Osman lehine sonuçlanmıştır. *Sâhib-i arz* vekilleri huzurunda görülen davanın, hükümde yer alan özetine göre davalı Şerife'nin babası vefat ettiğinde bahsi geçen mahallede bulunan otuz altı kıta on beş dönüm tarlaları Şerife ve kız kardeşi Fatma'ya intikal eder. Kız kardeşler, babalarından kalan tarlaları böylece intikâlen tasarruf ederlerken Fatma 1268 (M. 1851-2) senesinde geride intikal hakkına sahip bir mirasçı bırakmadan vefat eder. Şerife, her ne kadar “*tapu ahabından*” ise de o tarihte “*sağîre*” bulunduğundan kız kardeşinin *mahlûl* olan hisselerini tapu misliyle tefevvüz edemez, “*kâbel-i şer'den*” vasî tayin edilen annesi Hafize de kızı adına böyle bir talepte bulunmaz. Böylelikle bahsi geçen tarlalardan müteveffiyeye Fatma'nın payına isabet eden yarım hisse talibine verilmek üzere “*ahâlîde müzayedede olunur*”. *Mahlûl* olarak müzayedeye çıkan hisseleri tefevvüz etmek isteyenler arasında üvey baba Osman da vardır. Osman, “[hisselerin] *daha ziyade talibi bulunmadığından ve bin iki yüz kuruş ettiği erbâb-ı vukûf tarafından tahkik edildiğinden*” hisseleri bahsi geçen fiyata alarak “*tapu temessüklerini dahî tarih-i mezkûrda ahz eder*”.

Şerife'nin, ifadesinde, ferağ edilen hisselerin fiyatını özellikle vurgulaması boşuna değildir. Hisselerin ferâğ edildiği sıradaki değerini, müzayedede talipler tarafından teklif edilen ve bilirkişilerin belirlediği fiyat olmak üzere iki meşru unsurun belirlediğine işaret ederek gelecekteki talebi için adeta ortam hazırlar. Hisselerin bahsi geçen tarihteki değerinin 1200 kuruş olduğuna açıkça, ferâğın iptali durumunda hisselerin bu bedel üzerinden fiyatlandırılması gerekeceğine ise zımnen işaret eden Şerife, üvey babasının aldığı hisselerle “*el-ân kebîre ve tapu ahabından olarak*” talip olduğunu söyler ve önceki işlemin feshedilmesini ister. Şerife, ferâğın feshedilmesi

¹⁹¹İlgili maddeye göre geride evlat, baba veya anne gibi intikal hakkı sahiplerinden birini bırakmadan vefat eden kişilerin arazileri sırasıyla 1) baba bir erkek kardeşe, 2) baba bir kız kardeşe, 3) oğlun oğlu veya kızına, 4) eşe, 5) anne bir erkek veya kız kardeşe, 6) kızın oğlu veya kızına, 7) arazi üzerinde mülk ağaç veya binası bulunanlara, 8) *şerîk ve halît* olanlara, 9) aynı köyden olup yere ihtiyacı olanlara tapu misliyle teklif olunur. Tapu hakkının kullanım süresi bahsi geçen her bir derece için ayrı ayrı belirlenmiş olup her bir derecenin bu hakkı kullanması bir sonraki derecenin hakkını ortadan kaldırır.

durumunda hisseleri müzayede sırasında belirlenen fiyattan alma hakkına sahip olduğunu bilecek kadar zekidir, ancak bu hesaplardan daha önemli olan bir şeyi göz ardı etmiştir: Hak sahiplerinin mahkemeden eli boş dönmesine neden olabilecek ve her bir derece için ayrı ayrı belirlenmiş olan “*mürûr-ı zaman*” ilkesini. Nitekim mahkeme heyeti, Şerife'nin iddia ettiği tapu hakkı davasının kanun gereği beş sene ile sınırlandırıldığını¹⁹² ve bu süre üzerinden üç sene geçmiş olduğunu gerekçe göstererek davasının “*meşrû'a olmadığına*” karar verir. Şerife, ablasının hisselerini geri almak için geç kalmış, hisseler üzerindeki hak iddiasını kaybetmiştir.

Şerife'nin “*mu'ârazadan men ve def olunduğuna*” dair “*taraf-ı şer'den*” ilâm verilir. Buna rağmen Şerife, ablasının hisselerine “*müdâhale etmeye*” devam etmektedir. Üvey kızına yerel mahkeme kararını kabul ettiremeyen Osman, kararı en üst mercie onaylatmanın sorunu çözeceğini düşünerek mahkeme ilâmını da eklediği bir arzuhal ile Dîvân-ı Hümâyûn'a başvurur ve kararı onayan bir “*emr-i şerîf*” talep eder. Durumu inceleyen Dîvân-ı Hümâyûn kalemî yerel mahkeme kararının isabetini onaylar. İlgili kalem kanunnâmenin tapu hakkı sahiplerinin derecelerini ve bu hakkın kullanım sürelerini düzenleyen elli dokuzuncu maddesine doğrudan işaret etmek yerine bahsi geçen maddenin mevcut davaya uyarlanması şeklinde bir özet yapmakla yetinir. Yetkili kalem, “*oğlu ve kızı ve baba bir er karındaşı kalmayan müteveffiyenin yerleri bîgaraz erbâb-ı vukûfun takdîr eyledikleri tapu misliyle ancak beş seneye değin kız karındaşına verilmesi kanun idüğü*”nü belirterek Şerife'nin hak iddiasının geçersiz olduğunu tasdik eder. Evâhir-i Cemâziyelevvel 1276 (M. 16-26 Aralık 1859) tarihli hükümde yerel yetkililere “*arâziye Şerife tarafından hilâf-ı kanûn dahl ve mugâyır-ı i'lâm-ı şer'î dahl ve taarruz etdirilmemesi*” buyrulur. Böylelikle Şerife'nin davasında haksız olduğu bir kez daha onaylanmış olur.¹⁹³

¹⁹²Arazi Kanunnâmesi'nin elli dokuzuncu maddesine göre tapu hakkı sahipleri arasında ikinci derecede yer alan baba bir kız kardeşler, vefat eden kardeşlerinin arazilerini beş seneye kadar talep ve dava edebilirler. Ancak madde altmış birine göre talep ve dava etme hakkı, mutasarrıf(an)ın vefatını takip eden beş yıl içerisinde kullanılmalıdır. Aksi takdirde bu hak sakıt olur. Bu konuda tapu hakkı sahibinin bülûğa erip ermediğine bakılmaz. Şerife'nin başına gelen işte tam da budur. Kendisine tanınan “tapu hakkı”, kardeşi Fatma'nın vefat tarihi olan 1268 tarihinde başlamış olup bu hakkın müteakip beş yıl içerisinde vasîsi veya kendisi tarafından kullanılması gerekmektedir. Ancak annesi Hafize, hisseleri, kızı Şerife adına tapu misliyle almaktan “*istinkâf ile iskât-ı hakk eylemiş*” ve bu nedenle hisseler talibine verilmek üzere müzayede ile ferağ edilmiştir. Şerife'nin aradan geçen sekiz yıldan sonra ölen kardeşinin hisselerini geri alması artık mümkün değildir.

¹⁹³BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 182, sayfa no/belge no: 37/151.

Kendisine tanınan tapu hakkını kullanmak konusunda geç kalan bir diğer hak sahibi Bolu Sancağı'na bağlı Dörtdivan Kazası'ndan İbrahim'dir. Bahsi geçen kazaya bağlı Dülger Köyü sakinlerinden Ali'nin şikâyetine göre kendisi, köy sınırları içinde bulunan “*ma'lûmetü'l-hudûd*” (sınırları belirli) tarlalara İsmail adlı bir kişiyle “*müşâ' ve müşterek olarak mutasarrıf*” iken ortağı İsmail, geride tapu ashabından oğlunun oğlu İbrahim'den başka bir hak sahibi bırakmadan vefat eder. Bunun üzerine İsmail'in hisseleri tapuya müstehak olur ve kanun gereği “*bîgaraz müslimînin*” belirlediği tapu bedeliyle torunu İbrahim'e teklif olunur. Ancak İbrahim dedesinin hisselerini almak istemez ve böylelikle hisseleri öncelikli olarak alma hakkı Ali'nin olur. Ali, hissedar olmasının kendisine verdiği hak ve yetki ile ortağının hisselerini bilirkişilerin belirlediği tapu misli karşılığında tefevvüz eder. Bu şekilde Ali tarlaları “*müstakillen*” tasarruf etmeye başlar. Aradan epeyce uzun bir zaman geçtikten sonra eski ortağının torunu İbrahim ortaya çıkar ve dedesinin hisselerini istediğini söyleyerek tarlalara “*fuzûli müdahale*” eder.

Ali, kendisine tanınan hakkı zamanında kullanmayan bu had bilmez mirasçıya eski ortağının hatırına yumuşaklık gösterecek değildir. Bu nev-zuhûr adamı kendisine “*gadr ettiği*” gerekçesiyle Dîvân-ı Hümâyûn'a şikâyet eder. Gelen cevapta arazinin bedelsiz olarak intikal edeceği bir varis ya da tapu hakkı ashabından herhangi bir akraba/hak sahibi bırakmadan vefat eden *mîrî* arazi mutasarrıflarının arazilerinin, bilirkişiler tarafından belirlenecek tapu bedeli ile oğlunun oğluna verilmesi ve torunun bu hakkını on yıl içerisinde kullanması gerektiği belirtilir. Daha sonra tarafların haklı olabilecekleri durumlar sıralanır. Eğer İsmail dedesinin hisselerini bilirkişiler tarafından belirlenen tapu bedeliyle tefevvüz etmişse ve elinde bunu ispatlayacak tapu senedi varsa müdahalesinde haklıdır. Hükümde, torunun bu hakkını zamanında kullanıp kullanmaması ile ilgili bir ifade geçmez, bu durumun araştırılması yerel mahkemeye bırakılır. Şikâyetçi Ali'nin iddialarına gelince, bu iddialar mahkemede ispatlanırsa İbrahim'in hak iddiası geçersiz olacaktır.¹⁹⁴

Davanın, taraflardan hangisi lehine sonuçlandığını Ali'nin bir sonraki yıl yapmış olduğu şikâyet ortaya çıkarmaktadır. Evâil-i Cemâziyelevvel 1277 (M. 15-25 Kasım 1860) tarihli hükme göre anlaşmazlık mahkemeye taşınmış ve dava Ali'nin lehine sonuçlanmıştır. Mahkemeye yansıyan anlaşmazlıkların yer aldığı bütün hükümlerde olduğu gibi bu hükümde de taraflar ve konu daha ayrıntılı olarak tasvir

¹⁹⁴BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 181, sayfa no/belge no: 47/157.

edilir. Hükümde Ali'nin daha önce yapmış olduğu şikâyet aynen tekrar edilir. İlk hükmün mahalline ulaşması üzerine kaza meclisinde *sâhib-i arz* ve diğer yetkililer huzurunda dava görülür. Davacı Ali bin Mehmed bizzat mahkemededir, İsmail'i ise aynı köy sakinlerinden dayısı Bağcıoğlu Emin ile Hüseyin adlı kişiler temsil etmektedir. Olay önce davacı Ali bin Mehmed'in ağzından dinlenir. Buna göre Ali bin Mehmed, davalı İsmail'in büyükbabası ve kendisinin de amcası olan İbrahim ile bahsi geçen tarlalara iştirâken mutasarrıftır. Ortağı, 1255 (M. 1839-40) senesinde geride varis ya da tapu ashabından oğlunun oğlu İsmail'den başka kimse bırakmadan vefat edince İsmail o tarihte "*sağîr*" olduğu için ve kendisi de "*şerîk ve halîl*" bulunduğu için ortağının hisseleri *sâhib-i arz* tarafından kendisine teklif olunur. Bunun üzerine bahsi geçen tarihte ortağının hisselerini tefevvüz eder ve o tarihten 1275 (M. 1858-9) senesine kadar yirmi sene boyunca herhangi bir anlaşmazlığa konu olmadan tarlaları aralıksız "*müstakillen*" ziraat eder. Ali bin Mehmed meseleyi bu şekilde izah ettikten sonra torun İsmail'in tarlalara müdahaleden men edilmesini talep eder. Böylelikle söz hakkı davalı tarafa geçer. Davalı İbrahim'in vekili Emin'in, meselenin anlatıldığı gibi olduğunu ikrar ve itiraf etmesi üzerine mahkeme davayı sonuca bağlar. İsmail, dedesinin vefat ettiği tarihten itibaren kendisine tanınan on yıllık itiraz etme süresini kullanmayarak yirmi yıl boyunca tapuya rağbet etmemiş olduğundan iddia ettiği tapu hakkı davasının şer'an ve kanunen geçerli olmadığına karar verilir. Ali bin Mehmed'e tarlaları müstakillen zapt ve ziraat etmeye devam edebileceğine dair ilâm-ı şer'î verilir. Buna rağmen İbrahim mahkeme ilâmına aykırı olarak tarlalara müdahale etmeye devam eder. Ali bin Mehmed tekrar Divân-ı Hümâyûn'a şikâyette bulunarak mahkeme kararının uygulanması için yeni bir *emr-i şerîf* gönderilmesini talep eder. Dîvân-ı Hümâyûn kaleminden çıkan hüküm mahkeme kararını tasdik eder niteliktedir, "*hakk-ı tapu davasında on sene mürûr eden arazi davasının istimâ'ı nun*" (mahkemece dikkate alınmasının) kanuna aykırı olduğu tekrar edilir. Son olarak yerel yetkililerden, İsmail'in kanuna ve ilâma aykırı olarak tarlalara müdahale etmesine engel olunmaları istenir.¹⁹⁵

İntikale konu olan arazilerle ilgili olarak yaşanan anlaşmazlıklar, aile içi miras kavgalarının renkli sahnelerini de barındırır. Miras cininin baştan çıkardığı bu kardeşler, annelerinden veya babalarından kendilerine intikal eden araziler nedeniyle

¹⁹⁵BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 181, sayfa no/belge no: 61/225.

birbirleriyle mahkemelik olmaktan imtina etmezler. Konuyla ilgili örnek olarak seçilen ilk anlaşmazlık hakkını aramak konusunda epey geç kalmış bir adamın hikâyesidir. İzmir kazası sakinlerinden Ali Kavas, annesinden kendisine intikal eden çiftlik arazisi ve emlakı üzerindeki hissesinin, kız kardeşi Emine tarafından zapt edilmiş olduğu iddiasıyla Dîvân-ı Hümâyûn'a şikâyetinde bulunur.¹⁹⁶ Şikâyet üzerine yerel yetkililere, Evâil-i Cemâziyelâhire 1278'de, (4-14 Aralık 1861)“*mahallinde şer'le amel olunmak bâbında*” bahsi geçen çiftlik arazisi için başka ve emlak için başka olmak üzere iki kıta *emr-i şerif* gönderilir.¹⁹⁷ Yerel yetkililer, idari merkez tarafından kendilerine buyrulan bu görevi defterlerdeki diğer şikâyetlerle karşılaştırıldığında çok da uzun olmayan bir süre içerisinde yerine getirirler ve tarafları “*muvâcehe olunmak üzere*” kaza meclisinde buluştururlar. *Sâhib-i arz* memuru ve ilgili diğer görevliler huzurunda gerçekleşen muvacehenin belgede yer alan özetine göre durum biraz daha karmaşıktır. Çiftlik arazisi ve emlakının paylaşımı sadece Ali Kavas ve Emine'yi mahkemelik etmemiştir, diğer kardeşleri Rüstem ve Osman, kendi hisselerinin de zapt edilmiş olduğu gerekçesiyle duruşmada taraftırlar. Kardeşlerin ortak şikâyetine göre Emine, çocukları Halil ve Vahide ile birlikte arazi ve emlakın tamamına haksız yere el koymuştur.

Kaza meclisinde görülen davada şikâyetçi Ali Kavas bizzat, kardeşleri Rüstem ve Osman ise vekilleri Elhac Hasan Yusuf aracılığıyla hisselerinin peşine düşerler. Davalı taraf Emine ve çocuklarını ise vekilleri Ali bin Mehmed temsil etmektedir. Mahkemede ilk söz hakkı usul gereği şikâyet sahibi Ali Kavas'a verilir. Ali Kavas'ın ifadesine göre İzmir'de 1 bab mülk konak, 20 bab çiftlik odaları, meyveli-meyvesiz ağaçları ve havuzu olan 2 kıta mülk bahçe, kürûmu *mülk* bağ, 120 sâk zeytin ağacı ve bahsi geçen çiftliğe tabiyetle ziraat olunan *mîrî* tarlalar 1234 (M. 1818-9) yılında vefat eden dedelerinden anneleri Fatma'ya, annelerinin 1264 (M. 1847-8) yılında vefat

¹⁹⁶Belgede, şikâyet hakkında verilen ilk bilgiler ile mahkeme sürecinde ortaya çıkan bilgiler arasında bazı çelişkiler vardır. Ali Kavas'ın şikâyetinin anlatıldığı bölümde çiftlik arazisi ve emlakının kardeşlere, babalarından intikal ettiği ifade edilirken, mahkeme sürecinde arazi ve emlakın aslında “anne”den intikal ettiği ortaya çıkar. Yine Ali Kavas'ın hissesini zapt eden kız kardeşin ismi ilk bölümde Fatma olarak geçerken ikinci bölümde bu kişinin Emine olduğu anlaşılır. Mahkeme sürecine dair verilen bilgilere göre Fatma, davacı ve davalı kardeşlerin annesinin adıdır. Davanın seyrini ya da sonucunu etkilemeyecek olan bu tür önemsiz bilgi yanlışlarının kâtip hatasından kaynaklanmış olması akla yatkındır. BOA, **Anadolu Ahkâm Defteri**, nr. 182, sayfa no/belge no: 99/390.

¹⁹⁷Anlaşmazlığa konu olan *mülk* arazi/emlak ve *mîrî* arazi ile ilgili iki ayrı *emr-i şerif* gönderilmesi *mülk* ve *mîrî* arazilerin iki farklı hukuka tâbi olmasından kaynaklanır.

etmesiyle de kendisine ve kardeşlerine intikal eder.¹⁹⁸ *Mülk* statüsünde olan emlak ve arazi *şer'î* miras kaideleri gereğince sekiz sehim üzerinden hesaplanarak varisler arasında pay edilir, buna göre ikişer sehim Ali Kavas, Rüstem ve Osman'a, birer sehim de Emine ve Ayşe'ye isabet eder.¹⁹⁹ *Mîrî* arazi statüsündeki tarlaların varisler arasında bölüşümü ise daha basittir. Tarlalar, kanun gereği kadın-erkek ayırımı yapılmaksızın varislere eşit olarak intikal eder. Ancak emlak ve arazinin hukuki statülerine göre yapılan bu titiz taksim kağıt üzerinde kalır. Mirasçı kardeşlerden Emine ve çocukları, bahsi geçen emlak ve *mîrî* araziye el koyarak on beş sene boyunca "*fuzûli ve bigayr-ı hakk*" zapt eder.

Ali Kavas, kardeşleri birbirine düşüren miras anlaşmazlığını mahkeme heyetine böylece ifade ettikten sonra ilginç bir itirafta bulunur. İfadesine göre ne o ne de kardeşi Osman ve Rüstem bu süre zarfında haklarını aramışlardır. Davalı taraf ile "*aynı medînede sâkin oldukları halde bilâ özr-i şer'î sükût ve terk-i da'vâ*" ettiklerini büyük bir dürüstlikle itiraf eder, bu boyun eğişin nedenine dair de bir açıklamada bulunmaz. Aradan geçen bu hayli uzun zamanı adeta yok sayarak talebini dile getirir: Davalı Emine ve çocukları bahsi geçen emlakın kendisine, Osman'a ve Rüstem'e isabet eden altı sehiminden, *mîrî* tarlaların ise üç sehiminden el çektirilmeli, hisseleri kendisine ve bahsi geçen kardeşlerine teslim etmeleri konusunda uyarılmalıydılar. Rüstem ve Osman'ın vekilleri, Ali Kavas'ın bu talebini onaylamakta gecikmez. Aradan on beş yıl geçmiş olmasını o da dert etmiyor gibidir.

Mahkeme heyeti şikâyetçi taraf adına konuşan Ali Kavas'ın iddialarını ve talebini dinledikten sonra sözü savunmaya verir. Emine ve çocuklarının vekili Ali, emlak ve arazinin elan müvekkillerinin tasarrufunda olduğunu onaylar, ancak bunların, müvekkillerinin tasarrufuna ne şekilde geçtiğine dair bir açıklama yapmaz. Vekil Ali'nin bu konuya özellikle değinmemesi şaşırtıcı değildir. Çünkü şikâyetçi tarafın bu konudaki iddiasını doğrulayacak herhangi bir itirafı davayı kaybetmesine

¹⁹⁸Ali Kavas ifadesinde, annesi Fatma'nın *mîrî* tarlalara tapu misli karşılığında mirasçı olduğunu özellikle belirtir çünkü bu, arazinin kendilerine intikal etmesinin meşruiyetini belirleyecek bir durumdur. Dedenin vefat tarihi olan 1234'te kız çocukları babalarının tasarruflarında olan *mîrî* arazilere ancak tapu misli ödeyerek mirasçı olabilmektedir. Fatma da "[tarlaları] *kanun-ı atik mûcebince tapu misliyle sâhib-i arzdan teferrüğ*" etmiştir. Bu nedenle tarlaların kendilerine intikal etmesinde kanunen hiçbir engel yoktur. Ali Kavas sonradan kendisi ve kardeşleri aleyhine ortaya çıkabilecek bir durumu böylece engellemek istemektedir.

¹⁹⁹Mirasçı kardeşlerden Ayşe'nin adı ne şikâyet faslında ne de mahkeme sürecinde geçmektedir. Emine ve çocuklarının emlak ve arazinin tamamına el koyması Ayşe'yi de ilgilendiren bir mesele olmasına rağmen Ayşe, ablasından ve yeğenlerinden şikâyetçi olmamıştır. İki kız kardeş arasında neler yaşandığına dair belgede herhangi bir bilgi verilmemiştir.

neden olacaktır. Belgede açık veya dolaylı olarak işaret edilmese de anlaşmazlığa konu olan malların akıbeti bu itirafa bağlıdır. Nitekim Arazi Kanunnâmesi'nin yirminci maddesine göre bir kişi elinde bulunan araziye haksız yere zapt etmiş olduğunu itiraf ettiğinde bu konuda mürûr-ı zamana bakılmaz ve arazi sahibine geri verilir. Emine ve çocukları mirasa konu olan malların tamamına haksız yere el koyduklarını itiraf ettiklerinde de olacak olan budur. Ancak davalı tarafın, davayı kaybetmesine neden olacak böyle bir itirafa niyeti yoktur. Vekil Ali müvekkillerinin bu konudaki sessizliğinin ve aradan geçen on beş yılın her şeyin üstünü örtmesini ummaktadır.

Nitekim vekil Ali'nin taktiği işe yarar ve mahkeme heyeti, hükmünü ağızdan çıkan sözlere göre verir. Ali Kavas, Rüstem ve Osman'ın on beş sene boyunca sessiz kaldıkları yönündeki itirafları davanın düşmesine neden olur. Ali Kavas, Rüstem ve Osman'ın “*me'an tasaddî eyledikleri da'vâyı mezkûreleri[nin] mesmû'a olmadığı [kendilerine] tefhîm*” edilir. Gerekçe ise basittir: Mülk emlak için on beş ve *mîrî* arazi için on sene boyunca özürsüz “*terk ve sükût olunan da'vânın*” mahkemelerce dikkate alınması mümkün değildir. Ali Kavas ve kardeşleri, sessizliklerinin ve ihmalkârlıklarının bedelini bütün bir mirastan mahrum kalarak ödeyeceklerdir. Mahkeme, bu ihmalkâr kardeşlerin “*mu'ârazadan men' oldunduklarına dâir*” ilâm vererek davaya son noktayı koyar. Emine ve çocukları artık bu külliyetli mirasın kanunen tek sahibi hükmündedirler. Bu kazancın idari merkez tarafından onanması için de ellerini çabuk tutarlar. Mahkeme ilamını ekledikleri bir arzuhali Dîvân-ı Hümâyûn'a göndererek kararı tekit edecek bir “*emr-i şerîf sudûru*” talep ederler.

Dîvân-ı Hümâyûn yerel mahkeme kararını onamadan önce mahkeme ilamının sıhhatinin araştırılması için Fetvâhâne'ye danışır. Gelen cevapta ilâmın usulüne uygun olduğu bildirilir. Bir sonraki adım Dîvân-ı Hümâyûn kaleminden “*kanun muktezâsını*” sormaktır. İlgili kalem mirasa konu olan mülk emlak ve arazinin dâhil olduğu hukukî mevzuata herhangi bir göndermede bulunmaz, *mîrî* arazi içinse Arazi Kanunnâmesi'nin yetmiş sekizinci maddesine atıfta bulunur.²⁰⁰ Bahsi geçen madde

²⁰⁰Dîvân-ı Hümâyûn kaleminin mülk emlak ve arazi ile ilgili hukuki mevzuata göndermede bulunmaması bu davaya özgü bir durum değildir. Defterlerde yer alan mülk emlak ve araziye ilişkin anlaşmazlıklarda ilgili kalem, yerel mahkeme kararını teyit etmekle yetinir. Kalem bu tür davalarda yaptığı şey ilk şikâyet tarihinden itibaren çıkmış olan Dîvân hükümlerini hatırlatmaktır (... *tarih-i muhtelifede evâmîr-i şerîfe verildiği / tarih-i mezbûrda emr-i şerîfim verildiği mukayyed ve mastûr olmağla..*). Kısacası Dîvân-ı Hümâyûn kalemi *mülk* davalarında yerel

herhangi bir anlaşmazlığa konu olmaksızın on sene boyunca tasarruf edilen *mîrî* arazilerin “*hakk-ı karar*” ilkesi gereği bu arazileri işleyenlere ait olacağını, bu arazilerin *mahlûl* addedilemeyeceğini ve tapularının ücretsiz verilmesi gerektiğini ifade eder. Böylelikle *mîrî* arazinin Emine ve çocuklarında kalması gerektiği bir kez daha teyit edilmiş olur. *Mülk* emlak ve arazilere gelince, bunların akıbetini yerel mahkeme zaten belirlemiştir. Evâsıt-ı Cemâzilevvel 1279 (M. 4-14 Kasım 1862) tarihli Dîvân-ı Hümâyûn hükmü Ali Kavas, Rüstem ve Osman’ın emlâk üzerinde artık hiçbir hakları kalmadığını tekrar eder. On beş senelik sessizlik kendilerine pahalıya mal olmuştur. Hüküm yerel yetkililere hitaben yapılan klasik uyarı ile sona erer: Sessiz ve ihmalkâr kardeşlerin mahkeme ilâmına ve kanuna aykırı olarak emlak ve araziye “*dahl ve taarruz etdirilmemesi*” istenir.²⁰¹

Kendilerine intikal eden emlak ve araziler konusunda kardeşleri tarafından haksızlığa uğratıldığı iddiasında bulunan bir diğer kardeşlerin hikâyesi en az bir önceki anlaşmazlık kadar ilgi çekicidir. Mudurnu Kazası’na bağlı Havlu Mahallesi sakinlerinden Hamide ve Esmâ, erkek kardeşleri Ahmed Bey’in, babalarından kendilerine miras kalan emlak ve araziye rızaları olmadan Mehmed Nafiz Bey adlı birine ferâğ ve bey’ ettiği gerekçesiyle kaza yetkililerine şikâyette bulunurlar. Dava 19 Cemâzilevvel 1277 (M. 3 Aralık 1860) tarihinde kaza müdürü, meclis azası ve *sâhib-i arz* memuru huzurunda Mudurnu kaza meclisinde görülür. Davaya ne şikâyetçi taraf ne de söz konusu emlak ve araziye elinde bulunduran Mehmed Nafiz Bey bizzat katılmıştır.²⁰² Hamide ve Esmâ’yı kocaları Mustafa Bey ve Rauf Bey, Âsâkir-i Hassa-i Şâhâne kaymakamlarından Mehmed Nafiz Bey’i ise vekili Abdi bin Ahmed temsil eder. Mahkeme heyeti davacı tarafın iddialarını dinlemeden önce anlaşmazlığa konu olan *mülk* emlakın intikal şeklini özetler. Buna göre davacı kız kardeşlerin babaları Yusuf Bey vefat ettiğinde (ölüm tarihi H. 3 Rebiulevvel 1266/M. 17 Ocak 1850’dir) *mülk* cinsinden mirası toplam 480 sehim olup, bunun 198 sehim oğlu Ahmed Bey’e, 99’ar sehim kızları davacı Hamide ve Esmâ’ya, 40 sehim kendisinden sonra vefat eden kızı Hanife’nin kocasına (Rıza Bey) ve 44 sehim de yine kendisinden sonra vefat eden diğer kızı Fatma’nın kocasına (Şakir Bey) isabet

mahkemenin sözü üzerine söz söylememektedir. a.g.b., BOA, **Anadolu Ahkâm Defteri**, nr. 181, sayfa no/belge no:85/323, BOA, **Anadolu Ahkâm Defteri**, nr. 182, sayfa no/belge no: 91/355

²⁰¹a.g.b.

²⁰²Hamide ve Esmâ, kardeşleri Ahmed Bey’le değil Mehmed Nafiz Bey’le muvacehe edilirler, zira üzerinde hak iddiasında buldukları emlak ve araziye Mehmed Nafiz Bey zilyettir.

eder. *Mîrî* arazinin intikali ise varislerin sayısıyla orantılı olarak 5 sehim üzerinden hesaplanır.

Mirasın varisler arasında bu şekilde pay edildiği sabit olduktan sonra dava görülmeye başlanır. Davacı tarafın vekilleri Mustafa ve Rauf Bey, zevcelerinin iddialarına tercüman olmak üzere söze başlar. Mudurnu Kazasına bağlı Çelebiler Köyü toprağında bulunan bir bâb mülk menzil (ev dört oda, bir abdesthane, bir hamamdan oluşmaktadır ve dışında iki oda, bir abdesthane ve iki adet büyük tahta ambar vardır) ile meyveli-meyvesiz ağaçları bulunan bir kıta bahçenin 99'ar sehimi, ve yine aynı köyde bulunan *mîrî* tarlanın ise 1'er sehimi müvekkillerine intikal etmiştir. Ancak müvekkillerinin ağabeyleri Ahmed Bey bu taksimi hiçe sayarak, bahsi geçen menzil, bahçe ve araziye "*yedimde müstakillen malım olup tasarrufumdadır za'mıyla*" davalı Mehmed Nafiz Bey'e *bey'* ve ferağ eder. Arazi ve emlak elân Mehmed Nafiz Bey'in "*fuzûli ve bigayr-ı hakk zabt ve tasarrufu*" altındadır. Vekil zevceler durumu böylece ifade ettikten sonra taleplerini mahkeme heyetine sunarlar. Nafiz Bey, bahsi geçen hisselerden "*keff-i yed*" etmeli ve hisseler "*vech-i lâyığı üzere*" müvekkilleri adına kendilerine teslim edilmelidir.

Davacı tarafın iddialarını dinleyen mahkeme heyeti sözü, savunmasını yapmak üzere Mehmed Nafiz Bey'in vekili Abdi'ye verir. Vekil Abdi, bahsi geçen emlak ve arazinin müvekkiline ferâğ ve *bey'* edilmeden önce müteveffa Yusuf Bey tarafından (Ahmed Bey'in ve davacıların babaları) oğlu Ahmed Bey'e gurre-i Muharrem 1264 (M. 9 Aralık 1847) tarihinde devredildiğini iddia eder. İddiasına göre Yusuf Bey bahsi geçen menzil ve bahçeyi 2000 kuruş semen mukabelesinde, *mîrî* araziye ise diğer dört kıta arazi ile birlikte 40.000 kuruş karşılığında "*kemâl-i akl ve sıhhatinde ve cem'î tasarrufâtı nâfiz olduğu halde*" oğluna *bey'* ve ferâğ etmiştir. Hatta Ahmed Bey söz konusu evde bizzat oturmuş, bahçe ve arazileri ise Evâsıt-ı Zilhicce 1276 (M. 30 Haziran-9 Temmuz) tarihine kadar "*bilâ nizâ*" tasarruf etmiştir. Menzil, bahçe ve araziler böylelikle Ahmed Bey'in "*yedinde mülk-i müşterâsı ve tasarrufunda iken*" Ahmed Bey menzil ve bahçeyi Evâhir-i Zilhicce 1276'da (M. 10-20 Temmuz 1276) Nafiz Bey'e *bey'* ve temlik, araziye ise yine aynı tarihte 8000 kuruş bedel mukabelesinde *sâhib-i arz* izni ile ferâğ etmiştir. Bahsi geçen *bey'* işlemi Çelebiler Köyü "*hâkim-i şer'î*"sinin mührünü taşıyan ve meali Fetvâhâne'den onaylanan *mübâyaa hücceti* ile de tescil edilmiştir. Bu nedenle bahsi geçen emlak ve arazide Yusuf Bey'in -ve dolayısıyla varislerinin- "*asla ve kat'a alâka ve medhali*

kalmamış”tır. Emlak ve arazi müvekkili Nafiz Bey’in müstakillen malı ve mülkü olup kendisi bunları “*bihakkın zabt ve vaz’-ı yed*” etmektedir.

Vekil Abdi, müvekkilinin sosyal statüsüne uygun olarak duruşmada oldukça iyi bir performans sergilemiştir. Savunmasını müvekkilinin nüfuzuna münasip iki şahit göstererek tamamlar. Mudurnu meclis azasından MehmedEmin bin Elhac İbrahim ve Mehmed bin Hüseyin, şahadetlerinin makbul olduğu mahallinde iyi bilinen kimselerdendir. Bu nüfuz sahibi şahitlerin ifadeleri davanın sonuca ulaşması için yeterlidir. Vekil Mustafa ve Mehmed Rauf Bey, zevceleri adına “*mu’ârazadan men*” edilirler. Arazi ve emlak Mehmed Nafiz Bey tarafından, “*kemâ fi’s-sâbık müstakillen zabt ve tasarruf*” edilecektir. Son olarak vekil zevclere, müvekkillerinin bahsi geçen emlak ve araziye mahkeme kararına aykırı olarak “*fuzûli zabt*” etmemeleri konusunda “*tenbîh-i şer’î olunur*”. Kız kardeşlerin emlak ve arazi üzerindeki hak iddialarının hukuken geçersiz olduğu böylelikle resmiyet kazanır. Ancak mahkeme kararları anlaşmazlıkları nihai olarak ortadan kaldırmak konusunda her zaman etkili olmazlar. Hamide ve Esmâ ile Mehmed Nafiz Bey arasındaki anlaşmazlık da kaza mahkemesinden çıkan bir kararla bir anda ortadan kaybolmayacaktır.

Mehmed Nafiz Bey’in yaklaşık iki buçuk yıl sonra Dîvân-ı Hümâyûn’a göndermiş olduğu arzuhal yerel mahkeme kararının sorunu çözmekte yetersiz kaldığını gösterir. Mehmed Nafiz Bey, vekili aracılığıyla mahkemeye sunmuş olduğu mübayaa hücceti ve mahkeme ilamını da eklediği arzuhalinde, kız kardeşlerin, emlak ve araziye kendisine “*teslimden imnitâ’ ettikleri*”ni söylemektedir. Askeri kaymakam, yerel mahkeme kararı ile hallolunamayan bu anlaşmazlığın merkezden gönderilecek bir “*mübâşir ma’rifetiyle [tekrar] rü’yet olunması*”nı istemektedir.

Dîvân-ı Hümâyûn, konuyla ilgili hükmünü vermeden önce usul gereği anlaşmazlığın hukukî mevzuattaki yerini belirlemek üzere bünyesinde bulunan ilgili kaleme danışır. Dîvân-ı Hümâyûn kalemi, meseleyi Arazi Kanunnâmesi’nin herhangi bir maddesine atıfta bulunmadan toprak hukukunun temel prensibi çerçevesinde değerlendirir: “*bir kimsenin bâ tapu mutasarrıf olarak zabt ve zirâ’ât ve öşrü edâ edegeldikleri arâziye taraf-ı âherden müdâhale olunması hilâf-ı kanun*”dur. Kendisiyle amel edilecek bu temel kural böylece beyan edildikten sonra mesele Anadolu Kazaskeri Es-Seyyid Mehmed İmâdeddin Efendi’ye havale edilir. Kazasker, konuyla ilgili *emr-i şerîf* yazılmasının uygun olduğuna karar verir. Bunu üzerine Evâhir-i Zilka’de 1280 (M. 28 Nisan-7 Mayıs 1864) tarihinde yerel yetkililere hitaben

hüküm yazılır. Yerel yetkililer, merkezden gönderilecek mübaşir aracılığıyla tarafları kaza meclisinde yüzleştirecek ve bahsi geçen hükmün uygulanmasını sağlayacaktır (...“mübâşir ma’rifetiyle tarafeyni mahallinde meclis-i memlekete ihzâr ve kazaskerin i’lâmı mücebince ihkâk-ı hakka mübâderet ...”).²⁰³

²⁰³BOA, **Anadolu Ahkâm Defteri**, nr. 182, sayfa no/belge no:117/444.

Üçüncü Bölüm

KÖY ORTAK ALANLARI İLE İLGİLİ ANLAŞMAZLIKLAR ve KANUNNÂME (1858-1864)

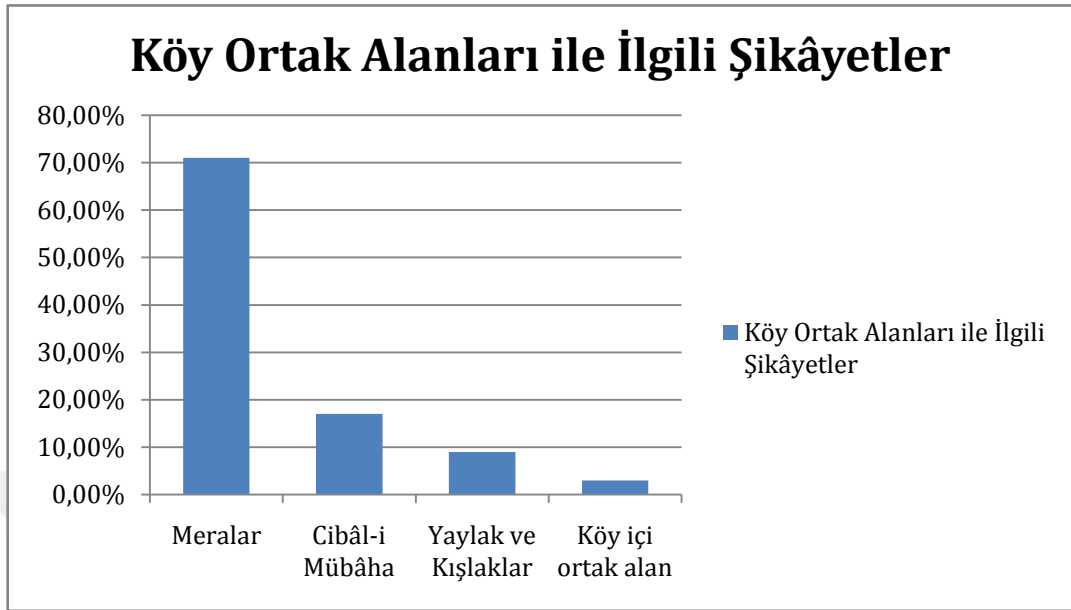
1. METRÛKE ve MEVÂD ARAZİLER

Arazi Kanunnamesi köye ait ortak hakları ilgilendiren alanlar ile tarımsal arazilerin bireyler tarafından tasarrufu arasına ayırım koyar.²⁰⁴ Kanunnâmenin öncelikli amacı *mîrî* arazilerin tasarruf, ferâğ ve intikali meselelerini düzenlemektir, ancak müştereken istifade edilmek üzere köylülerin kullanımına terk edilen alanlar ile ilgili söyleyecek bazı sözleri de vardır. İkinci bölümün birinci ve ikinci kısımları “*metrûke*” ve “*mevâd*” olarak adlandırılan bu alanların tasarruf şeklini düzenler. Kanunnâme, köylülerin ortak kullanımına bırakılmış yolları ve harman yerlerini, sürülerin ve arabaların toplanması için ayrılmış mekânları, odun ve sair ihtiyaçların karşılandığı ormanları (*cibâli mübâha*), yaylak-kışlakları ve meraları özel kullanımın her türlü şekliyle titizlikle korur. Kırsal hayatın bu önemli kaynaklarından nasıl “*intifa*” edileceği konusunu ise “*kadîmî*” geleneğe bırakır. Ortak alanlarla ilgili köy içi veya köyler arası hak çatışmalarında bu eski geleneğin pratikleri belirleyicidir.

Bu çalışmada incelenen toplam 233 arazi şikâyetinin % 10,5’inin ortak alanlarla ilgili olması köylülerin, müşterek tasarruf haklarının peşinde düşmek konusunda da bilinçli hareket ettiklerini gösterir. Şikâyetlerin neredeyse tamamının köy ahalileri tarafından topluca yapılmış olması ise köylülerin hak mücadelelerinde kolektif hareket etme kabiliyetlerini göstermesi bakımından önemlidir. Ortak alanlara dâir yapılan bu şikâyetlerin büyük bölümü hayvancılık sektörünün başat kaynağı olan meralarla ilgilidir. Meraları, yine köy hayatının temel geçim kaynaklarından biri olan ormanlar (*cibâl-i mübâha*) ve yaylak-kışlaklar takip eder. Bunlar köy yerleşim sınırının dışındaki ortak alanlardır. Köy içi ortak alanlarla ilgili şikâyet sayısı ise sadece bir tane olup hayvan ve arabaların toplanma alanı ile ilgilidir (Tablo 1.5.).

²⁰⁴MUNDY Martha – R. S. SMITH, **a.g.e.**, s. 79.

Tablo 1.5. Köy Ortak Alanı İle İlgili Şikâyetler

1.2. MERALAR

Kırsal hayatın önemli hayat kaynaklarından biri olan meralarla ilgili yaşanan anlaşmazlıkların çözümünde “kadîmî” uygulamanın başat rolünden bahsedilmiştir. Arazi Kanunnâmesi’nin doksan yedi ilâ yüzüncü maddeleri bir veya birden fazla köy ahalisi tarafından ortaklaşa kullanılan meraların tasarruf şeklini düzenlemiş olup bu konuda mevcut “intifâ” pratiklerinin devamından yana tavır koymuştur. Meralarla ilgili yapılan toplam yirmi dört şikâyetin on yedisi meraların kullanım şeklini düzenleyen doksan yedinci maddeye, bir tanesi ise üzerinde mandıra ve ağıl gibi mülk binaların yer aldığı *mîrî* arazilerden bahseden seksen ikinci maddeye atıfla çözülmüştür. Diğer altı şikâyet konusunda çıkan hükümlerde ise henüz yürürlüğe girmediği için kanunnâme maddelerine atıf yapılmamıştır. Ancak şikâyetlerin çözümünde izlenen usul açısından kanunnâme öncesi ve sonrası arasında bir fark yoktur. Her iki durumda da çözümü belirleyen eski intifa pratikleridir. Anlaşmazlığa konu olan mera “kadîmî” olarak hangi köy veya köylere aitse, karar bu köy ahalisinin lehine olacaktır. Meralardan yararlanma usulleri de bahsi geçen eski geleneğin sınırları tarafından çizilmiştir. Kanunnâme bu sınırları daraltacak ya da genişletecek yeni adımlar atmamış, mevcut intifa pratiklerini teyit etmekle yetinmiştir.

Bu bölümde meralarla ilgili yaşanan anlaşmazlıklara örnek teşkil etmesi bakımından üç vaka incelenecektir. Anlaşmazlıklardan ilki daha önce yerel yetkililer tarafından görülen bir davayla ilgili olup olayın Divân-ı Hümâyûn'a yansması köylülerin mahkeme kararını onayacak bir “*emr-i şerîf*” istemesinden kaynaklanır. Diğer iki vaka ise doğrudan Divân-ı Hümâyûn’u muhatap alan şikâyetlerden oluşur. Ancak bu iki vaka şikâyetçi ve şikâyet edilen tarafın kimliği konusunda birbirinden ayrılır. İlk anlaşmazlıkta tek bir kişi köy ahalilerinden şikâyetçidir, ikinci durumda ise köylüler tek bir kişinin karşısında ittifak etmişlerdir. Bahsi geçen bu üç şikâyet anlaşmazlıkların çözüme ulaşp ulaşmadığı konusunda ise daha farklı bir tasnife uğrar. Anlaşmazlıklardan ilk ikisinde taraflar yerel makamlarca muvacehe edilmiş ve anlaşmazlık sonuca ulaşmıştır. Üçüncü durumda ise taraflar henüz mahallinde muvacehe edilmediğinden meranın akıbeti henüz belirsizdir.

İncelenen anlaşmazlıklardan ilki Kocaeli Sancağı'na bağlı Adapazarı Kazası'nda geçer. Bahsi geçen kazaya bağlı Bileciler, Solaklar, Kurtbeyler, Hacıramazanlar ve Budaklı köyleri sakinlerinden bir grup, yine aynı kazaya bağlı Hacılar köyünden “*ba'zı kesân*”ı, hayvanlarını müştereken otlattıkları kadimî meralarına el koydukları gerekçesiyle kaza yetkililerine şikâyet ederler. Bunun üzerine taraflar, *sâhib-i arz* huzurunda bahsi geçen anlaşmazlık mahallinde muvacehe edilir (... *münâzi' fihâ olan arâzi-i emîriye üzerinde 'akd eylediği meclis-i şer'-i münîrde...*). Merayı haksız yere gasp ettikleri ileri sürülen kimseler duruşmada iki gruba ayrılmıştır. Yakup Bey, MehmedRaşid Bey, Elhac Tahir Bey, Fevzi Bey ve İsmail adlı şahıslardan oluşan ilk grup, Yakup Bey tarafından temsil edilmektedir. İki Hasan ve iki Hüseyin'den oluşan ikinci grup ise duruşmada bizzat hâzırdırlar. Meralarının zapt edildiği gerekçesiyle şikâyette bulunan sekiz kişi de (Bileciler Köyü'nden Salih, Solaklar Köyü'nden Mustafa ve diğer Mustafa, Kurtbeyler Köyü'nden Ahmed ve Mehmed, Hacıramazanlar Köyü'nden Ahmed ve Hüseyin, Budaklar Köyü'nden Osman) anlaşmazlığa konu olan mahalde gerçekleşen duruşmaya topluca katılmışlardır.

Mera olduğu iddia edilen arazi konusunda anlaşmazlığa düşen tarafların temsilen veya bizzat katıldığı bu açık hava duruşması “iddia makamının” söz alması ile başlar. Davacı grubun iddiasına göre tahminen 1500 dönüm büyüklüğünde olan anlaşmazlık mahalli “*ez kadîm*” kendi köyleri dâhil yedi köy ahalisine (civarda bulunan Abalı ve İlyaslar köyleri de mera üzerinde hak sahibidir) ait olup bu köylerin

ahalileri tarafından senelerdir sorunsuz bir şekilde kullanılmaktadır. Ancak bu huzur ve barış ortamı davalı grupların ortaya çıkarak meranın bir bölümü “*fuzûli ve bigayr-ı hakk zabt*” etmesiyle bozulmuştur. İddialarına göre meranın 500 dönümlük bir bölümü Yakub Bey ve müvekkilleri tarafından, 100 dönümlük diğer bir bölümü ise duruşmada bizzat bulunan Hasan ve Hüseyin’ler tarafından zapt edilmiştir. Davalılar haksız yere el koydukları bu alanları ziraate açarak ahaliyi istifadeden men etmektedirler. Davacı grup, haksız yere zapt ettikleri araziden “*keff-i yed*” etmeleri konusunda davalılara “*tenbîh*” olunmasını isteyerek sözlerine son verirler.

Davacı tarafın iddia ve talebini dinleyen *sâhib-i arz* memuru kendilerine yöneltilen iddiaları cevaplandırmak üzere sözü davalı tarafa verir. Duruşmada kendisi ve müvekkilleri adına konuşan Yakub Bey, 500 dönümlük arazinin müvekkillerine ve kendisine babalarından kaldığını ve bahsi geçen araziye “*bihakkın zabt ve zirâ’at*” ettiklerini iddia ederek kendilerine yöneltilen suçlamaları reddeder. Diğer davalılar ise cevaplarında “*zabt ve zirâ’at eyledikleri 100 dönüm mahallin*” bahsi geçen mera dâhilinde olduğunu “*tav’an ikrâr ve i’tirâf*” ederler. Bu itiraf 100 dönümlük arazinin akıbetinin belirlenmesi için yeterli olur. Ancak zapt edilen diğer 500 dönüm için davacı ya da davalı tarafların ispat yoluna başvurmaları gerekir. Yakub Bey’in iddialarını kanıtlamak konusunda eli boşdur. Davacı grup ise duruşma mahalline iddialarını ispat edebilecek şekilde gelmiştir. Komşu köyler ahalisinden sözlerine güvenilir, şahadetleri makbul ve bahsi geçen merada “*aslâ intifâ’ları olmayan*”²⁰⁵ yedi kişiyi şahit göstererek 500 dönüm arazinin meraları dâhilinde bulunduğunu ispat ederler. Bu itiraf ve şahadet davanın sonuçlanması için yeterlidir. Mera, bahsi geçen yedi köy ahalisine aittir ve ahali tarafından “*kemâ fi’s-sâbık müştereken zabt ve tasarruf*” edilecektir. Davalı grupların yapacağı şey ise bellidir: Zapt etmiş oldukları arazilerden “*keff-i yed*” etmek. Bu konuda kendilerine *sâhib-i arz* tarafından “*tenbîh*” olunur. Gasp edilen kadimî haklarını geri almak üzere ittifak eden köylüler, komşu köy ahailerinin yardımıyla amaçlarına ulaşmışlardır. Ancak köylüler, mera üzerindeki haklarının, mahallinde tasdik edilmiş olmasıyla yetinecek değillerdir.

²⁰⁵A köyüne ait olduğu iddia edilen bir meranın akıbetini belirlemek üzere bahsi geçen mera üzerinde herhangi bir intifa hakkı olmayan B köyü ahailerinin şahadetine başvurulması dikkat çekicidir. İncelenen vakalarda şahitlerin, merayla ilgisi bulunmayan bir köyden olması gerektiğine dair bir zorunluluktan bahsedilmemektedir. Ancak bu bölümde incelenmiş olan ikinci anlaşmazlıkta da aynı yöntemle başvurulmuş olması, bunun tarafsızlığı sağlamak adına başvuru mutad bir uygulama olduğunu gösterir.

Mevcut durum karşısında “*mûcebince*” hareket edilmesi için Dîvân-ı Hümâyûn’dan *emr-i şerîf* gönderilmesini talep ederler.

Adapazarı Kazasına bağlı yedi köy ahalisinin ataları zamanından beri intifa edegeldikleri bu oldukça külliyetli mera ile ilgili olarak merkeze arzuhal gönderen tek grup, ne yazık ki köy ahalisi değildir. Merayı haksız yere zapt eden Yakub Bey ve diğer davalıların, kaybettikleri arazileri köy ahalisine yar etmeye niyeti yok gibidir. Yakub Bey ve arkadaşlarının tahrik ve teşvikine kapılan “*liecli’l-sükkân ol havâliye gönderilmiş olan muhâcirîn*” bahsi geçen merada iskân edilmeleri konusunda Dîvân-ı Hümâyûn’a arzuhal gönderirler. Ancak köylülerin endişeye kapılmasını gerektirecek bir durum söz konusu olmaz. Dîvân-ı Hümâyûn kalemi, her biri ayrı ekonomik ve toplumsal önemi haiz bu gruplar (köylüler ve muhacirler) hakkında köylüler lehine karar verir. Mera, kanunnâmenin doksan yedinci maddesi gereği onların kadimî hakkıdır ve bu nedenle muhacirlerin iskânları uygun değildir. Konuyla ilgili bu karar defter emini tarafından da onaylanır. Defter emini, “*muhâcirîne arâzi-i hâlîye-i mîrîyeden münâsib mikdâr arâzi i’tâsına*” karar verir. Mera, bahsi geçen “*köy ahalilerinin hayvanlarının ra’yı için ‘alâ hâline*” terk olunacaktır. Muhacirlerin, kendilerine arazi tahsisıyla ziraate teşvik edilmeleri gerektiği aşikârdır, ancak köy ahalisinin istifadesine sunulan bu tür meraların muhacirlere tahsis edilmesi kamu yararına uygun olmadığı gibi hakkaniyete de aykırıdır (“...*eğer muhâcirînin hüsn-ü husûl-i iskânları ve kendilerine arâzi i’tâsıyla zirâ’ate tergîbleri mültezim ise de böyle köy ahâlîsinin idâresine münhasır ve mahsûs olan mer’ânın muhâcirlere terki muvâfık-ı maslahat ve ma’delet olamayacağından...*”). Dîvân-ı Hümâyûn kalemi ve defter emininin meranın köy ahalisine ait olduğu konusunda hemfikir olmaları üzerine köylülerin talep ettiği *emr-i şerîf* yazılır. Evâhir-i Cemâziyelevvel 1279 (M. 14-24 Kasım 1862) tarihinde yerel yetkililere hitaben yazılan hüküm mera hakkında son sözü söyler: “*Zikr olunan mer’â yerlerine kurâ-i seb’a-i merkûme ahâlîsi hayvânâtının kadimî vechile iştirâken ra’y etdirilmesi hususuna ve kimse tarafından müdâhale ve mümâna’at etdirilmemesi*”ne karar verilir. Yerel yetkililer bu karara uygun olarak “*amel ve hareket*” edecek, kararın aksi uygulamalardan kaçınacaktır.²⁰⁶

Mera anlaşmazlıkları ile ilgili ikinci örnek vaka anlaşmazlığa konu olan mahallin hukukî statüsü hakkında olup bu konuda davacı ve davalı taraf farklı iddialarda bulunmaktadır. Bir asker ve iki farklı köy ahalisinden bir grubun taraf

²⁰⁶BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 182, sayfa no/belge no: 101/400.

olduğu bu anlaşmazlık Ankara Sancağı'na bağlı Tabanlı Kazası'nda geçmektedir. Âsâkir-i Redîfe-i Şâhâne mensuplarından Mustafa, bahsi geçen kazaya bağlı E... Köyü'nde bulunan babasından kalma çiftlik arazisine “*ecânibden*” Halil, Ahmed, Cafer ve Ali adlı kimselerin “*fuzûlî müdahale*”de bulunduğu gerekçesiyle Dîvân-ı Hümâyûn'a şikâyetle bulunur. Şikâyet üzerine “*kanun üzere amel olunmak bâbında*” yerel yetkililere *emr-i âli* gönderilir. Yerel yetkililer merkezden gönderilen bu emir doğrultusunda tarafları muvacehe etmek üzere harekete geçerler. Ankara mahkemesinden “*me'zûnen bâ muhkem irsâl olunan kâtip Ahmed ve mübâşir Mehmed*”, *sâhib-i arz* memuru tarafından tayin edilen diğer Mehmed ile birlikte bahsi geçen araziye giderek davacı ve davalı tarafları burada muvâcehe ederler. Davacı Mustafa, anlaşmazlık mahallinde gerçekleşen duruşmaya kardeşleri Hasan ve Ahmed ile birlikte katılır. Mustafa'nın, şikâyetinde “*ecânib*” olarak tanımladığı Tul ve Köse köyleri sakinlerinden olan davalıların yanında ise isimleri verilmeyen bazı kimseler vardır. Açık havada gerçekleşen bu ilginç duruşmada öncelikli söz hakkı her zamanki gibi şikâyetçi tarafın olur. Mustafa ve kardeşleri bahsi geçen arazinin çiftlikleri dâhilinde bulunup babalarından kendilerine intikal ettiğini iddia ederler. İddialarını ispatlamak içinse “*yedlerinde bulunan*” tapu temessükünü ibraz ederler. Kardeşler, babalarının hayatı boyunca yapmış olduğu gibi araziye, tapu senedinin kendilerine tanımış olduğu yetkiye dayanarak ekip biçtiklerini ve öşrünü ödemeyi ihmal etmediklerini de belirtirler. Hal böyleyken bahsi geçen köy ahalileri kendilerini “*zirâ'atden men*” etmektedirler. Oysa asıl “*men' olunması*” gereken, bahsi geçen köy ahalilerinin haksız müdahaleleridir.

Mustafa ve kardeşleri olayı kendi perspektiflerinden böylece ifade ettikten sonra davacı taraf kendilerine yöneltilen iddiaları yanıtlamak üzere söz alır. Davalı taraf, Mustafa'nın babası müteveffâ Mehmed'in bahsi geçen tapu senedini hile ile elde ettiğini iddia eder. İddialarına göre Mehmed, “*kazâ-i mezkûr niyâbetinde bulunmak hasebiyle arâzî-i mezkûreyi yoz ve hâli diyerek kendü üzerine fuzûlî ve bigayr-ı hakk [kaydettirerek] tapu temessükleri ahz edüb ol vecihle arâzî-i mezkûreyi zabt ve zirâ'at etmiş*”tir. Oysa arazi Tul ve Köse köylerinin “*mer'â-i kadîmleri*”dir. Davalı taraf bahsi geçen arazinin Tul ve Köse köylerinin merası olduğunu, merada intifaları olmayan yedi köy ahalisinden on üç kişiyi şahit göstererek ispat ederler. Bu şahadetler ile söz konusu arazinin “*karyeteyn-i mezkûreteyn ahalisi hayvanlarına mahsûs*” bir mera olduğu kesinleşmiş olur. Bunun üzerine davacı Mustafa ve kardeşleri, meraya

müdahale etmemeleri konusunda kâtip Ahmed tarafından ikaz edilir. Açık hava duruşması davacı taraf aleyhine sona ermiştir. Bu ilginç duruşmayı yöneten heyet daha sonra “*medîne-i mezbûrda meclis-i mahsûs odada akd olunan meclis-i şer’ê gelüb*” durumu Ankara naibine olduğu gibi anlatırlar. Naib, kararın resmiyet kazanması için ilâm düzenler. Tul ve Köse köyleri ahalileri makamını kötüye kullanan bir devlet görevlisine kaptırdıkları kadimî meralarını böylelikle geri kazanmış olurlar.²⁰⁷

Köylüler, bir süreliğine kaybetmiş oldukları meralarını resmîyette tekrar kazansa da bu, eski sorunsuz günlerine döndükleri anlamına gelmez. Naibin varislerinin, hukuk tanımazlık konusunda babalarını aratmaya niyetleri yoktur. Köylülerin Dîvân-ı Hümâyûn’a göndermiş oldukları arzuhale göre varisler, mahkeme ilâmı hilafına meradan el çekmemektedirler. Bahsi geçen ilâmı da ilişitirdikleri arzuhallerinde meranın kendilerine ait olduğunu onaylayan bir *emr-i şerîf* gönderilmesini talep ederler. Dîvân-ı Hümâyûn’un takip edeceği adımlar bellidir. Öncelikle ilâmın sıhhatinin araştırılması için Fetvâhâne’ye müracaat edilir. Fetvâhâne tarafından tahkik edilen ilâmın “*usûlüne muvâfık olduğu*”nun onaylanması üzerine Dîvân-ı Hümâyûn kalemine “*kanun muktezâsı*” sorulur. İlgili kalem kanunnâmenin, meraları bireylerin haksız müdahalelere karşı titizlikle koruyan doksan yedinci maddesini hatırlatır. Geriye son bir adım kalmıştır: Yerel yetkililere gerekenin yapılması konusunda hüküm göndermek. Evâsıt-ı Rebiulevvel 1278 (M. 16-26 Eylül 1861) tarihli hükmün yerel yetkililerden beklentisi açıktır: mesele “*inhâ ve i’lâm olunduğu üzere ise*” Mustafa ve kardeşlerinin “*müdâhaleleri men ve def*” edilmelidir.²⁰⁸

Köylülerin, meralar üzerindeki tasarruf haklarını en az *mîrî* arazilerde olduğu kadar hassasiyetle koruduğunu ve bunun için kalabalık gruplar halinde örgütlenmekten kaçınmadığını gösteren üçüncü örnek şikâyet Bartın Kazası’na bağlı dört farklı köy halkından gelir. Bahsi geçen kazaya bağlı Yarıcıoğlu, Eyiceoğlu, İmamlar ve Şabançelebioğlu köyleri ahalileri “*kadîm ’ül-eyyâmdan berî*” hayvanlarını otlattıkları, suyundan ve otundan istifade ettikleri “*mahsûs ve müstakîl*” meralarına,

²⁰⁷Tul ve Köse köyleri ahalilerinin, hile ile gasp edilen kadimî meralarını geri alabilmek için naibin ölümünü beklemeleri dikkat çekicidir. Köylülerin, naibin sağlığında meraya “*müdâhalede*” bulunmamaları muhataplarına güç yetiremeyeceklerini düşündükleri şeklinde okunabilir. Nitekim naibin ölümüyle aleyhlerine bulunan güç dengeleri normale dönünce ahali harekete geçmiştir.

²⁰⁸BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 182, sayfa no/belge no: 74/287.

ecânibden Mehmed Ali adlı bir kişinin “*ol yerleri zirâ’at ederüm*” diyerek “*fuzûlî müdahale*”de bulunması üzerine Dîvân-ı Hümâyûn’a şikâyetle bulunurlar. Şikâyetçi köy ahalileri mera addolunan bu tür mahallerin alınıp satılmasının ve tapu ile verilip sökülerek ziraat olunmasının kanuna aykırı olduğunu arzuhallerinde ayrıca belirterek haklarının farkında olduklarının da altını çizerler. Köy ahalileri, üzerinde ihtilafa düşülen mahallin mera olduğunu ve buradan yararlanma hakkına “*kadîmî*” olarak sahip olduklarını kendilerinden emin bir dille ifade etseler de iddialarının resmi kayıtlarla örtüşüp örtüşmediğinin araştırılması için Defterhâne-i Âmire kayıtlarına müracaat edilir. Kayıtlarda, bahsi geçen kazada “*yoz ve hâli*” bir durumda bulunan bir kıta tarlanın merkûm Mehmed Ali tarafından 400 kuruş mukabelesinde “*cânib-i mîrîden*” tefevvüz edildiği, tarlanın 13 Zilka’de 1277 (M. 23 Mayıs 1861) tarihinde merkûmun “*uhde-i tasarrufuna kayd*” edilerek kendisine “*zabt ve tasarrufunu hâvî tapu senedi verildiği*” görülür. Ancak bu, anlaşmazlığa konu olan mahallin aslı statüsüne dair kesin bir tanımlama yapılmış olduğu anlamına gelmez. Defterhâne kayıtları sadece görünürdeki durumu bildirmektedir.

Kayıtlar ve köylülerin ifadeleri anlaşmazlık mahallinin hukukî statüsü konusunda birbiriyle çelişkili iki farklı duruma işaret etmektedir. Bu nedenle, Dîvân-ı Hümâyûn klemi resmi kayıtları mutlak doğru kabul etmez. İlgili kalem kendisiyle amel edilmesi gereken kanunnâme maddesini şikâyetçi tarafın iddialarına göre belirlemeyi tercih eder. Ahali iddialarını ispatladığı takdirde yerel yetkililer, kanunnâmenin doksan yedinci maddesini uygulamalıdır. İlgili madde “*bir karye ahâlisine bi’l-istiklâl veyahud birkaç karye ahâlisine bi’l-iştirâk mahsûs olan kadîmî mer’âlar*”ın alınıp satılmasını, üzerine bina inşa edilmesini ya da ağaç dikilmesini ve bağ ve bahçeye dönüştürülmesini kesin bir dille yasaklamaktadır. Bahsi geçen madde ayrıca ahaliye, bu gibi işlemlere maruz kalan meraları eski haline döndürme yetkisi tanıyarak kırsal hayatın en önemli kaynaklarından biri olan meraları koruma altına alır. Anlaşmazlığa konu olan arazi, şayet mevcut özelliklerinin herhangi bir müdahale ile bozulmasının devletçe hoş karşılanmadığı “*mera yerlerinden*” ise yerel yetkililerin yapmakla mükellef olduğu şey köylülerin kadîmî haklarını korumak olacaktır. Yok, eğer bahsi geçen mahal bireylerin, üzerlerindeki tasarruf haklarını devretmesine izin verilen ya da hazineye ait olarak bireylere tapu ile ferâğ edilen *mîrî* araziden (“*...kadîmden tapu ile verilüb zabt ve zirâ’at ve öşrü edâ olunagelen saban girer arâzîden...*”) ise Mehmed Ali “*müdâhalesinde*” haklıdır. Burada anlaşmazlığın hangi

taraf lehine sonuçlanacağını belirleyen şey bahsi geçen arazinin hukuki statüsü olacaktır.

Defterhâne-i Âmire kayıtlarında arazinin Mehmed Ali'ye ferâğ edilmiş olduğu görünse de bu, “*arâzînin sapan girer arâzîden*” olduğunun ve dolayısıyla ferağ işleminin hukuka uygunluğunun kesin bir göstergesi sayılmaz. Mehmed Ali, bahsi geçen dört köy ahalisinin, mera olduğu konusunda ittifak ettiği araziye bir önceki anlaşmazlıkta görüldüğü gibi asılsız bir iddia (arazinin yoz ve hâli bir durumda olduğu iddiası) ve hukuk dışı bir yolla üzerine geçirmiş olabilir. Burada pekâlâ rüşvet, makamı kötüye kullanmak ya da sahte tapu senedi düzenlemek gibi hukuk dışı yollar için içine karışmış olabilir. Nitekim bunlar defterlerde sıklıkla olmasa da karşılaşılan vakalardandır.²⁰⁹ Ayrıca dört köy halkının tek bir kişi aleyhine ortak bir iddiada bulunması ferağ işleminin hukukiliğini şaibeli kılmak konusunda yabana atılacak bir olgu değildir. Bu nedenle Divân-ı Hümâyûn'dan çıkan hüküm (H. Evâil-i Rebiulevvel 1281/M. 4-14 Ağustos 1861) mevcut kayıtları kesin bir karara varmak için yeterli görmeyerek anlaşmazlığa konu olan arazinin cinsi ve buna bağlı olarak hangi tarafa ait sayılacağı hakkında son sözü yerel mahkemeye havale etmiştir. Yerel yetkililer tarafları muvacehe ederek icap eden hukuki mevzuatı uygulayacaktır.²¹⁰

²⁰⁹182 no'lu defterin ilk sayfasında yer alan ve Defterhâne-i Âmire'ye hitaben yazılmış 5 Rebiulevvel 1282 (M. 29 Temmuz 1865) tarihli bir *ilm-ü haber* meraların hukuk dışı yollarla kişiler üzerine kaydedildiği durumlara güzel bir örnek teşkil eder. Bahsi geçen *ilm-ü haberde* ifade edildiğine göre Ahmed ve Ebubekir adlı iki kardeş Ankara/Yabanabat kazasına bağlı Şeyhler Köyü'nde bulunan 300 dönüm büyüklüğündeki bir kıta tarlalarına Elmalı Köyü ahalisinin müdahalede bulunması üzerine Divân-ı Hümâyûn'a başvurarak “[müdahalenin] *men'i zımnında*” *emr-i âlî* gönderilmesini talep ederler. Defterhane kayıtlarına göre arazi, “*livâ-i mezbûreden*” *ilm-ü haber* gönderilmesiyle babalarından intikalen Ahmed ve Ebu Bekir ile birlikte “*diğer on dört ma'lûm'ul-esâmî kesânın*” üzerine kaydedilmiş ve kendilerine 3 Ramazan 1280 (M. 11 Şubat 1864) tarihinde tapu senedi verilmiştir. Divân-ı Hümâyûn kalemî kayıtları ise bahsi geçen arazi hakkında başka bir duruma işaret etmektedir. Kayıtlara göre taraflar daha önce mahallinde “*mürâfa'a*” olunmuş ve bahsi geçen arazinin Elmalı Köyü'ne ait bir mera olduğu *şer'an* sâbit bulunmuştur. Duruşma sonrasında da Elmalı Köyü ahalisine meranın kendilerine ait olduğunu gösteren bir kıta *emr-i âlî* verilmiştir. Defterhâne ve ilgili kalem kayıtlarında yer alan bilgilerin çelişmesi üzerine durum Meclis-i Vâlâ-i Ahkâm-ı Adliye'ye havale edilir. Gelen cevapta Ahmed ve Ebubekir'in gösterdikleri tapu senedinin “*ber-takrîb taraflarından muahharan istihsâl eylediği*” ifade edilir. Tapu senedinin mahkeme kararı hilafına sonradan düzenlenmiş olduğu böylece ortaya çıkınca Ahmed ve Ebu Bekir'in talep ettiği *emr-i âlî*'nin gönderilmesi lüzumunun ortadan kalktığına hükmedilir. Tapu senedinin iptal edilmesi konusunda da Defterhâne canibine ayrıca bir *ilm-ü haber* gönderilir. BOA, **Anadolu Ahkâm Defteri**, nr. 182, sayfa no/belge no: 2/?.

²¹⁰BOA, **Anadolu Ahkâm Defteri**, nr. 181, sayfa no/belge no: 118/441.

1.3. CİBÂL-İ MÜBÂHA

Hiçbir kimsenin mülkiyeti altında bulunmayan dağlar şeklinde tanımlanan *cibâl-i mübâhalar*, her bir şahsın, üzerinde eşit erişim hakkına sahip olduğu nevi mahiyetine münhasır alanlara işaret eder.²¹¹ Köylülerin ortak kullanımına terk edilen bu tür ormanlarla ilgili defterlerde toplam altı şikâyet vardır ve şikâyetlerin tamamı köy ahalileri tarafından yapılmıştır. Şikâyetlerin ilki kanunnâmenin yürürlüğe girmesinden iki ay önce yapılmış olup *cibâl-i mübâhalardan* intifa konusunda kanunnâme öncesi ve sonrası arasında herhangi bir fark olmadığını gösterir. Şikâyetlerin beşi doğrudan Dîvân-ı Hümâyûn'a yapılmış, bir tanesinde ise anlaşmazlık önce yerel makamlar tarafından görülerek sonuçlandırılmıştır. Yerel mahkemede görülen davanın Dîvân-ı Hümâyûn'a yansıma sebebi ise köylülerin mahkeme kararını onayan bir *emr-i şerîf* istemesidir.

Köyler arasında ortaya çıkan *cibâl-i mübâha* anlaşmazlıklarında Dîvân-ı Hümâyûn'un takip ettiği yöntem bahsi geçen şikâyetlerin tamamında aynıdır. Öncelikle anlaşmazlık mahallinin herhangi bir köye veya gruba tahsis edilen korulardan olup olmadığının araştırılması için Defterhâne-i Âmire kayıtları incelenir. Bazı durumlarda ihtilafa düşen köylerin toplam vergi yüklerinin dökümü yapılır. Daha sonra mesele ilgili kanun maddesinin belirlenmesi için Dîvân-ı Hümâyûn kalemine havale edilir. İlgili kalem kanunnâmenin, *cibâl-i mübâhalardan* intifa etme usullerini düzenleyen yüz on dördüncü maddesini zikreder. Kayıtlar ve kendisiyle amel edilecek kanun maddesi böylece belirlendikten sonra yerel yetkililere hüküm yazılır. Hüküm, ilgili kanun maddesinin uygulanmasını buyurduktan sonra koru ve ormanlarla ilgili hukuki mevzuata özen gösterilmesi konusunda yerel yetkilileri ayrıca uyarır.

Bu bölümde, her bir anlaşmazlığın farklı bir duruma işaret etmesi nedeniyle üç *cibâl-i mübâha* anlaşmazlığına yer verilmiştir. Anlaşmazlıklardan ilki kanunnâme

²¹¹KÖPRÜLÜ Bülent, "Cibâl-i Mübâha ve Sahih Vakıflara Ait Ormanlarla Baltalıkların H. 1274 Tarihli Arazi Kanunâmesi'ne Nazaran Hukuki Durumları", **İ.Ü Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt XV, sayı: 2-3, 1949, s. 703-716. Köprülü'ye göre *cibâl-i mübâha* Arazi Kanunâmesi'nde her ne kadar *mevâd* topraklar kısmında yer alsa da bu kategoriye girmez. *Mevâd* toprak isminin de işaret ettiği gibi nâm-ı hayattan mahrum bulduklarından ve bu hal onların en mühim unsurunu teşkil ettiğinden böyle bir durum arzetmeyen *cibâl-i mübâhayı* bu kategoriye dâhil etmek mümkün değildir. *Cibâl-i mübâhanın* ihya ve işgal gibi temellük sebeplerine konu olamaması da bu tür ormanların *mevâd* kategorisine idhal olunamayacağını gösterir. Yine Köprülü'ye göre *cibâl-i mübâha*, *mîrî* arazi kategorisine de dâhil edilemez, zira bir temellük sebebi olan *hakk-ı karâr* müessesesi burada cereyan etmemektedir. *Cibâl-i mübâha*, maddî ve hukukî ayniyetleri bakımından nevi mahiyetine münhasır bir durum arzetmektedir.

öncesinden kısa bir süre öncesine tarihlenmiştir ve *cibâl-i mübâhalar* ile ilgili hukukî mevzuatın kanunnâme sonrasında da değişmediğine işaret eder. İkinci ve üçüncü anlaşmazlık bu savın doğrulanmasını sağlar. İkinci anlaşmazlık, çözüme giden yolda Defterhâne-i Âmire kayıtlarının titiz bir taramasını içerdiğinden ayrıca dikkate değerdir. Üçüncü anlaşmazlık ise *cibâl-i mübâha* konusunda yaşanan köyler arası ihtilafın yerel mahkemelerde ele alınış biçimini ve Dîvân-ı Hümâyûn'un bu kararlar karşısındaki tutumunu göstermesi bakımından özellikle seçilmiştir.

Kanunnâme öncesine tarihlenen ilk anlaşmazlık Çankırı Sancağı Koçhisar Nahiyesi'nde yaşanmıştır. Bahsi geçen nahiyeye bağlı Yarıköy ahalisi, “*kadîmden beri*” kendilerinin ve herkesin “*odun ve kereste kat' ve intifâ' edegeldikleri*” *cibâl-i mübâhadan* odun kesmelerine engel oldukları gerekçesiyle civarda bulunan Münser, Dereköy ve Dere köyleri ahalilerini Dîvân-ı Hümâyûn'a şikâyet ederler. Topluca hareket ederek göndermiş oldukları arzuhale göre bu, “*kadîme mugâyir*” haksız bir müdahaledir. Dîvân-ı Hümâyûn konuyla ilgili hükmünü vermeden önce köylerin vergi kayıtlarının tutulduğu Defterhâne-i Âmire kayıtlarına müracaat eder. Kayıtlarda ne davacı ne de davalı köylerin “*tahtlarında resm-i koruya dâir nesne tahrîr olunmadığı*” görülür. Bu, bahsi geçen ormanın “*koru*” hükmünde olmadığı ve bu alanla ilgili olarak köylerden biri ya da birkaçına herhangi bir kullanım ayrıcalığı verilmediği anlamına gelmektedir. Anlaşmazlığa konu olan mahallin hukukî statüsü böylece tahkik edildikten sonra Dîvân-ı Hümâyûn kalemine gereği sorulur. İlgili kalem anlaşmazlığa konu olan mahallin herkesin kullanımına açık olan ormanlardan olduğunu (*cibâl-i mübâha*) ve dolayısıyla ahalilerin birbirini “*intifâ*”dan men edemeyeceklerini ifade eder. Evâhir-i Şaban 1274 (M. 6-16 Nisan 1858) tarihinde yerel yetkililere konuyla ilgili hüküm yazılır. Hükümde, herkesin kullanımına açık olan *cibâl-i mübâhalardan* yararlanmak konusunda köy ahalilerinin birbirlerine müdahale edemeyecekleri, eden olursa yerel yetkililerin bunun önüne geçmeleri ifade edilir. Hükümde henüz yürürlüğe girmemiş olduğu için kanunnâmeye bir gönderme bulunmaz. Ancak daha sonraki anlaşmazlıklarda görüleceği üzere kanunnâme *cibâl-i mübâhalardan* intifa konusunda yeni bir düzenlemede bulunmamıştır. Ortaklaşa kullanılan bu tür mahallerde “*kadîmi*” uygulamalar her zaman referans noktası olmuştur.²¹²

²¹²BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 181, sayfa no/belge no: 6/25.

Çankırı Sancağı Karıpaazarı Nahiyesi'ne bağlı Büğdüz Köyü ahalisinin yapmış olduğu şikâyet kanunnâmenin kadimi uygulamanın devamından yana olduğunu gösterir. Bahsi geçen köy ahalisi yine aynı nahiyeye bağlı Basdak Köyü ahalisi ile civarda bulunan *cibâl-i mübâha* nedeniyle anlaşmazlığa düşmüştür. Büğdüz Köyü ahalisinin Dîvân'a göndermiş olduğu arzuhale göre bahsi geçen orman kanunen herkese açık olmakla birlikte pratikte kendileriyle birlikte Basdak, Bayındır ve Dodurga köyleri tarafından kullanılmaktadır. Yine beyanlarına göre bahsi geçen orman, köylerden hiçbirine koru olarak tahsis de edilmiştir. Durum böyleyken Basdak Köyü ahalisi “*ol cibâl-i mübâha bize mahsûsdur size odun ve kereste kat' etdirmezüz deyû kadîme mugâyir fuzûli müdâhale*” etmektedir. Büğdüz Köyü ahalisi ise atalarından kalma haklarını açıkgöz bir köy ahalisine teslim edecek değildir. Ahali, “*kanun üzere 'amel olunmak bâbında*” Dîvân'-ı Hümâyûn'a şikâyette bulunur. Dîvân-ı Hümâyûn kendisiyle amel edilecek kanunun belirlenmesi için pratikte ormandan istifade eden köylerin vergi kayıtlarını inceler. Bu tahkik, köylerin bahsi geçen orman üzerinde bir imtiyazı olup olmadığının anlaşılması için elzemdir. Defterhâne-i 'Âmire kayıtlarına göre köylerin her birinden “*resm-i çift, bennâk, hinta ve şa'îr*” dışında herhangi bir vergi alınmamaktadır. Basdak ve Büğdüz köyleri ayrıca yaylak resmi de ödemektedir. Defter-i mufassal kayıtlarına göre Büğdüz, Bayındır, Dodurga ve Basdak köylerinin toplam vergi yükümlülükleri sırasıyla 2000, 5500, 4456 ve 14.000 akçedir. Kısacası köylerin hiçbiri üzerinde “*resm-i koru*”ya dair bir yükümlük yoktur. Bu, bahsi geçen ormanın köylerden birine veya birkaçına koru olarak tahsis edilmediği anlamına gelmektedir.

Köylerden birinin/birkaçının orman üzerinde diğerleri aleyhine bir imtiyaza sahip olmadığı böylece ortaya çıktıktan sonra Dîvân-ı Hümâyûn kaleminden gereği sorulur. İlgili kalem *cibâl-i mübâhaların tasarrufu hakkında kendinden önceki mevzuatı kabul eden Arazi Kanunnâmesi'ne atıfta bulunur. Kanunnâmenin yüz dördüncü maddesi cibâl-i mübâhadan addedilen dağlardan herkesin istifade edebileceğini, bu konuda ahalinin birbirine engel olamayacağını, bu dağlardan kesilen odunların öşre tabi olmadığını ve son olarak bu dağların koru olarak kimseye tapu ile verilemeyeceğini ifade etmektedir. Kendisiyle amel edilecek kanun maddesi zikredildikten sonra hüküm verilir. Bahsi geçen “*karyelerin tahtında resm-i koruya dâir nesne tahrîr olunmadığından*” ve ayrıca üzerinde anlaşmazlığa düşülen mahal “*Tersâne-i Âmire'ye merbût dağlardan olmayıp cibâli mübâha olduğundan*” köylerin*

her birinin buradan istifade etme hakkı vardır. Köylerin bu konuda birbirlerine müdahale etmelerini engelleyecek olanlar ise elbette yerel yetkililerdir. Evâil-i Ramazan 1281 (M. 28 Ocak-6 Şubat 1861) tarihli hüküm, yerel yetkililere meseleyi ilgili kanun hükmünce çözmelerini buyurur. Ayrıca yerel yetkililerden “*bu vesîle ile ormanlar nizâmına ve bâ tapu ashâbı tarafından tasarruf olunagelen korular hakkında müessis olan kanuna halel getirilmemesine*” itina ve dikkat etmeleri istenir.²¹³

*Cibâl-i mübâhalarla ilgili şikâyetlerini doğrudan yerel makamlara yöneltmeyi tercih eden köylülerin varlığına işaret eden üçüncü anlaşmazlık kanunnâmenin yürürlüğe girmesinden altı yıl sonrasına tarihlenir. Yerel yetkilileri birkaç kez meşgul ettiği ifade edilen bu anlaşmazlık Kastamonu Sancağı’na bağlı Sart Kazası’nda geçer. Bahsi geçen kazaya bağlı Okçular Köyü ahalisinden bir grup, yine aynı kazaya bağlı Oğri Köyü’nden bir grup ile köylerinin sınırları dâhilinde bulunan *cibâl-i mübâha* konusunda anlaşmazlığa düşünce taraflar kaza mahkemesinde *sâhib-i arz* memuru huzurunda muvacehe edilirler. Oğri Köyü’ne mensup grubun iddiasına göre diğer köy ahalisinden bazı kimseler bahsi geçen ormandan odun kesmeleri konusunda kendilerine “*bigayr-ı hakk mümâna’at etmekte*”dirler. Ayrıca bu, yeni bir “*müdâhele*” de değildir, iddialarına göre aynı grup kendilerine daha önce de zorluk çıkarmış, bu yüzden taraflar birkaç kez mahkemelik olmuşlardır.*

Davacı grup, maruz kaldıkları bu haksız uygulamanın “*men’ ve def*” edilmesini mahkeme heyetinden talep ederler. Bunun üzerine mahkeme heyeti davalı gruba kendilerini savunma fırsatı dahi tanımadan iki köy ahalisinin de ormandan intifa etme hakkına sahip olduğunu hatırlatır. Davalı gruba bu konuda “*tenbîh-i şer’î olunur*”. Ancak Oğrili grubun bu tembih ile yetinmeye bu kez niyeti yoktur. Yerel mahkeme kararının merkezce teyit edilmesi için Dîvân-ı Hümâyûn’a başvurarak *emr-i şerîf* gönderilmesini talep ederler. Dîvân-ı Hümâyûn’un ilk işi mahkeme ilamının sıhhatini araştırmak üzere Fetvâhâne’ye başvurmak olur. Gelen cevapta “*i’lâmın usûlüne muvâfık olduğu*” belirtilir. İkinci adım anlaşmazlığa konu olan ormanın koru olarak herhangi bir köye veya kişiye tahsis edilip edilmediğinin tahkiki için Defterhâne-i Âmire kayıtlarının araştırılmasıdır. Kayıtlara göre bahsi geçen iki köy tımar köylerinden olup arazileri *mîrî* statüsündedir. Ayrıca köylerden hiçbirinin “*hâsılları tahtında resm-i koru tahrîr olunmadığı*” gibi ahaliden hiçbirine ormandan müstakillen

²¹³BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 181, sayfa no/belge no: 119/442.

intifâ konusunda tapu senedi verilmemiştir. Kısacası anlaşmazlık mahalli, herkesin kullanımına açık olan bir *cibâl-i mübâhadır*. Köylülerin odun ve kereste ihtiyaçlarını karşıladıkları mahallin hukuki statüsü böylece kesinlik kazandıktan geriye yapılacak tek bir iş kalır: Dîvân-ı Hümâyûn kaleminden kanun muktezasının sorulması. İlgili kalem anlaşmazlığı, daha önceki *cibâl-i mübâha* anlaşmazlıklarında olduğu gibi, kanunnâmenin yüz dördüncü maddesi kapsamında değerlendirir. Buna göre köy ahalileri, ormandan intifa konusunda birbirlerini engelleme hakkına sahip değildir. Evâhir-i Safer 1280 (M. 7-17 Ağustos 1863) tarihli hüküm bu geleneksel kaideyi hatırlatarak yerel mahkeme kararının isabetini onaylar. Köylüler eskiden olduğu gibi ormandan birlikte istifade etmeye devam edeceklerdir. Bu kadimî kuralların tatbik edilmesini sağlamak ise elbette yerel yetkililerin sorumluluğundadır.²¹⁴

1.4. YAYLAKLAR

Köylülerin müştereken tasarruf ettikleri bir diğer ortak alan, hayvancılıkla uğraşan köyler için hayatî önemi haiz yaylaklardır. Bir veya birden fazla köy ahalisine tahsis edilen yaylaklar, diğer ortak alanlarda olduğu gibi kişilerin ihlalinden ve özel kullanımından korunmuştur. Arazi Kanunnâmesi, köylülerin bu alanlar üzerindeki geleneksel haklarını yüz birinci madde ile teyit eder. Defterlerde yaylaklarla ilgili yapılan üç şikâyet köy halklarının, bu alanlar üzerindeki kadimi haklarına sahip çıkmak konusunda ortaklaşa hareket ettiklerini gösterir. Şikâyetlerin tamamı anlaşmazlığa konu olan yaylaktan intifa eden köy ahalisi tarafından yapılmıştır. Yaylaklara haksız “*müdâhele*”de bulunduğu iddia edilen taraf ise her üç durumda farklıdır. Anlaşmazlıklardan ilkinde taraflar, aynı yaylak üzerinde intifa hakkına sahip iki köy halkıdır. İkinci anlaşmazlık ise bir “yaylak kuru”ya tapu ile mutasarrıf olan bir grup köylü ile köylülerin “*ecânib*” olarak tanımladığı bir kişi arasında yaşanır. Üçüncü ve son anlaşmazlıkta ise köylüler iki farklı yaylağa “*müdâhele*”de bulunan bir gruba karşı birleşmişlerdir. Bahsi geçen şikâyetlerin tamamında ise muhatap alınan ilk kurum Dîvân-ı Hümâyûn’dur.

Yaylaklarla ilgili yaşanan anlaşmazlıkların çözümünde Dîvân-ı Hümâyûn’un takip ettiği usul *cibâl-i mübâha* anlaşmazlıklarında olduğu gibidir. Dîvân-ı Hümâyûn konuyla ilgili bir karara varmadan önce iki önemli kuruma müracaatta bulunur.

²¹⁴BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 182, sayfa no/belge no: 107/416.

Öncelikle anlaşmazlığa taraf olan köylere ait tarımsal vergi kalemlerinin incelenmesi için Defterhâne-i Âmire kayıtlarına başvurulur. Köylülerin ödemekle yükümlü oldukları vergilerin cinsinin tek tek dökümü yapılır. Bu, anlaşmazlığa konu olan yaylağın hangi köye veya köylere ait olduğunun belirlenmesi için elzemdir. Aranılan “*resm-i yaylâkiyye ve kışlâkiyye*” hangi köyün veya köylerin “*hâsılları tahtında*” çıkarsa yaylak, bahsi geçen resmi ödemekle yükümlü olan köye/köylere ait sayılacaktır. Bu bilgiler, daha sonra mahalline havale edilecek olan anlaşmazlık konusunda yerel yetkililerin başvuru kaynağı olacaktır. Anlaşmazlığın çözümünde yerel yetkililerin eline verilecek ikinci anahtar konuyla ilgili kanun maddesidir. İlgili kanun maddesinin tespiti ise her zamanki gibi Dîvân-ı Hümâyûn kaleminin sorumluluğundadır. İlgili kalem kanunnâmenin, yaylak ve kışlak yerlerinin tasarruf usullerini düzenleyen yüz birinci maddesini kelimesi kelimesine zikreder. Geriye ise atılacak son bir adım kalır: Bu bilgiler ışığında yerel yetkililere hüküm yazılması. Hüküm, anlaşmazlığın yerel mahkemede tahkik edilmesini ve verilen bilgiler ve ilgili kanun maddesi çerçevesinde sonuca ulaştırılmasını buyurur.

Çankırı Kazası Çerkeş Nahiyesi’ne bağlı Bedil Köyü ahalisi ile yine aynı nahiyeye bağlı Kınık köyü ahalisi arasında yaşanan yaylak anlaşmazlığı, bahsi geçen adımların takip edilmesi bakımından destekleyici olacaktır. Evâil-i Muharrem 1275 (M. 11-21 Ağustos 1858) tarihli bir Dîvân hükmünde belirtildiğine göre iki köy ahalisi müştereken intifa ettikleri yaylak konusunda anlaşmazlığa düşerler. Bedil Köyü ahalisinin Dîvân-ı Hümâyûn’a göndermiş olduğu arzuhale göre köy ahali, bahsi geçen yaylağa her sene koyun ve sair hayvanlarıyla birlikte çıkarak otundan ve suyundan yararlanmakta ve tahammüllerine göre icap eden yaylak resimlerini *sâhib-i arzaedâ* etmektedirler. Ancak Kınık Köyü ahalisi, şikâyetçi köy ahalisi ile “*me’an*” intifa ettikleri yaylak üzerinde “*istiklâl dâ’iyesinde*” bulunmaktadır. Üstelik bu, Kınık köyü ahalisinin ilk ihlali de değildir. Bedil köyü ahalisi bundan tam kırk iki yıl önce aynı gerekçeyle yine Dîvân-ı Hümâyûn’a şikâyette bulunmuş, bunun üzerine yerel yetkililere Evâsıt-ı Ramazan 1233 (M. 15-25 Temmuz 1818) tarihinde kanun üzere amel olunması için *emr-i ‘âlî* gönderilmiştir. Kırk iki yıl önceki ihtilafın faillerinin büyük bir kısmı sahneden çekilmiş olmalıdır, ancak görünen o ki, iki köy arasındaki bu anlaşmazlık ikinci kuşağın peşini bırakmamıştır.

Dîvân-ı Hümâyûn, komşu iki köy arasındaki bu anlaşmazlığın çözümü için öncelikle Defterhâne-i Âmire kayıtlarına müracaat eder. Kayıtlara göre köy

ahalilerinin “*otundan ve suyundan intifâ’ edegeldikleri*” mahal, Çankırı Dağı mülhakâtındandır ve defter-i icmâlê göre yaylaktan Bedil, Kınık ve Bağçul köyleri cemaatleri müştereken intifâ etmektedirler. Her üç köyün defter-i mufassala göre ödediği yaylak resmi ise sırasıyla 60, 30 ve 1932 akçedir. Yaylağın tahsis edildiği köylerin ve karşılığında alınan vergilerin dökümü böylece yapıldıktan sonra Dîvân-ı Hümâyûn kaleminden gereği sorulur. İlgili kalem anlaşmazlığın, kanunnâmenin yaylak ve kışlakların tasarruf şeklini düzenleyen yüz birinci maddesine göre çözülmesi gerektiğine hükmeder. Bu maddeye göre birkaç köy arasında müştereken kullanılan yaylak ve kışlaklardan intifâ’ hakkı yalnız bu köy ahalilerine mahsus olup “*bu makûle yaylak ve kışlağın otundan ve suyundan intifâ’ eden ahâleden tahammüllerine göre cânib-i mîrî için rûsûmât-ı yaylâkiye ve kışlâkiye alınır*”. Ayrıca bu tür yaylak ve kışlaklar alınıp satılamaz, tapu ile bir kimseye müstakillen tasarruf ettirilemez ve ahalinin rızası olmaksızın ziraat ve hırsaset dahi olunamazlar. Dîvân-ı Hümâyûn kaleminin kendisiyle amel edilecek hukukî mevzuatı açıklamasından sonra hüküm verilir. Evâil-i Muharrem 1275 (M. 11-21 Ağustos 1858) tarihinde yerel yetkililere hitaben yazılan hükümde meselenin mahallinde tahkik edilmesi istenir. Durum Bedil Köyü ahalisinin istida ettiği gibiyse yapılacak olan şey bellidir. Kınık Köyü ahalilerinin “*istiklâl dâ’iyesi*” kanuna aykırıdır ve bu nedenle “*yaylâk-ı mezkûr iştirâken karyeteyn-i merkûmeteyn cemâ’atleri taraflarından tasarruf etdirilüb yekdiğeri istiklâl dâ’iyesiyle dahl ve ta’arruz*” ettirilmemelidir. Bunlar, *şer’-i şerîf* ve *kanun-ı cedîd*’in buyurduğu hükümlerdir ve uygulanmaları yerel yetkililerin sorumluluk alanına girdiği için buna “*mübâderet*” edecek olan da bizzat kendileridir.²¹⁵

1.5. DİĞER ORTAK ALANLAR

Tapu ile tasarruf olunan *mîrî* arazileri üçüncü şahısların haksız müdahalelerinden korumak konusunda önemli düzenlemelerde bulunan kanunnâme, köy sınırları içerisinde bulunan ve herkesin kullanımına açık olan alanları da ihmal etmemiş, şahıslara ait olup bireysel olarak ya da müştereken tasarruf olunan *mîrî* araziler gibi bu alanları da koruma altına almıştır. Kanunnâmenin ikinci bölümünün ilk faslı “*metrûke*” olarak tanımlanan bu gibi arazilerin tasarruf şeklini düzenler (92-

²¹⁵BOA, *Anadolu Ahkâm Defteri*, nr. 181, sayfa no/belge no: 13/59.

96. maddeler). Köy ahalsinin istifadesine sunulan yollar, meydanlar, pazar ve panayır için tahsis edilen yerler ve harman yerleri gibi köyün ortak malları kategorisine giren bu araziler, her türlü müdahaleden masun olup bu arazilerin alınıp satılması, üzerine bina inşa edilmesi ya da ağaç dikilmesi, ziraate açılması yasaklanmıştır. Ahali, bu fiillerden birinin veya birkaçının gerçekleşmesi durumunda fâili engelleme hakkına her dâim sahiptir. Bolu Sancağı Eflâni Kazasına bağlı Ulugeçit Köyü’nde yaşanan bir olay bu kuralların uygulamada karşılık bulduğunu ve köy halkının haklarını aramak konusunda ortaklaşa hareket ettiklerini ortaya koyar. Ahalinin Dîvân-ı Hümâyûn’a yapmış oldukları şikâyete göre köy sakinlerinden Süleyman ve Fatma, bahsi geçen köyde “*araba çekmek ve hayvânât tecmî*” eylemek üzere *ahâlînin intifâ’ı için terk olunmuş meydânı zabt edüb*” etrafına duvar örmüşlerdir. Ahali bahsi geçen müdahalenin engellenmesine dair “*emr-i şerîf*” gönderilmesini talep etmektedir. Şikâyeti inceleyen Dîvân-ı Hümâyûn kalemi ilgili kanun maddesini belirlemede güçlük çekmez, zira şikâyetin, kanunnâmede birebir karşılığı vardır.²¹⁶ Kanunnâmenin doksan dördüncü maddesi “*bir karye ve kasaba dâhilinde veya hâricinde araba geçmek veya hayvânât biriktirmek gibi*” ahalinin kullanımına terk olunan mahallerin üzerine bina inşa edilemeyeceği, bu gibi alanların “*müstakillen*” tasarruf edilemeyeceği ve edildiği takdirde ahalinin bunu engelleyebileceği konusunda oldukça nettir. Evâhir-i Zilka’de 1276 (M. 10-20 Haziran 1860) tarihli hüküm meselenin tahkikini yine yerel yetkililere havale eder. Durum köylülerin şikâyetlerinde belirtildiği gibiyse, bu haksız müdahalenin “*şer’ ve meclis ma’rifetiyle men’ ve def*” edilmesi gerekecektir.²¹⁷

²¹⁶Köy ahalsinin anlaşmazlığa konu alan alanın hangi amaçlarla kullanıldığı konusunda seçtiği ifadeler tesadüfî olmayıp bu konuda bilinçli bir tercihte bulduklarını gösterir. Ahalinin, bahsi geçen alanı doksan dördüncü maddede beyan edildiği gibi yalnızca araba çekmek ve hayvanlarını toplamak üzere kullandıklarını söylemeleri bahsi geçen kanun maddesinden haberdar olduklarına işaret etmektedir. Köylüler bu alanı muhtemelen başka amaçlar için de kullanmaktaydılar zira bir topluluk tarafından tasarruf olunan ortak alanların kullanım şekilleri, kanunlarla ya da gelenekle belirlenen sınırlar içinde, o alanı kullanan kişilerin sayısına bağlı olarak çeşitlilik gösterir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda köylülerin kanunnâmede geçen terimleri özellikle seçmeleri daha da önem kazanır. BOA, **Anadolu Ahkâm Defteri**, nr. 181, sayfa no/belge no: 50/188.

²¹⁷a.g.b.

SONUÇ

Askerî, malî ve toplumsal örgütlenmesi büyük ölçüde tarımsal gelirlerine bağlı bir devlet olarak toprak, Osmanlı Devleti'nde her daim sıkı bir kontrole tâbi olmuştur. Mîrî toprak rejimi şeklinde ifadesini bulan Osmanlı toprak sistemi, devletin idâri ve iktisadî politikaları çerçevesinde şekillenmiş olup, bu sistem on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar temel özelliklerini korumuştur. Klasik dönemde tımar sistemi ile sağlanan kontrol politikaları on altıncı yüzyıl ortalarında toprak hukuku alanındaki düzenlemelerle daha pekiştirilmiş, Şeyhülislam Ebussuud'un *mîrî* toprak sistemini İslam hukuku çerçevesine kavramsallaştırmaya çalışması bu dönemin önemli gelişmelerinden bir olmuştur.

On altıncı yüzyılın sonlarına doğru klasik Osmanlı toprak sistemi dönemin iktisadî ve teknolojik dönüşümleri nedeniyle önemli dönüşümlere maruz kalmıştır. *İltizam* ve daha sonra *malikâne sistemi* Osmanlı yöneticilerinin bu dönüşümlere vermiş olduğu cevaplardır. Uzun süren savaşların finansal yükü ve sonraki yüzyılların toprak kayıpları devleti, tarımsal gelirler üzerindeki kontrolünü arttırmaya sevk etmiş, bu ise devletin dağıtıcı-uzlaştırıcı doğasının çözülmesini beraberinde getirmiştir. Ortaya çıkmakta olan bu yeni devlet, artık merkezîyetçi politikalar ile temsil edilmektedir. Daha güçlü ve etkin bir devlet aygıtının oluşturulmasını hedefleyen bu politikalar, on dokuzuncu yüzyılda ticari tarımın gelişmesiyle kendini daha çok hissettirmeye başlamış, toprak ve tarımsal gelirlerin daha etkin bir şekilde kontrolü merkezîyetçi politikaların önemli hedeflerinden biri olmuştur. Toprak ve nüfus gibi tarımsal kaynakların sayımı ve sayımlar neticesinde düzenlenen yeni vergilendirme biçimleri bu amaca matuf politikalardan bazılarıdır.

Tarımın gelişmesi ve etkin bir şekilde vergilendirilmesi ile ilgili politikalar hiç şüphesiz imparatorluğun toprak sistemi ile yakından alakalıdır. Bu mütekabiliyet ilişkisi toprak sisteminin, yeni tarımsal üretim ve vergilendirme politikalarına göre şekillendirilmesini gündeme getirmiştir. Tanzimat döneminin liberal rüzgarı bu inşa faaliyetinde ayrıca etkindir. 1840 ve 1858 yılları arasında toprak hukuku mevzuatında yapılan bir dizi düzenleme devletin yeni ihtiyaçlarının bir tezahürüdür. Daha önceleri toprağın verimliliğine bağlı olarak çeşitli oranlarda değişiklik gösteren öşür vergisinin 1/10 üzerinden sabitlenmesi, tapu belgelerinin tek bir merkezden verilmesine yönelik

düzenlemeler, *mîri* topraklar üzerindeki intikal haklarının genişletilmesi gibi düzenlemeler yeni ve kapsayıcı bir kanunnâmenin habercisidir. 1858 Arazi Kanunnâmesi, merkezîyetçi ve reformist Tanzimat politikalarının toprak hukuku alanındaki en önemli yansıması olmuştur.

1858 Arazi Kanunnâmesi, Osmanlı fâkihlerinin yorumlarındaki çeşitliliğe bağlı olarak daha önce uygulamada bölgesel farklılıklar gösteren toprak hukuku mevzuatını tek bir çatı altında toplayan kapsamlı bir adımdır. Toprak üzerindeki tasarruf, devir ve intikal haklarını düzenleyen kanunnâme, önceki mevzuatın birçok hükmünü kabul etmekle beraber bu mevzuatı rekabetçi bir dünya sistemine cevap vermek üzere dönüştürmüştür. İmparatorluk toprakları ve gelirleri üzerinde etkin bir denetim sağlamak üzere üreticiler ve devlet arasındaki aracılara bertaraf etmek, kanunnâmenin en önemli hedeflerinden biridir. İşlenebilir her bir toprak parçasının vergilendirilmesi ve bunu gerçekleştirmek üzere toprağın vergi mükellefleri ile eşleştirilmesi, devletin tarımsal artı ürün üzerindeki mutlak hâkimiyet iddiasının bir yansımasıdır. Kanunnâme, toprak sahipliği üzerinde radikal dönüşümler gerçekleştirmeyi hedeflemeyen muhafazakâr bir içeriği sahip olmakla beraber toprağın tasarruf ve intikali konusunda önemli dönüşümlerin başlangıcına zemin hazırlamıştır.

Kanunnâmenin uygulamadaki yansımalarının anlaşılmasında arazi anlaşmazlıklarıyla ilgili önemli veriler ihtiva eden Ahkâm Defterleri'nin önemi kuşkusuz tartışılmazdır. Dîvân-ı Hümâyûn'a yapılan şikâyetler üzerine anlaşmazlık mahalline gönderilen hükümlerin kaydedildiği Ahkâm Defterleri, arazi anlaşmazlıklarının çözüm şekilleri ve süreçlerini takip etmek açısından oldukça elverişli kaynaklardır. Bu çalışma 1858-1864 tarihleri arasında yaşanan arazi anlaşmazlıklarının yer aldığı 181 ve 182 no'lu Anadolu Ahkâm Defterleri üzerinden 1858 Arazi Kanunnâmesi'nin ilgili coğrafyada uygulanmasını ele almıştır. Bahsi geçen defterler ilgili bölgede ortaya çıkan arazi ihtilaflarının analizi için oldukça kıymetli veriler sunmaktadır. İlgili defterlerdeki şikâyetlerin önemli bir bölümü (% 26,3) bireysel ve müştereken tasarruf olunan *mîri* araziler, meralar, yaylak-kışlaklar ve ormanlarla ilgilidir. Bu şikâyetlerin neredeyse tamamının Arazi Kanunnâmesi'nin ilgili maddelerine referansla çözülmesi, kanunnâmenin arazi anlaşmazlıklarının çözümü konusunda etkin bir rol oynadığına işaret eder.

İlgili defterlerde yer alan arazi anlaşmazlıkları, tapu sahiplerinin toprak üzerindeki hak ve yükümlülüklerinin kanunnâme çerçevesinde tanımlandığını ve bu

çerçevenin uygulamada titizlikle korunduğunu gösterir. Tapu sahiplerine tanınan bu hak ve yükümlülükler konusunda kanunnâmenin ortaya koymuş olduğu ilkeler, tasarruf hakkıyla ilgili anlaşmazlıkların çözümünde belirleyicidir. Bahsi geçen anlaşmazlıklarda, temel üretim ve vergi birimi olan küçük toprak sahipliğinin sürdürülmesi konusundaki muhafazakâr politikanın izleri görünür. Bu anlaşmazlıklar ayrıca Anadolu Eyâleti'nde hâkim olan tasarruf biçimlerinin doğasına dair çıkarımlarda bulunmayı mümkün kılar. Defterlerde yer alan *mîrî* arazi şikâyetlerinin sadece beşte birinin müştereken tasarruf olunan arazilerle ilgili olması bireysel olarak işletilen arazilerin bu bölgede daha yaygın olduğuna işaret eder. Bireysel ve ortaklaşa olarak tasarruf olunan *mîrî* arazilerin ferâğ işlemlerine konu olduğu durumlarda da kanunnâme ile tedvin edilen hukukî mevzuat temel kıstas olmuştur. Ferâğın sahih addedilmesi için gerekli şartlar bu tür anlaşmazlıkların çözümünde titizlikle gözetilir. Kanun koyucuların bu konuda en küçük bir ihmale müsamaha göstermeyen tutumları kanunnâmenin ilgili mevzuatı ile paralellik arz eder.

Defterlerde yer alan şikâyetlerin dörtte birinin intikal meselesine bir şekilde dokunuyor olması, intikal haklarıyla ilgili ihtilafların *mîrî* arazi anlaşmazlıkları içerisinde önemli bir payı olduğunu işaret eder. Bu şikâyetlerin uygulamadaki yansımaları, gerek Dîvân-ı Hümâyûn'un gerekse yerel makamların çiçeği burnunda kanunnâme maddelerini uygulamak konusundaki hassasiyetinin izlerini taşır. Aile içi miras kavgalarının renkli sahnelerini de barındıran bu anlaşmazlıklar intikal haklarıyla ilgili yeni mevzuatın günlük hayattaki yansımalarını gösterir. Bahsi geçen anlaşmazlıklar taşranın bu alandaki değişime oldukça hızlı bir şekilde ayak uydurduğuna işaret etmesi bakımından ayrıca ilginçtir. Davacı ve davalı tarafların kullandıkları dil, bu kişilerin intikal hakları konusunda yapılan değişiklikleri takip ettiklerine işaret eder.

Bu çalışmada incelenen şikâyetler, köylülerin kendilerine tahsis edilen ortak alanlarla ilgili olarak da oldukça bilinçli hareket ettiklerini kanıtlar. Ortaklaşa tasarruf olunana mera, yaylak-kışlak ve orman gibi alanlarla ilgili şikâyetlerin toplam şikâyet sayısına oranı (% 10,5) bu alanların köy hayatındaki merkezi yerini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Ortak alanlarla ilgili yapılan şikâyetlerin neredeyse tamamının köy ahalileri tarafından topluca yapılmış olması ise ayrıca vurgulanması gereken bir noktadır. Bu durum, köylülerin hak mücadelelerinde kolektif hareket etme kabiliyetlerine sahip olduklarını ve bu konuda insiyatif almaktan çekinmediklerini

ortaya koyar. Bu alanlardan yararlanma usulleri “*kadîmî*” geleneğin sınırları tarafından çizilmiştir ve anlaşmazlıkların çözümünde bu gelenek en önemli kıstas olmuştur.

Bu çalışma, Anadolu Eyâleti’nde hâkim olan toprak sahipliği örüntüsünün anlaşılmasına bir açıdan daha katkıda bulunur. İncelenen anlaşmazlıklar, arazi sahipliğinin dinî ve cinsel sınıflar arasındaki dağılımına ışık tutar. Defterlerde yer alan şikâyetlerin ve dolaylı olarak toprak sahipliğinin dinî aidiyetlere göre dağılımı, bölgenin nüfus yapısıyla neredeyse paralellik arz eder. Toprak sahipliğinin cinsiyete göre dağılımına gelince, bu alandaki dağılım bahsi geçen bölgenin ekonomik ve toplumsal dinamiklerinin bir yansıması olarak görülebilir.

Bu çalışmada ele alınan şikâyetler son olarak Osmanlı hukuk sisteminin merkez ve taşradaki işleyişine ışık tutması bakımından değerlidir. İncelemeye konu olan arazi şikâyetlerinin bu davalara bakmakla görevli olan taşra meclislerince görülme süreleri, Osmanlı hukuk sisteminin taşradaki etkinliği konusunda parlak bir tablo çizilmesine imkân vermemektedir. Merkezden gönderilen hükümlerin yerel yetkililerce uzun süre işleme konulmaması, bahsi geçen taşra meclislerinin işlevselliklerinin, en azından arazi meselelerinin çözümü konusunda yeterince gelişmiş olmadığına işaret eder.

KAYNAKÇA

- Arşiv Belgeleri

BOA, Anadolu Ahkâm Defterleri, nr. 181-182

İnegöl Şer'iyeye Sicili, Defter No: B-370, ss. 35-42.

BOA.I.MMS, 102/4294

- Kitaplar ve Makaleler

-SCHACHT Joseph, "Vasiyyet", **İslâm Ansiklopedisi**, C. 13, Ankara, M.E.B. Devlet Kitapları, 1997, ss. 230-232.

-AKBAL Fazıla, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Taksimat ve Nüfus", **Bellekten** 15, no. 60, 1961, ss. 617-628.

-ALİ Haydar, **Şerh-u Cedîd, Li-Kânûni'l Arâzi**, İstanbul, 1311.

-ARICANLI Tosun, "19. Yüzyılda Anadolu'da Mülkiyet, Toprak ve Emek", **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, ed. Çağlar Keyder- Faruk Tabak İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012,ss. 131-142.

-BAER Gabriel, "The Development of Private Ownership on Land",**Studies in the Social History of Modern Egypt**, ed. Gabriel Baer, Chicago, University of Chicago, 1969, ss. 62-78.

-BARDAKOĞLU Ali, "Ehliyet", **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, C. 10, İstanbul: T.D.V Yayınları,1994, ss. 303-325.

-BARDAKOĞLU Ali, "Ferâğ", **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, C. 12, İstanbul: T.D.V. Yayınları,1995, ss. 351-354.

-BARKAN Ömer Lütfi, **Türkiye'de Toprak Meselesi**, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980.

-Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi**, İstanbul, 2010.

-BOZTEMUR Recep, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet-Toplum İlişkileri: Araştırma Yöntemlerinde ve Kuramsal Yaklaşımlarda Tek Yanlılık”, Ankara, OTAM, S. 9, 1998, ss. 79-110.

-BUĞRA Ekrem, **Osmanlı Mahkemeleri: Tanzimat ve Sonrası**, İstanbul, Arı Sanat Yayınları”, 2004.

-CHALCRAFT John, “Engaging the State: Peasant and Petitions in Egypt on the Eve of Colonial Rule”, **International Journal of Middle East Studies**, 37 (3), 2005, ss. 303-325.

-CHAYANOV A. V., **The Theory of Peasant Economy**, Madison, Wisconsin, University of Wisconsin Press, 1986.

-CİN Halil, “Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin TMK. Karşısındaki Durumu”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 22, S. 1, 1966, ss. 745-798.

-CİN Halil, **Miri Arazi ve Bu Arazinin Mülk Haline Dönüşümü**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1969.

-ÇEKER Orhan, **Arazi Kanunnâmesi**, İstanbul, Ebru Yayınları, 1985.

-VARLIK M. Çetin, “Anadolu Eyâleti”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, C. 3, İstanbul, T.D.V Yayınları, ss. 143-144.

-ÇİFTÇİ Cafer, “Osmanlı Döneminde İstanbul’un İâşesinde Bursa’nın Rolü”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi**, Ankara, 2004, ss. 151-171.

-DEVELİOĞLU Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**”, Ankara, Aydın Kitabevi, 2010.

-DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, “Şüf’a”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, C. 39, İstanbul, T.D.V. Yayınları, 2010, ss. 248-252.

-EKREM Buğra, **Osmanlı Mahkemeleri: Tanzimat ve Sonrası**, İstanbul, Arı Sanat Yayınları, 2004.

-EMECEN Feridun, “ Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 3, S. 5, 2005, ss. 107-139.

-GENÇ Mehmet, “Malikâne”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, C. 27, İstanbul, T.D.V. Yayınları, 2003, ss. 516-518.

_____“İktisat Tarihi Bakımından Osmanlı Arşivinde Kısa Bir Gezinti”, **Sosyoloji Yıllığı, Kitap 11, Baykan Sezer’e Armağan: Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi**, ed. Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul, Kırkanbar Yayınları, 2004, ss. 287-294.

_____ **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2005.

-GÖZEL Oya, **The Implementation of Ottoman Land Code of 1858 in Eastern Anatolia**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2007.

-GÜNAY Ramazan, “Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 2013/1, Sayı: 17, ss. 9-29.

-GÜRAN Tefik, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı**, İstanbul, Eren Yayınları, 1998.

_____“Tanzimat Döneminde Tarım Politikaları”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, ed. Halil İncılık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 2012, ss. 775-784.

-HALAÇOĞLU Yusuf, **Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.

-İNALCIK Halil - Donald QUATAERT, **An Economic and Social History of the Ottoman Empire: 1300-1600**, C.1, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 1997.

İNALCIK Halil, “Osmanlılar’da Raiyyet Rüsûmu”, **Belleten**, C. 23, S. 92, Ekim 1959, ss. 575-610.

_____ **The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy**, London: Variorum Reprints, 1978.

_____ **The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society**, Bloomington, Indiana University Turkish Studies, 1993, ss. 205-263.

_____ “The Land Problem in Turkish History”, **The Muslim World**, Vol. 45, Issue 3, July 1995, ss. 221-228.

_____ “Islamization of Ottoman Laws on Land and Land Tax”, **Essays in Ottoman History**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1998, ss. 155-169.

_____ “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, **Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, ed. Çağlar Keyder-Faruk Tabak, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, ss. 15-34.

_____ “Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler,” **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, ed. Halil İncılık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 169-195.

-İSLAMOĞLU Huri - Çağlar KEYDER, “Agenda for Ottoman History” **The Ottoman Empire and World Economy**, ed. Huri İslamoğlu, Cambridge, Cambridge University Press, 1987, ss. 42-62.

-İSLAMOĞLU Huri, “An Agenda for Comparative History: Law and Property as Aspect of State Power”, **METU Studies in Development**, vol. 19, no. 4 1992, ss. 607-620.

_____ “Property as a Contested Domain: A Reevaluation of the Ottoman Land Code of 1858”, **New Perspectives on Property and Land in the Middle East**, ed. Roger Owen, Cambridge, Harvard University Press, 2001, ss. 3-61.

_____ “Politics of Administering Property: Law and Statistics in the Nineteenth-Century Ottoman Empire”, **Constituting Modernity: Private Property in the East and West**, ed. Huri İslamoğlu, London, I.B.Tauris, 2004, ss. 276-319.

_____ **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.

-KARAKOÇ Sarkis, **Külliyât-ı Kavânîn**, C. 2, ed. M. Akif Aydın ve diğerleri, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.

--KARPAT Kemal "The Land Regime, Social Structure and Modernization in the Ottoman Empire", **Beginnings of Modernization in the Middle East: The Nineteenth Century**, ed. William W. Poff ve R. Chambers, Chicago, The University of Chicago, 1968, ss. 69-90.

_____ **Osmanlı Nüfusu, 1830-1914**, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2010.

-KASABA Reşat, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi**, İstanbul, Belge Yayınları, 1993.

-KENANOĞLU Macit, **1858 Arazi Kanunnâmesi'nin Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Yapısı Üzerindeki Etkileri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2002.

-KÖPRÜLÜ Fuat, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2002.

-KÜTÜKOĞLU Mübahat, "Mühimme Defteri", **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 31, İstanbul: 2006, ss. 520-523.

-MİNKOV Anton, "Ottoman Tapu Title Deeds in the Eighteenth and Nineteenth Centuries: Origin, Typology and Diplomats", **Islamic Law and Society**, 7/1 (Feb. 2000), ss. 65-101.

-MUNDY Martha - Smith, R. SAMUAREZ, **Modern Devlet'e Giden Yolda Mülk Siyaseti: Osmanlı Suriye'sinde Hukuk, Yönetim ve Üretim**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.

-MURPHEY Roads, **Ottoman Warfare, 1500-1700**, London, UCL Press, 1999.

-PAMUK Şevket, “Osmanlı Tarımında Üretim İlişkileri”, 1840-1913, **Toplum ve Bilim**, S. 17, 1982, ss. 3-50.

-QUATAERT Donald, **Anadolu’da Osmanlı Reformu ve Tarım, 1876-1908**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

-ROGAN Eugene, **Frontiers of the State in the Late Ottoman Empire: Transjordan, 1850-1921**, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

-SAİT Siraj - Hilary Lim, **Land, Law and Islam: Property and Human Rights in the Muslim World**, London, Zed Books, 2006.

-SLUGGLET Peter - M.F. SLUGGLET, “The Application of the Ottoman Land Code of in Greater Syria: Some Preliminary Observations”, **Land Tenure and Social Transformation in the Middle East**, ed. Tarif Khalidi,Beirut, American University of Beirut, 1984, ss. 409-421.

-UZUNÇARŞILI İ. Hakkı, **Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, Ankara, TTK Basımevi, 1988.

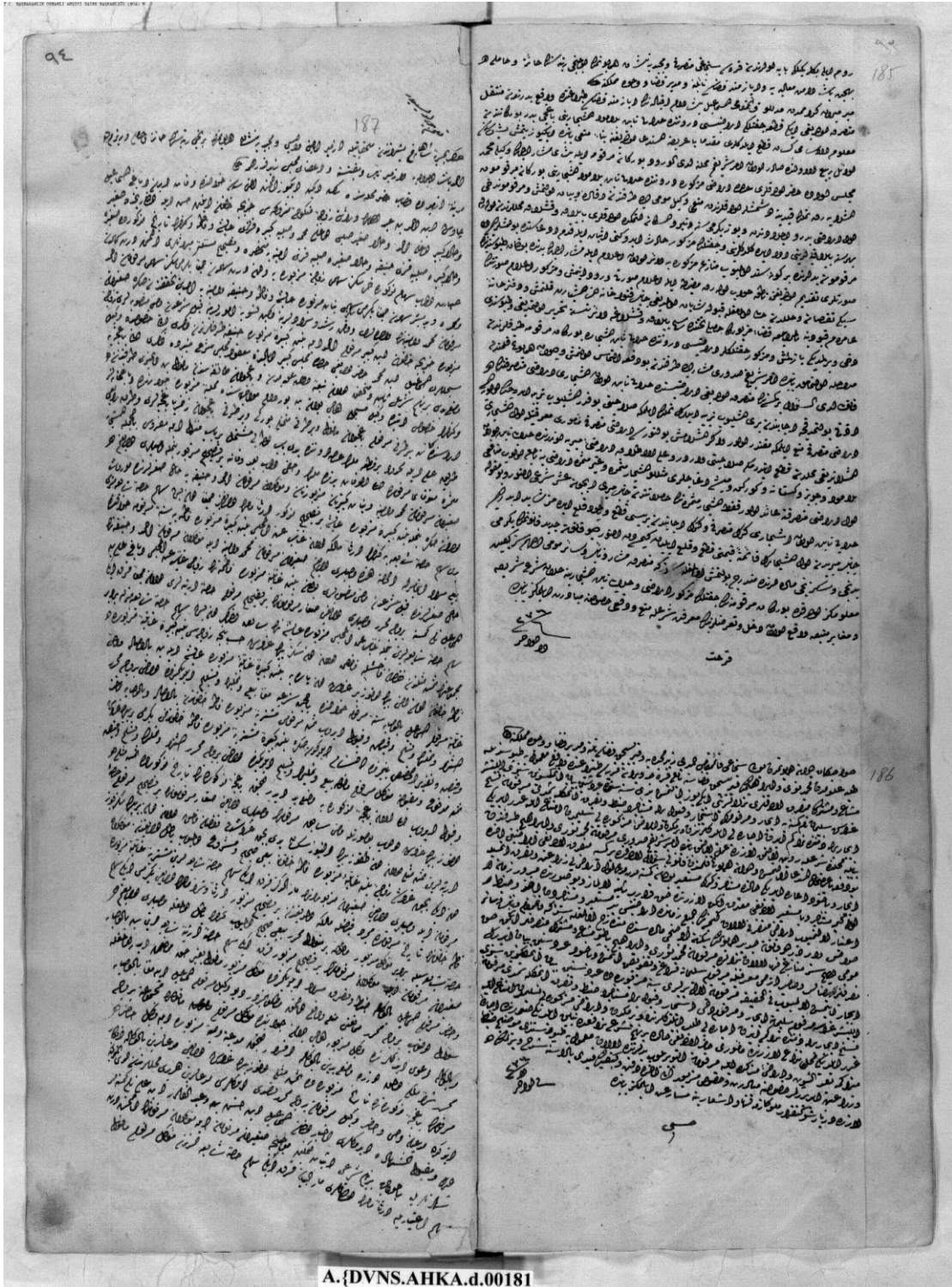
_____ **Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı**, Ankara, TTK Yayınları, 1998.

-VEINSTEIN Gilles, “Çiftlik Tartışması Üzerine”, **Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, ed. Çağlar Keyder-Faruk Tabak, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, ss. 35-56.

-VELDET Hıfzı, **Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat**, İstanbul, Maarif Mabaası, 1940.

-WARRİNER Doren, **Land and Poverty in the Middle East**”, London and New York, Royal Institute of International Affairs, 1948.

-YAZICI Abdurrahman. “Arazi Kanunnâmesi (1274/1858) ve İntikal Kanunlarıyla İslam Miras Hukukunun Mukayesesi”, **EKEV Akademi Dergisi**, Yıl: 18, S. 60 (Yaz 2014), ss. 449-470.

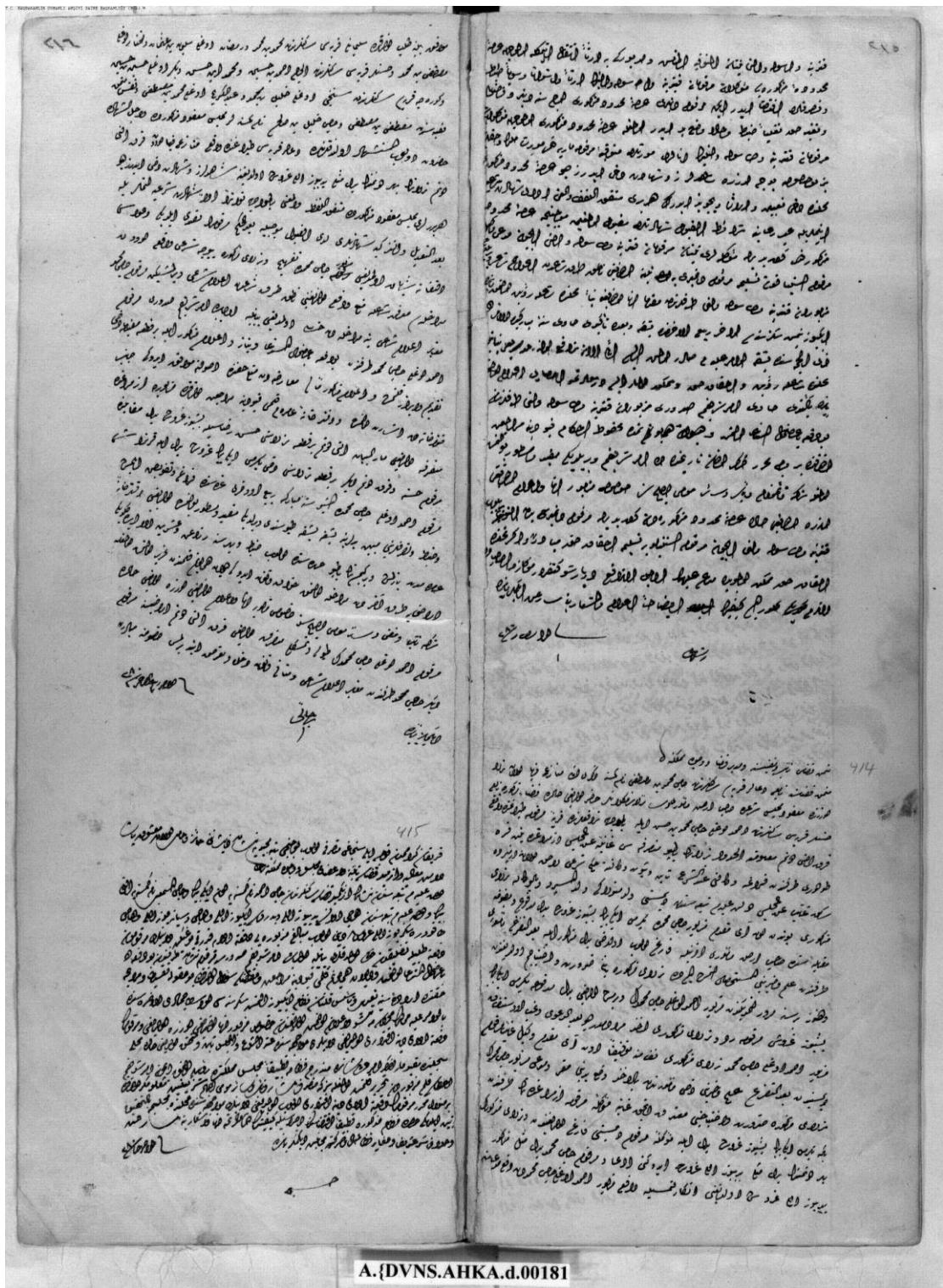
A.{DVNS.AHKA.d.00181

Rumeli beylerbeyliği pâyelûlerinden Karesi sancağı mutasarrıfı ve mecîdiye nişân-ı hümayûnumun üçüncü rütbesinin hâiz ve hâmili Behçet Paşa dâmet me'âlihûya ve Ayazmend kazâsı nâibine ve müdür-i kazâ ve vücûh-ı memlekete hüküm ki

Mîr-i mîrân-ı kirâmımdan Midilli kâimakâmı İsmail Paşa dâmet ikbâlehûnun Ayazmend kazâsı toprağında vâki' pederinden müntakil mutasarrıf olduğu iki kıt'a çiftlik arâzîsi derûnunda hudâyî nâbit palamut eşcârını bağcıbedir yörükânından ma'lûmu'l-esâmi kesân kat' eyledikleri mukaddemâ bâ arîza istid'â olunduğuna binâen men'i bâbında iki yüz yetmiş beş senesi evâil-i Rebi'u'l-Evvelinde sâdır olan emr-i şerîfim mahalline lede'l-vürûd yörükân-ı merkûmûn ile paşa-yı müşârun ileyh vekîli Mehmed meclis-i evvelde hâzır oldukları halde arâzî-i mezkûre derûnunda hudâyî nâbit palamut eşcârını yörükân-ı merkûmûn aşılıyarak temellük kaydına düşmüşler olduklarından men'i vekîl-i mûmâ ileyh tarafından ifâde ve beyân olunmuş ve merkûmûn dahî ol arâzî peder ve ecdâdından ve yüz yirmi seneden beri iskân etmekte oldukları yaylâk ve kışlâk mahallerinden olarak beher sene yaylâkiyyelerini edâ edegeldiklerini ve çiftlik-i mezkûr hâdis idüğünü isbât ile kadem iddi'âsında bulunmuşlar ise de merkûmûn yedlerinde bir gûne sened olmayub münâzi'-i mezkûreye dâir olan i'lâm ile müşârun ileyhin yedinde bulunan tapu senedinin sûretleri takdîm olunduğunu nâtik cevâb olarak mazbata ile i'lâm sûreti vürûd etmiş ve mezkûr i'lâm sûretinin seyki noksan ve halelden hâlî olmamağla kabûle şâyân olmadığı cânib-i fetvâhânededen işâret kılınmış ve defterhâne-i 'âmirem kuyûduna bâ mürâca'at kazâ-i mezbûrun hâsılı tahtında resm-i yaylâk ve kışlâğa dâir nesne tahrîr olunmadığı ve tapu senedi dahî verilmediği yazılmış ve mezkûr çiftlikler arâzîsi derûnunda hudâyî nâbit eşcâra yörükân-ı merkûmûn taraflarından müdâhale olunmamak bâbında emr-i şerîfim sudûru müşârun ileyh tarafından bu def'a iltimâs olunmuş ve dîvân-ı hümayûn kaleminden kânûn lede's-suâl bir kimsenin mutasarrıf olduğu arâzâsinde hudâyî nâbit olan eşcârı arâzî mutasarrıfının izni bulunmadıkça ecânibden biri aşılıyub terbiye ederek temellük eylemeğe salâhiyeti yoktur terbiye edecek olursa arâzî mutasarrıfı men' eylemeğe muktedir olur ve eğer aşılamiş bulunur ise arâzî mutasarrıfı me'mûru ma'rifetiyle ol eşcârı aşıldığı mahalden kat' ettirmeye salâhiyeti vardır ve ale'l-ıtlâk arâzî-i mîrîye

üzerinde hudâyî nâbit olan palamut ve ceviz ve kestane ve gürgen ve meşe ağaçları misillü eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmire arâziye tâbi' olub menâfi'î ol arâzî mutasarrıfına 'âid olur fakat eşcâr-ı müsmirenin hâsılâtından cânib-i mîrî için öşr-i şer'î alınır ve bu makûle hudâyî nâbit olan eşcârı gerek mutasarrıfı ve gerek ecânibden birisi kat' veyâhûd kal' edemez şâyed ederse cânib-i mîrîden ol eşcârın kâimeten kıymeti kat' ve kal' eyleyen kimesneden alınır deyû kânûn-ı cedîd-i hümayûnumun yirmi yedinci ve yirmi sekizinci maddesinde münderic bulunmuş olmağla siz ki mutasarrıf-ı müşâr ve nâib ve sâir mûmâ ileyhimsiz keyfiyet ma'lûmunuz oldukda yörükân-ı merkûmenin çiftlik-i mezkûr arâzî ve hudâyî nâbit eşcârına hilâf-ı şer'-i şerîf ve mugâyir-i münîf vâki' olan dahl ve ta'arruzlarının ma'rifet-i şer'le men' ve def'i husûsuna mübâderet eylemeniz bâbında

Fî Evâhir-i Zilk'ade(1)276.

A.[DVNS.AHKA.d.00181

Menemen kazâsı nâib ve müftîsine ve müdür-i kazâ ve vücûh-ı memlekete hüküm ki

Menemen kazâsına tâbi' Du'âlar karyesi sâkinlerinden Hacı Mehmed bin Mustafa nâm kimesne zikr-i âtî münâzi'-i fihâ olan tarla üzerinde mak'ûd meclis-i şer'de sâhib-i 'arz me'mûru ve sâir lâzım gelenler hâzır olduğu halde kazâ-i mezkûra tâbi' Hasanlar karyesi sâkinlerinden Ahmed oğlu Hacı Mehmed bin Hasan ile bi'l-muvâcehe terâfî'lerinden karye-i merkûme toprağında vâki' kırk altı dönüm ma'lûmü'l-hudûd tarlaların bâ tapu mutasarrıfası gâibe-i 'ani'l-meclis Ezmirağda bint-i Kara Todori tarafından ferâğa vekâleti 'inde's-şer' sâbit ve sübût vekâletine hüküm-i şer'î lâhık olan İzmir'de sâkin gâib-i 'ani'l-meclis devlet-i 'aliyyem tebe'asından Dimisti veled-i Menolaki veled-i Esperer bi'l-vekâle tarla-yı mezkûru bundan on ay mukaddem mezbûr Hacı Mehmed'e yirmi iki bin beş yüz kuruş bedel-i medfû' ve makbûza mukâbelesinde sâhib-i 'arz me'mûru izniyle fâriğ olub ol dahî bedel-i mezkûr ile ba'de't-teferrüğ me'mûru tarafından 'ilm-ü haberi istihsâl etmiş ise de tarla-yı mezkûra benim zarûret ve ihtiyâcım olduğundan ve henüz bir sene mürûr etmediğinden mezkûr Ahmed oğlu Hacı Mehmed'in vermiş olduğu bedel-i medfû'a yirmi iki bin beş yüz kuruş merkûma red ve tarla-yı mezkûru ahz murâdımdır deyû ba'de'd-da'vâ ve'l-istintâk mezbûr Ahmed oğlu Hacı Mehmed tarla-yı mezkûru nizâmına tevfikân on ay mukaddem vekil-i gâib-i merkûm Dimisti'den ba'de't-teferrüğ 'ilm-ü haberini dahî me'mûrundan bi'l-ahz vaz'-ı yedini mukırr ve müddeî-i mezbûr Hacı Mehmed'in tarla-yı mezkûra zarûret ve ihtiyâcını mu'terif ancak gâibe-i müekkile-i merkûme Ezmirağda tarafından bana yirmi iki bin beş yüz kuruş bedel ile müekkil-i merkûm Dimisti fâriğ olduğundan ve tarla-yı mezkûrun beher dönümünün bedel-i misli yedi yüz elli kuruş idüğünü iddi'â ve merkûm Hacı Mehmed bedel-i misli-i mezkûr yedi yüz elli kuruş olduğunu inkâr etmesiyle dâfi'-i mezbûr Ahmed oğlu Hacı Mehmed'den def' müdde'âsına muvâfık yine taleb olundukda Süleymanlı karyesi sâkinlerinden Mehmed bin Mehmed ve Ramazan oğlu Süleyman bin Osman ve Muhtar oğlu Mustafa bin Mehmed ve Hasanlar karyesi sâkinlerinden El-Hac Ahmed bin Hasan ve Mehmed bin Hasan ve Bekir oğlu Hüseyin bin Hüseyin ve Görece karyesi sâkinlerinden Sünnetçioğlu Halil bin Mehmed ve Abdülkerim oğlu Mehmed bin Mustafa ve nefis-i Menemen kasabasından Mustafa bin Mustafa ve

Hacı Halil bin Salih nâm kimesneler meclis-i mak'ûd-ı mezkûrda liecli's-şehâde hâzirûn olub istişhâd olunduklarında Du'âlar karyesi toprağında vâk'i münâzi'-i fihâ olan kırk altı dönüm tarlanın beher dönümünün bedel-i misli yedi yüz elli kuruş olduğuna şâhidleriz ve şahâdet dahî ederüz deyû her birerleri meclis-i mak'ûd-ı mezkûrda müttefik'ul-lafz ve'l ma'nâ bi'l-muvâcehe tevâtüren edâ-yı şahâdet-i şeri'yye etmeleriyle ba'det-ta'dîl ve't-tezkiye şahâdetleri lede'l-kabûl mûcebiyle ba'de'l-hükm merkûmun tasaddî eylediği da'vâsı iltifâta şâyân olmadığı mezbûr Hacı Mehmed'e tefhîm ve tarla-yı mezkûra bivech-i şer'î vâki' olan müdâhalesi ma'rifet-i şer'le men' ve def' olduğunu nâtik taraf-ı şer'den i'lâm-ı şer'î verilmişken merkûm Hacı Mehmed mugâyir-ı i'lâm-ı şer'î yine müdâhaleden hâlî olmadığı beyânıyla ol bâbda emr-i şerîfim sudûru merkûm Ahmed oğlu Hacı Mehmed tarafından bu def'a bâ arzuhâl istid'â ve niyâz ve i'lâm-ı mezkûr ile bir kît'a mazbata dahî takdîm ve ibrâz kılınmış ve i'lâm-ı mezkûr meâli mu'ârazadan men' hakkında usûlüne muvâfik idüğü cânib-i fetvâhânededen işâret olunmuş ve defterhâne-i 'âmirem kalemi kuyûduna mürâca'at olundukda mezbûre Ezmirağda mutasarrıfa olduğu mârû'l-beyân altı dönüm bir kît'a tarlasını hüsn-i rızâsıyla beş yüz kuruş bedel mukâbelesinde merkûm Hasan'a ve kırk dönüm diğer bir kît'a tarlasını dahî yirmi iki bin kuruş bedel ile karındaşı merkûm Ahmed oğlu Hacı Mehmed'e işbu sene-i mübâreke Rebî'u'l-âhiri gurrasinde ferâğ ve tefvîz eylemiş ve zabt ve tasarruflarını mübeyyin yedlerine başka başka tapu senedi verildiği mukayyed ve mastûr bulunmuş olduğu defterhâne-i 'âmiremden yazılmış ve bir kimsenin bâ tapu 'uhdesinde olub zabt ve beher sene zirâ'at ve öşrûn edâ edegeldiği arâziye taraf-ı âherden müdâhale olunmak hilâf-ı kânûn idüğü dîvân-ı hümayûn kaleminden tahrîr kılınmış olmağla siz ki nâib ve müftî ve sâir mûmâ ileyhimsiz husûs-ı mezbûr inhâ ve i'lâm olduğu üzere olduğu hâlde merkûm Ahmed oğlu Hacı Mehmed'in tapu ve temessûkle mutasarrıf olduğu kırk altı dönüm arâzisine merkûm diğer Hacı Mehmed tarafından mugaâyir-i i'lâm-ı şer'î ve ...-i kânûn dahl ve ta'arruz etdirilm[me]si husûsuna mübâderet eylemeniz bâbında

Fî Evâhir-i Rebî'u'l-âhir (1)280

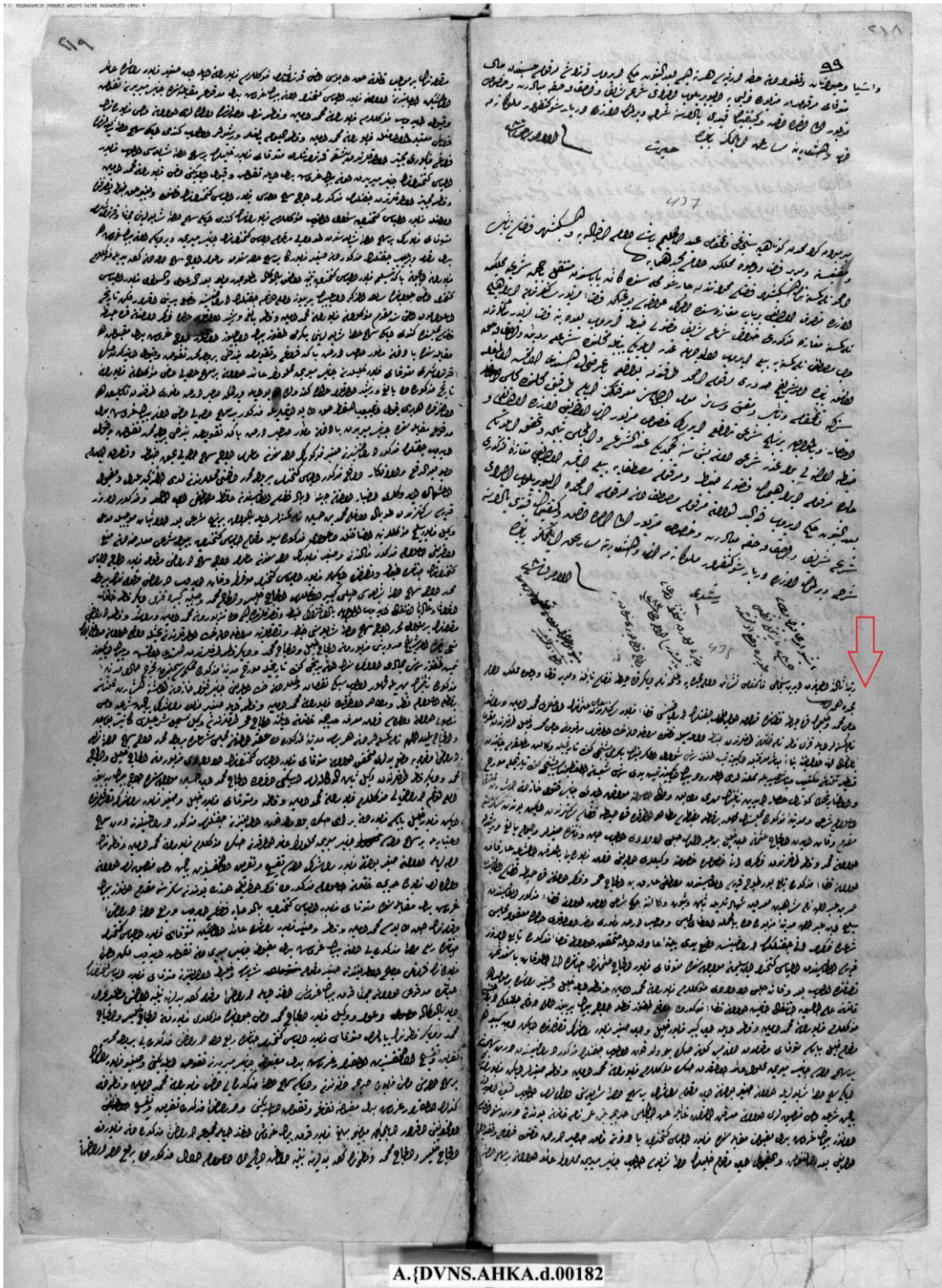
Mülhakâtıyla Konya eyâleti vâlisî ve mecâdiye nişân-ı hümayûnumun ikinci rütbesinin hâiz ve hâmilî vezîrim Ragıb Paşa dâme iclâlehûya ve rütbe-i sâniye ashâbından Hamid sancağı kâimakâmı Necib Bey zîde 'uluvvehûya ve Hubran? kazâsı nâibine ve müdür-i kazâ ve vücûh-ı memlekete hüküm ki

Elhac Hüseyin Hubrân? kazâsı toprağında vâki' babasından intikâlen bâ tapu mutasarrıf olduğu ma'lûmü'l-hudûd çiftlik arâzisini zabt ve beher sene zirâa't ve öşrü edâ olunur iken ecânibden Hacı Mehmed ile zevcesi Ârife nâm hâtûn fuzûlî müdâhaleden hâlî olmadığı merkûm El-Hac Hüseyin tarafından mukaddemâ bâ arzuhâl inhâ olunduğuna binâen kânûn üzere amel olunmak bâbında iki yüz yetmiş beş senesi Evâhir-i Şevvâlinde başka ve ba'de te'kîdi hâvi işbu sene-i mübâreke Evâhir-i Saferinde başka sâdır olan emr-i şerîfim mahalline lede'l-vürûd Yalvaç kazâsı mahallâtından Hisarordu mahallesi sâkinlerinden ma'rifetü'l-etrâf Ârife hâtûn ibnet-i El-Hac Süleyman Hubran? kazâsı toprağında vâki' arâzî üzerinde Hamîd sancağı meclis a'zâsından Hâfız Mehmed İzzet ile zikr olunan Hubran? kazâsı müdürî ve kazâ-i mezbûre sâhibü'l-arz vekîli Süleyman hâzır oldukları hâlde 'akd olunan meclis-i şer-i 'âlîde mârû'l-beyân Yalvaç kazâsı h...ından olub Der'aliyye'de misâfire-i sâkin iken işbu sene-i mübâreke Muharremü'l-harâmında vefât [eden] merkûm El-Hac Hüseyin ibn El-Hac Mehmed ibn Mustafa'nın verâseti sulbî kebîr oğulları olub mârû'z-zikr Yalvaç kazâsında sâkin Mehmed ve gâib-i 'ani'l-beled Yûsuf ve sulbiyye kebîre kızları olub kezâlik Yalvaç kazâsında sâkinler Fatma ve Ayşe hâtûnlara ba'de'l-inhisâr verese-i mezbûrûndan kendi nefsinden isâleten ve kız karındaşları ma'rifetü'l-... mezbûretân Fatma ve Ayşe hâtûnlar ibnetî'l-müteveffâ El-Hac Hüseyin ibn Elhac Mehmed'in husûs-ı'l-âtî'l-beyânda vekîl-i müseccel-i şer'ileri olmağla taraflarından vekâleten zikr-i âtî arâzîye vaz'ul-yed olduğu mütehakkık olan merkûm Mehmed muvâcehesinde müteveffâ-yı merkûm El-Hac Hüseyin'in hayâtında bâ tapu tasarrufunda olub ba'de'l-vefât oğlu asîl ve vekîl-i merkûm Mehmed'in vâz'ul-yed olduğu sâbîkû'l-beyân Hubran? kazâsında vâk'i bir bâb çiftliğin nisf hisse-i müfrezesine tab'iyetle zirâa't ve hırâset olunan bin yedi yüz iki buçuk dönüm kırk üç kat'a arâzî-i emîriyeyi müteveffâ-yı merkûm El-Hac Hüseyin kendüden evvel vefât eden sulbî kebîr oğlu ve mezbûrenin zevci Çakır Abdullah'ın bin iki yüz elli senesinde velîme cem'iyetinde merkûm Çakır Abdullah'a ikisi dahî hayâtda oldukları halde bâ re'y-i vekîl-i sâhib-i 'arz

meccânen ferâğ ve tefvîz edüb ol dahî ba'de't-tefevvüz ehadhümâ on sekiz sene müddet 'ale't-tevâlî müstakillen mutasarrıf olmayub kâh kendüsü ve kâh babası merkûm El-Hac Hüseyin zirâ'at ve hırâsetle bi't-tasarruf on bir sene mürûrundan sonra zevci merkûm Çakır Abdullah altmış bir senesi evâhirinde kazâ-i mezbûra mesâfe-i sefer-ba'id olan diyârü'l-âhere gidüb yedi sene sonra ya'nî bin iki yüz altmış sekiz senesi hilâlinde diyârü'l-âherde bilâ veled-i zükûr fevt olub arâzî-i merkûme mezbûreden mütevellide sulbiyye sağıre kızı Hafize'ye hasbe'l-kânûn bi'l-intikâl ol dahî kable't-tasarruf babası müteveffâ-yı merkûm Çakır Abdullah'ın fevtinden üç ay sonra mezbûreyi veledi merkûm Elhac Hüseyin'e terkle bilâ veled müteveffîye olub arâzî-i merkûme mahlûl ve müstehakk-ı tapu olmuş ve mezbûre ber-minvâl-i muharrer mezbûre Hafize'nin vâlidesi olub tapu ashâbından derecede mukaddem bulunmuş olduğundan kızı mezbûrenin fevtinden berû arâzî-i merkûmeye tapu misliyle tâlibe iken müteveffâ-yı merkûm El-Hac Hüseyin ile'l-vefât oğlu asîl ve vekîl merkûm Mehmed bâ tasarruf mezbûreyi men' eder olmağla suâl olunub tarlahâ-yı mezkûrenin tapu misli cânib-i mîrî için yedinde ahz olunarak tarlahâ-yı mezkûreyi mezbûreye teslim etmek üzere asîl ve vekîl merkûm Mehmed'e tenbîh olunmak murâdıdır deyû da'vâ etdikde asîl ve vekîl merkûm Mehmed dahî cevâbında târih-i mezkûrda olan cem'iyetde müteveffâ-yı merkûmun oğlu merkûm Çakır Abdullah'ın arâzî-i mezkûreyi ferâğı ferâğ-ı mu'teber-i sahîh ile olmayub ancak kendüyü ölünceye değin görüp gözetmek ve beslemek ve umûr-ı sâiresini rü'yet ve tesviye etmek şartıyla fâriğ olub ve hattâ müteveffâ-yı merkûm Çakır Abdullah hayâtında ber minvâl-i muharrer altmış bir târihinde diyâr-ı âhere gider iken ber-vech-i muharrer ferâğ-ı mezkûrun ol vecihle şart-ı fâsid ile olduğunu ikrâr ve tarlahâ-yı mezkûrede kat'â 'alâkası yokdur deyû beyân dahî eylemiş idi ol vecihle ferâğ-ı mezkûr gayr-ı mu'teber olub babası müteveffâ-yı merkûmun intikâlinde bi'l-asâle ve bi'l-vekale bihakkın tasarruf ederiz deyû ba'de'd-da'vâ ve'l-inkâr asîl ve vekîl merkûm Mehmed'in ber-minvâl-i muharrer şart-ı fâsid ve ikrâr-ı meşrûh müdde'âsına mutâbık-ı beyyine taleb olundukda udûl ... ricâl-i müslimînden olub mârü'l-beyân Yalvaç kazâsı ahâlisinden Ayncebel mahallesi muhtârı binbaşısı Hasan ibn Halil ve Görgü mahallesinden Mehmed ibn El-Hac Ömer nâm kimesneler liecli'ş-şahâde meclis-i şer'e hazırûn olub istişhâd olunduklarında fi'l-hakîka bin iki yüz elli senesi hilâlinde müteveffâ-yı merkûm Çakır Abdullah'ın velîme cem'iyetinde babası müteveffâ-yı merkûm El-Hac Hüseyin ibn-i Elhac Mehmed ibn-i Mustafa hayâtında tarlahâ-yı mezkûreyi

kendüyü ölünceye değin görüp gözetmek ve beslemek ve umûr-ı sâiresini rü'yet şartıyla oğlu müteveffâ-yı merkûm Çakır Abdullah ibnü'l-müteveffâ El-Hac Hüseyin ibi El-Hac Mehmed'e bâ re'y-i vekîl sâhib-i 'arz huzûrlarında fâriğ olub hatta merkûm Çakır Abdullah tarlahâ-yı mezkûreyi ber-vech-i muharrer müstakillen kable't-tasarruf altmış bir senesi diyâr-ı âhere gider iken ferâğ-ı mezkûrun ol vecihle şart-ı fâsid ile olduğunu kezâlik huzûrlarında ikrâr ve tarlahâ-yı mezkûrede kat'an 'alâkası yokdur deyû beyân ve tezkâr dahî eyledi bizler bu husûsda bu vech üzere şahidleriz ve şahâdet dahî ederiz deyû her biri müttefikü'l-lafz ve'l-ma'nâ bi'l-muvâcehe edâ-yı şahâdet-i şerîyye etdiklerinde bade't-ta'dîl ve't-tezkiye şahâdetleri makbûle olmağın mücebince müddeî-i mezbûre Ârife hâtûn berminvâl-i muharrer da'vâ-yı mezkûresiyle asîl ve vekîl-i merkûm Mehmed bivech-i şer'î mu'ârazadan men' olunduğunu nâtik taraf-ı şer'den i'lâm-ı şer'î verildiği beyânıyla ol bâbda bermüceb-i i'lâm emr-i şerîfim sudûru merkûmân Mehmed ve Yûsuf ve mezbûretân Fatma ve Ayşe taraflarından bu def'a bâ 'arzuhâl istid'â ve niyâz ve i'lâm-ı mezkûre ile bir kıt'a mazbata dahî takdîm ve ibrâz kılınmış ve i'lâm-ı mezkûr meâli usûlüne muvâfık idüğü cânib-i fetvâhânededen işâret olunmuş ve dîvân-ı hümayûnum kaleminden kânûn suâl olundukda arâzî-i mîrîye ve mevkûfe mutasarrıf ve mutasarrıfalarından biri fevt oldukda 'uhdesinden arâzî erkek ve kız evladına gerek arâzînin olduğu mahalde bulunsunlar ve gerek diyâr-ı âherde bulunsunlar meccânen ve bilâ bedel menûben intikâl eder yalnız erkek veyâhûd yalnız kız evlâdı olur ise kezâlik bilâ bedel müstakillen intikâl eder arâzî mutasarrıflarından biri fevt olub da zevcesi hâmile bulunduğu hâlde ol arâzî hamlin zuhûruna kadar tevkîf olunur deyû kânûn-ı cedîd-i hümayûnumun elli dördüncü maddesinde münderic ve mezkûr olmağla siz ki vâlî-i müşâr ve kâimakâm ve nâib ve sâir mûmâ ileyhimsiz husûs-ı mezbûr inhâ ve i'lâm olduğu üzere olduğu hâlde arâzî-i mezkûreye mezbûre Ârife hâtûn tarafından mugâyir-i i'lâm-ı şer'î dahl ve ta'arruz etdirmeyub ma'rîfet-i şer'le men' ve def'i husûsuna mübâderet eylemeniz bâbında

Fî Evâsıt-i Şevval (1)277.

A.(DVNS.AHKA.d.00182

Rütbe-i sâlise ashâbından Aydın sancağı kâimakâmı Neş'et dâme mecdehûya ve T... nâm-ı diğerk Kara Hayıt kazâsı nâibine ve müdür-i kazâ ve vücûh-ı memlekete

Hacı Mehmed ve Halil'in Kara Hayıt kazâsında mutasarrıf oldukları çiftlik arâzîsini kazâ-i mezbûr sâkinlerinden Hacı Osman'ın oğulları Mehmed Emin ve Râşid nâm kimesneler ile kızı Fatma nâm hâtûn taraflarından zabt dâ'iyesiyle fuzûlî müdâhaleden hâli olmadıkları merkûmân Hacı Mehmed ve Halil taraflarından mukaddemâ bâ 'arzuhal inhâ olunduğuna binâen mübâşir ma'rifetiyle iki yüz yetmiş dokuz senesi Şevvâlinin yirmi beşinci günü târihiyle vekâlet-i mutlakam cânibinden tastîr kılınan mektûb mübâşir yediyle mahalline lede'l-vürûd bin iki yüz yetmiş yedi senesi Şa'bân'ın beşinci günü târihiyle müverrah ve ol târihde Güzelhisâr-ı Aydın nâibinin mührü mutâbık ve meâlî usûlüne muvâfık idüğü cânib-i fetvâhânedan işâret kılınmış ve i'lâm-ı şer'î ve medîne-i mezkûre meclisinin memhûr bir kıt'a mazbatası mütâla'a olundukda Karahayıt kazâsı sâkinlerinden iken bundan sekiz sene mukaddem vefât eden Elhac Osman bin Halîl bin Abdüllah'ın sulbü olub hîn-i vefâtında sağîrler ve el-yeym bâliğ ve reşîdler olan Mehmed ve Fatma taraflarından zikr-i âtî husûsda vekilleri olduğı ...-i mezbûreyi bâ ma'rifet-i şer'iyye ârifân olan kazâ-i mezkûra tâbi' Yortuç karyesi ahâlisinden Mustafa Arif ibn-i El-Hac Ömer ve zikr olunan Karahayıt kazâsı ahâlisinden Ömer bin Abdullah nâm şâhidîn-i ma'rifîn şahâdetleriyle sâbit ve sübût vekâletine hükm-i şer'î lâhık olan kazâ-i mezkûr ahâlisinden Selim ibn-i Abdullah medîne-i mezbûrede bi'l-cümle a'zâ-yı meclis ve sâhib-i 'arz me'mûru hâzır oldukları hâlde mak'ûd-ı meclis-i şer'de zikr-i âtî çiftlik arâzîsine vaz'-ı yedi beyyine-i 'âdile ile mütehakkak olan kazâ-i mezkûra tâbi' Emruz karyesi ahâlisinden İlyas kethüdâ ibn-i Süleymân muvâcehesinde müteveffâ-yı mezbûr Elhac Osman'ın hayâtında ile'l-vefât bâ sened taht-ı tasarrufunda olub ba'de vefât sulbî evlâdı müekkillerim mezbûrân Mehmed Emîn ve Fatma ile Halîl ve sağîr Râşid'in ber müceb-i kânûn ale's-seviyye intikâl etmiş olan kazâ-i mezkûrda vâki' dokuz kıt'a üç bin yedi yüz elli dönüm çiftlik arâzîsi müekkillerim mezbûrân Mehmed Emîn ve Fatma ile ibn-i kebîr mezbûr Halîl ve ibn-i sağîr-i mezbûr Râşid'in tasarruflarında iken ibn-i kebîr-i merkûm Halil babası müteveffâ-yı merkûmdan on beş gün sonra bilâ veled fevt olub çiftlik-i

mezkûr arâzîsinden dört sehîmden bir sehîm hissesi cânib-i mîrîye mahlûl 'âid olduktan sonra müekkillerim mezbûrân Mehmed Emîn ve Fatma sağîrler iken mezbûrâna iki sehîm hisse-i şâyi'alarıyla elân sağîr bulunan ibn-i merkûm Râşid'in bir sehîm hisse-i şâyi'asını vâlideleri olup tesviye-i umûrlarına bâ hüccet-i şer'iyye vâsi-i mansûbeleri olan ma'rifet'ül etrâf gâib-i 'ani'l-meclis Hatice bint Ömer nâm hâtûn bundan dört sene akdem otuz bin kuruş bedel-i makbûz mukâbelesinde mezbûr İlyas kethüdâya bâ izn-i me'mûr-ı sâhib-i 'arz fuzûlî ferâğ ve tefvîz olduğu ba'de't-tefevvûz ve'l- kabûl ibn-i merkûm Halîl'in hisse-i şâyi'ası olup cânib-i mîrîye mahlûlen 'âid olan bir sehîm hisse-i merkûmenin ber-mûceb-i kânûn hakk-ı tapusu dahî karındaşları müekkillerim mezbûrân ile ibn-i sağîr mezbûr Râşid'e 'âid olmuşiken ecânibden olan mezbûr İlyas kethüdâ on bin kuruş bedel-i medfû' mukâbelesinde cânib-i mîrîden tefevvûz ve kabûl edüb müekkillerim mezbûrân Mehmed Emîn ve Fatma'nın hisselerinde vâlideleri olan vâsi-i mezbûrenin ferâğı mu'teber olmamağla mezbûrân Mehmed Emîn ve Fatma el-yevm bâliğler ve reşîdler olup kendü iki sehîm hisse-i şâyi'alarında ferâğ-ı mezkûru müceyyiz olmadıklarından başka karındaşları müteveffâ-yı mezbûr Halîl'in bir sehîm hisse-i şâyi'ası olup mezbûr İlyas kethüdânın cânib-i mîrîden on bin kuruş bedel ile tefevvûz ve kabûl eylediğini dahî mezbûrân Mehmed Emîn ve Fatma müceyyiz olmadıklarından çiftlik-i mezkûrun üç sehîm hissesi mezbûr İlyas kethüdânın fuzûlî ve bigayr-ı hak zabt ve tasarrufunda olmağla mezbûr İlyas kethüdâya suâl olunub müekkillerim mezbûrânın kendi iki sehîm hisse-i şâyi'alarını meccânen ve karındaşları müteveffâ-yı mezkûrun bir sehîm hisse-i şâyi'asından dolayı merkûm İlyas kethüdânın cânib-i mîrîye verdiğı on bin kuruş bedel-i merkûm verilüb çiftlik-i mezkûrdan sağîr-i mezbûrun bir sehîm hissesinden ma'âda üç sehîm hisseden keff-i yediyle müekkilân-ı mezbûrân için bana teslim mezbûr İlyas kethüdâya tenbîh olunmak bi'l-vekâle matlûbumdur deyû ba'de'd-da'vâ ve's-suâl mezbûr İlyas kethüdâ dahî cevâbında sâlifü'z-zikr üç bin yedi yüz elli dönüm çiftlik arâzîsine vaz'-ı yedini ikrâr lâkin târih-i i'lâmdan altı sene mukaddem müekkilân-ı mezbûrân Mehmed Emîn ve Fatma bâliğ ve reşîd oldukları halde zikr olunan Karahayıt kazâsı mahallinde kendi iki sehîm hisse-i şâyi'alarını yirmi dokuz bin üç yüz otuz üç kuruş bedel-i makbûz mukâbelesinde bâ izn-i me'mûr-ı sâhib-i 'arz bana ferâğ ve tefvîz ben dahî ber-vech-i muharrer tefevvûz ve kabûl etdikden sonra karındaşları müteveffâ-yı mezbûr Halîl'den cânib-i mîrîye mahlûlen 'âid

olan bir sehim hisseyi dahî müekkilân-ı mezbûrân târih-i mezkûrda bâliğ ve reşîd oldukları halde kendülere tapu ile verilmek sâhib-i 'arz me'mûru tarafından teklîf olundukda her biri kabûl etmeyub ıskât-ı hakk-ı tapu etmeleriyle mezkûr bir sehim hisseyi dahî on bin kuruş bedel-i medfû' mukâbelesinde cânib-i mîrîden bâ izn-i me'mûr-ı sâhib-i 'arz bana tefvîz ben dahî bervech-i muharrer tefevvüz ve kabûl edüb çiftlik-i mezkûr arâzîsinden sağır-i mezkûrun hissesinden ma'âda üç sehim hisseyi bihakkın zabt ve tasarruf ederim deyû ba'de'd-def' ve'l-inkâr dâfi'-i mezkûr İlyas kethüdâ ber-vech-i muharrer def'ini mahallerinden lede't-tezkiye adl ve makbûl'üş-şâhade idükleri ihbâr olunan C...-i âbâd kazâsı ahâlisinden Hâfız Mustafa ibn Ahmed ve mezkûr Emruz karyesi sâkinlerinden Topaloğlu Mehmed bin Hüseyin nâm kimesneler ile bi'l-muvâcehe bivech-i şer'î ba'del-ısbât mücebiyle müddeî vekil-i mezbûr Selîm müekkillerine izâfetle da'vâ-yı mezkûresiyle merkûm İlyas kethüdâ bivech-i şer'î muârazadan men' olunduğu i'lâm-ı mezkûr meâlinden ve sağır-i mezbûrun hissesinden ma'âda üç sehim arâzî merkûm mezbûr El-Hac İlyas kethüdânın hayâtında zabt ve tasarrufunda iken mezbûr İlyas kethüdâ muahharan vefât edüb arâzî-i merkûmenin ber-vech-i muharrer üç sehim hisse-i şâyi'ası sulbî kebîr oğulları El-Hac Halîl ve El-Hac Mehmed ve sulbiye kebîre kızı diğêr Fatma hâtûn eslâsen ve 'âdiyen intikâl edüb ol vecihle bil-iştirâk zabt ve tasarruflarında ise de mezbûrûn Mehmed Emîn ve Râşid ve Fatma arâzî-i merkûmenin ber-minvâl-i muharrer üç sehim hisse-i şâyi'asını zabt ve tasarruflarına müdâhaleden hâlî olmadıklarından bahisle vâk'î olan müdâhalelerinin men'i bâbında emr-i şerîfîm sudûru mezbûrûn El-Hac Halîl ve El-Hac Mehmed ve diğêr Fatma taraflarından istid'â olunmuş ve bin iki yüz yetmiş dokuz senesi Cemâziye'l-evvelinin on yedinci günü târihiyle müverrah medîne-i mezkûre mahkemesi sicilinden mahrec sâlif-i medîne-i mezkûre nâibinin mührüyle memhûr olub seyki noksan ve halelden hâlî olmadığı cânib-i fetvâhânededen hâmişine işâret kılınan bir kıt'a i'lâm nazar ve mütâla'a olundukda mezbûrân Mehmed Emîn ve Fatma ile sağır-i mezbûr Râşid'in bâ hüccet-i şer'iyye vasî-i mansûbu olan vâlidesi ... ma'rife Hatice hâtûn bint-i El-Hac Ömer taraflarından vekil-i müseccel-i şer'ileri kâtib Yusuf ve El-Hac Abdurrahman nâm kimesnelerden her biri medîne-i mezkûrede 'akd olunan meclis-i şer'de bervech-i muharrer üç sehim hisse-i şâyi'a arâzî-i merkûmeye vaz'-ı yedleri mütehakkık olan müteveffâ-yı mezbûr İlyas kethüdânın evlâdı mezbûrûn El-Hac Halil ve El-Hac Mehmed ve diğêr Fatma taraflarından vekil-i sâbitü'l-vekâleleri Eskicizâde

El-Hac Mehmed ibn Hüseyin muvâcehesinde üç bin yedi yüz elli dönüm arâzîyi müekkillerim mezbûrân Mehmed Emîn ve Fatma ve müteveffâ-yı mezbûr Halîl ve sağîr mezbûr Râşid'in tasarruflarında iken mezbûr Halîl babası mezbûrdan bir ay sonra bilâ veled fevt olduğundan çiftlik-i mezkûr arâzîsinden dört sehim i'tibârıyla bir sehim hissesi cânib-i mîrîye mahlûlen 'âid oldukdan sonra müekkillerim mezbûrân Mehmed Emîn ve Fatma'nın hisseleriyle elân sağîr bulunan mezbûr Râşid'in hissesi taksîm ve tefrîk olunmaksızın bâ hüccet-i vasî-i mansûbeleri olan vâlideleri mezbûre Hatice hâtûn i'lâm-ı mezkûrede zikr olunduğu üzere bundan sekiz sene mukaddem otuz bin kuruş bedel mukâbelesinde müteveffâ-yı mezbûr İlyas kethüdâya bi'l-vesâye ferâğ edüb ve rub' hisse-i arâzî-i merkûmenin hakk-ı tapusu Mehmed Emîn ve Fatma ve sağîr-i mezbûr Râşid'e 'âid olmuşken müteveffâ-yı mezbûr İlyas kethüdâ hâyatında rub' hisse-i mezkûreyi on bin kuruş bedel makbûza cânib-i mîrîden tefevvüz edüb lâkin hisse-i mezbûrenin ferâğı sahîh olmadığından sağîr-i merkûm şerîk ve halîl olduğundan müteveffâ-yı mezbûr İlyas kethüdânın hayâtında medfû'u olan cem'an kırk bin kuruşu ahz ile arâzî-i merkûme keff-i yedlerine tenbîh olunması matlûbumdur deyû bi'l-vekâle da'vâ ve vekîl-i mezbûr El-Hac Mehmed dâhi cevâbında müekkilleri mezbûrân El-Hac Halîl ve El-Hac Mehmed ve diğeri Fatma'nın babaları müteveffâ-yı mezbûr İlyas kethüdâ hayâtında rub' hisse arâzî-i merkûmeyi bervech-i muharrer tefrîk ve taksîm olunmaksızın ol mikdâr kuruş bedel-i makbûza cânib-i mîrîden tefevvüz eylediğini ve sağîr-i mezbûr Râşid'in bir sehim hissesini vasî-i mezbûru Hatice hâtûndan ve iki sehim hisse-i mezkûreyi dahî mezbûrân Mehmed Emîn ve Fatma'dan kezâlik ol mikdâr kuruş bedel-i makbûza teferrüğ ve tefevvüz eylediğini ve arâzî-i mezkûre tefrîk ve taksîm olunmadığını ikrâr eylemeğin mücebince meblağ-ı mezbûr kırk bin kuruşu ahz ile mecmû' arâzî-i mezkûreden mezbûrân El-Hac Halîl ve El-Hac Mehmed ve Fatma'nın keff-i yedlerine tenbîh olunmuş ise de i'lâm-i evvel-i mezkûrda rub' hisse arâzî-i mezkûreyi mezbûrân Mehmed Emîn ve Fatma'nın hakk-ı tâlibe ile tefevvüzünden istinkâfları ve iki sehim hisse-i arâzî-i mezkûreyi bâliğler olduğu halde müteveffâ-yı mezbûr İlyas kethüdâya bâ izn-i sâhib-i 'arz ferâğları vech-i şer'î üzere sâbit olarak müteveffâ-yı mezbûr El-Hac İlyas kethüdâya bivech-i şer'î mu'ârazadan men' olmalarıyla fakat sağîr-i mezbûr Râşid'in bir sehim hissesini vasî-i mezbûrenin ferâğı şer'an sahîh ve mu'teber olmayub ve i'lâm-ı sâni-i mezkûrun ifâdesine nazaran müteveffâ-yı mezbûr El-Hac İlyas kethüdânın hisse-i mahlûleyi cânib-i sâhib-i

'arzdan ve iki sehim hisse-i mezkûreyi mezbûrân Mehmed Emîn ve Fatma'dan teferrüğü sekiz sene müddet mürûr etmiş olup bâ iştirâk arâzî tasarruf eden kimesne halît ve şerîkinin izni olmaksızın hissesini meccânen veya bedel mukâbilinde ferâğ olamaz olduğu hâlde şerîkinin beş seneye kadar hîn-i talebindeki bedel-i misl ile ol hisseyi alan kimesneden almağa salâhiyeti vardır ve beş sene müddet sağır ve cünûn ve müddet-i sefer-bâ'id diyârda bulunmak gibi a'râz ile mürûr etse bile ol müddet mürûrunda bile da'vâya salâhiyeti kalmaz ve eğer hîn-i ferâğında şerîk-i mezkûr izin vermek veyâhûd kendüye teklîf olunub da istinkâf etmek ile iskât-ı hakk eylemiş ise muahharan dava edemeyeceği kânûn-ı münîfîn otuz dokuzuncu maddesinde [aslında 41. madde] mûnderic idüğü dîvân-ı hümâyûn kaleminden tahrîr kılınmış ve husûs-ı mezkûr i'lâm-i evvel-i mezkûrda beyân olduğu vech üzere olduğu hâlde mezbûrân Mehmet Emîn ve Fatma'nın mezkûr iki sehim hisseyi da'vâya vasî-i mezbûre Hatice hâtûnun şerîk ve halît da'vâsına şer'an ve kânûnen salâhiyeti olmayub ancak sağır-i mezbûrun bir sehim hisse-i şâyi'asını mezbûrân El-Hac Halîl ve El-Hac Mehmed'in ber-vech-i muharrer fuzûlî zabt eyledikleri mahallinde 'indeş-şer' tebeyyün eylediği sûretde ancak sağır-i mezbûrun bir sehim hisse-i şâyi'asından keff-i yedleri lâzım geleceğinden i'lâm-ı şer'î mezkûr bi-'ibâretihâ derc olunarak emr-i şerîfim isdârı irâde-i 'aliyyeme menût idüğünü bi'l-fi'il Anadolu kazaskeri olup birinci rütbe-i mecîdî nişân-ı ...ı hâiz ve hâмили olan El-Hac efdal mevlânâ Es-Seyyid Mehmed 'Îmâdeddîn fazâile i'lâm eylemiş ve mücebince emr-i şerîfim sudûrunu merkûmân El-Hac Halîl ve El-Hac Mehmed ve mezbûre Fatma hâtûn taraflarından bu def'a bâ 'arzuhal istid'â ve niyâz ve i'lâmân ve mazbata-ı mezkûrlar ile evrâk-ı sâir dahî takdîm ve ibrâz kılınmış ve i'lâm-ı evvel-i mezkûr meâli usûlüne muvâfık idüğü cânib-i fetvâhânedan işâret olunmuş olmağla siz ki kâimakâm ve nâib ve sâir mûmâ ileyhimsiz ma'rifetiniz ile tarafeyni mahallinde meclis-i memlekete ihzâr ve mevlânâ-yı müşârun ileyhin i'lâmı mücebince husûs-ı mezkûr i'lâm-ı evvel-i mezkûrda beyân olduğu vech üzere olduğu halde merkûm Mehmed Emîn ve mezbûre Fatma'nın mezkûr iki sehim hisseyi da'vâya ve vasî-i mezbûre Hatice'nin şerîk ve halît da'vâsına şer'an ve kânûnen salâhiyetleri olmayub ancak sağır-i mezbûrun bir sehim hisse-i şâyi'asını mezbûrân El-Hac Halîl ve El-Hac Mehmed'in ber-vech-i muharrer fuzûlî zabt eylemeleri mahallinde 'indeş-şer' tebeyyün eylediği sûretde ancak sağır-i mezbûrun bir sehim hisse-i şâyi'asından ma'rifet-i şer'le keff-i yed etdirilmesi husûsuna mübâderet ve husûs-ı mezbûr ilâ

*âhire dikkat ve keyfiyetin kaydı bâlâsına şerh verilmek üzere derbâr-ı şevket-
karâr-ı melûkâneme inhâ ve iş'ârına müsâra'at eylemeniz bâbında*

Fi Evâhir-i Şa'bân (1)280.

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Zeynep AKAN		
Doğum Yeri ve Yılı	Yalova / 1981		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	İngilizce (İyi), Arapça (Başlangıç)		
Eğitim Durumu	Başlama- Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2003	2007	Açık Öğretim Lisesi
Lisans	2007	2012	İstanbul Bilgi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Yüksek Lisans	2012	Devam Ediyor	İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü / Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü (Yatay Geçiş)
Doktora			
Çalıştığı Kurum(lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	2014	-	Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar	2013-2015 Tübitak 1001-112K271 “Yeni Yöntemler ve Bakış Açıları Işığında Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet’e Türkiye Meslekler Tarihine Giriş (1840-1940)” Projesinde Araştırma Görevliliği		
Yayımlar:			
Diğer:	Burslar Eylül 2007-Temmuz 2012 İstanbul Bilgi Üniversitesi’nde %100 ÖSYM Bursu Tübitak Bideb 2205 Lisans Bursu		

	Ekim 2012- Aralık 2014 İstanbul Şehir Üniversitesi'nde %100 Eğitim Bursu Ekim 2012- Temmuz 2014 Tübitak 2210 Bideb Yüksek Lisans Bursu
İletişim (e-posta):	zeynepakan13@gmail.com
Tarih İmza Adı Soyadı	22.06.2015 Zeynep AKAN

